

**ДОНИШКАДАИ ПОЛИТЕХНИКИИ ДОНИШГОҲИ ТЕХНИКИИ
ТОЧИКИСТОН БА НОМИ АКАДЕМИК
М.С. ОСИМӢ ДАР ШАҲРИ ХУЧАНД**

*ВБД 657.62
И-87*

Бо ҳуқуқи дастнавис

ИСОЕВ ДИЛОВАРҶОН ТАЛИСОВИЧ

**РУШДИ ТАЪМИНОТИ ТАШКИЛИЮ МЕТОДИИ
НИЗОМИ ҲИСОБОТИ МОЛИЯВИИ БОНКҲО
ДАР ШАРОИТИ ИСТИФОДАБАРИИ СБҲМ**

ДИ С С Е Р Т А Т С И Я

**барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯи ихтисоси
08.00.08 - Баъисобгирии муносибӣ ва аудит**

Роҳбари илмӣ:

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент
Бобоев Мирзоҳаёт Усмонович

Хучанд – 2024

МУНДАРИҶА

НОМГҶҶИ ИХТИСОРАҶО ВА АЛОМАТҶОИ ШАРТӢ	3
МУҚАДДИМА	4
БОБИ 1. АСОСҶОИ НАЗАРИЯВИИ ТАЪМИНОТИ ТАШКИЛИЮ МЕТОДИИ НИЗОМИ ҶИСОБОТИ МОЛИЯВИИ БОНКҶО ДАР ШАРОИТИ МУОСИР	16
1.1. СтандартҶои байналмилалии Ҷисоботи молиявӢ ва нақши он дар рушди бонкҶо	16
1.2. Танзими меъёрӢ-ҳуқуқии низоми баҳисобгирӢ ва Ҷисоботи молиявии бонкҶо	32
1.3. Ҷанбаҳои назариявии ташаккул ва рушди низоми Ҷисоботи молиявии бонкҶо мувофиқи СБҶМ	48
БОБИ 2. АРЗӢБИИ ВАЗӢИ МУОСИР ВА ТАЪМИНОТИ МЕТОДИИ ТАҶИИ ҶИСОБОТИ МОЛИЯВӢ ДАР БОНКҶОИ ҶУМҶУРИИ ТОҶИКИСТОН	69
2.1. ВазӢи муосири рушди низоми бонкӢ ва низоми Ҷисоботи молиявӢ дар бонкҶо	69
2.2. ХусусиятҶои пешбурди баҳисобгирӢ ва таҶии Ҷисоботи молиявӢ дар бонкҶо	85
2.3. Методикаи тартиб додани Ҷисоботи молиявии маҷмуии бонкҶо тибқи СБҶМ	101
БОБИ 3. САМТҶОИ АСОСИИ РУШДИ ТАЪМИНОТИ ТАШКИЛИЮ МЕТОДИИ НИЗОМИ ҶИСОБОТИ МОЛИЯВИИ БОНКҶО	116
3.1. Такмили асосҶои ташкилию методии низоми Ҷисоботи молиявии бонкҶо	116
3.2. Амсилаҳои муосири баҳодиҳӢ ба саҳеҳият ва сифати Ҷисоботи молиявии бонкҶо	129
3.3. Баланд бардоштани имкониятҶои таҳлилии Ҷисоботи молиявии бонкҶо	146
ХУЛОСА ВА ТАВСИЯҶО	165
РӢҶАТИ АДАБИӢТ	171
Феҳристи интишорот аз рӢи мавзуи диссертатсия	192
ЗАМИМАҶО	195

НОМГҶҶИ ИХТИСОРАҶО ВА АЛОМАТҶОИ ШАРТӢ

СБҶМ – СтандартҶои байналмилалии Ҷисоботи молиявӢ

IFRS – International Financial Reporting Standards

IAS – International Accounting Standards

IASB – International accounting standards board (Шурои СБҶМ)

ИДМ – ИттиҶоди ДавлатҶои Мустақил

ИМА – Иёлотии Муттаҳидаи Амрико

БМТ – Бонки миллии Тоҷикистон

XBRL – eXtensible Reporting Business Language

ММД – Маҷмуи маҳсулоти дохили

ҶСК – Ҷамъияти саҳомии кушода

ҶДММ – Ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуд

ҶСП – Ҷамъияти саҳомии пӯшида

БДА – Бонки давлатии амонатгузорӢ

ҶФТ – Центр Финансовых Технологий (Маркази ТехнологияҶои МолиявӢ)

ФР – Федератсияи Россия

ТҚМ – Ташкилоти қарзии молиявӢ

ТҚҒ – Ташкилоти қарзии ғайрибонкӢ

ТАҚХ – Ташкилоти амонатии қарзии хурд

ТҚХ – Ташкилоти қарзии хурд

ФҚХ – Фонди қарзии хурд

GAAP US – Generally Accepted Accounting Principles in the US (ПринсипҶои умумиқабулшудаи баҳисобгирии муҳосибӢ дар ИМА)

GAAP UK – Generally Accepted Accounting Practice in the UK (Амалияи баҳисобгирии муҳосибӢ дар Британияи Кабир)

ФПТИ – Фонди пӯшонидани талафоти имконпазир

ROA – Даромаднокии дороиҶо

ROE – Даромаднокии сармоя

NIM – Даромади фоизии холис

млн. – миллион

ҳаз. – ҳазор

% – фоиз

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Бахши бонкӣ дар рушди иқтисоди ҳар як кишвар нақши муҳим дорад. Рушди бахши бонкӣ бевосита ба рушди бахши воқеии иқтисодиёт вобаста аст. Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030¹ самтҳои асосии афзалиятноки рушди кишвар муайян гардида, татбиқи онҳо ба якчанд принципҳои асосӣ ва маҷмуи тадбирҳо нигаронида шудааст, ки яке аз онҳо идоракунии самаранок мебошад. Низоми баҳисобгирӣ дар баробари равандҳои банақшагирӣ, таҳлил ва назорат дар таъмини идоракунии самараноки фаъолияти бонкӣ нақши асосиро мебозад. Низоми баҳисобгирӣ ба ҳамаи истифодабарандагон иттилооти молиявӣ саривақтӣ ва босифатро дар намуди ҳисоботи молиявӣ пешкаш мекунад.

Дар Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025², ки барои таъмини иҷрои марҳилаи дууми Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 таҳия гардидааст, расмикунонии иқтисоди ниҳонӣ ва такмили низоми баҳисобгирӣ ҳамчун яке аз омилҳои рушди иқтисоди миллӣ муайян карда шудааст. Вобаста ба ин, ҳар як субъекти хоҷагидорӣ бояд пешбурди баҳисобгириро тибқи қонунгузори соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва талаботҳои Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ (СБҲМ) ба роҳ монанд, ки барои баланд бардоштани самаранокии фаъолияти ташкилотҳо мусоидат мекунад.

Такмили низоми баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ бонкҳо яке аз самтҳои мубрами рушди илми ҳисобдорӣ ватанӣ маҳсуб меёбад. Масоили таҳқиқи назария ва амалияи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисобот дар бонкҳо аз ҷониби олимони ватанӣ начандон зиёд мавриди таҳқиқ қарор дода

¹ Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе, 2016

² Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025. Бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 16 июни соли 2021, №441 тасдиқ шудааст. – Душанбе, 2021.

шудааст. Рушди бомароми низоми бонкӣ дар шароити муосир таҳқиқи илмии паҳлуҳои гуногуни низоми баҳисобгирӣ ва ҳисоботро тақозо мекунад.

Қобили зикр аст, ки ҷорӣ намудани СБҲМ дар фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ ба рушди баҳши бонкӣ такон бахшид. Татбиқи СБҲМ рақобатпазирии бонкҳоро афзоиш дода, эътимоди муштарӣро зиёд мекунад, шаффофияти нишондиҳандаҳои молиявиро таъмин намуда, сатҳи идоракунии корпоративиро баланд мебардорад, фазои сармоягузорию беҳтар карда, самаранокии қабули қарорҳои идоракуниро баланд мебардорад. Ҳисоботи мутобиқи СБҲМ таҳияшуда саҳеҳӣ ва эътимоднокии иттилооти молиявиро зиёд мекунад. Дар навбати худ, ҳисоботи шаффофи молиявӣ яке аз омилҳои баланд бардоштани шаффофият ва эътимод ба низоми бонкӣ мебошад.

Айни замон муаммоҳои норасоии коркардҳои методӣ амалӣ дар таҳия ва пешниҳоди ҳисоботи молиявии ташкилотҳо, хусусан, дар самти таъминоти ташкилию методӣ зарурияти объективии рушду такомули методологияи низоми ҳисоботи молиявии бонкҳоро тақозо мекунад. Паст шудани сифати таъминоти баҳисобгирию таҳлилии фаъолияти бонкҳо ба коҳиш додани фойданокии иттилооти молиявӣ барои истифодабарандагон таъҷилан таъсир мерасонад. Риояи талаботи СБҲМ яке аз намудҳои кафолати сифати ҳисоботи молиявӣ мебошад. Аз ин ҷо, такмили низоми ҳисоботи молиявии бонкҳо ба баланд бардоштани самаранокии баҳши бонкӣ ва сифати иттилооти ифшошаванда оид ба фаъолияти бонкҳо мусоидат мекунад.

Ҳамин тариқ, сатҳи нокифояи таҳияи таъминоти ташкилӣ, методӣ ва амалии низоми ҳисоботи молиявии бонкҳо дар шароити муосири татбиқи СБҲМ мубрамии мавзӯ, мақсад ва вазифаҳои таҳқиқоти диссертатсиониро муайян кардааст.

Дараҷаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Масъалаҳои назариявӣ ва амалии ташаккул ва рушди низоми ҳисоботи молиявӣ аз ҷониби олимони хориҷӣ, аз

ҷумла И.Н. Богатая, М.А. Вахрушина, Н.В. Генералова, Л.Н. Герасимова, Т.Ю. Дружиловская, А.Ю. Каретский, Н.Т. Лабинтсев, В.С. Плотников, С.И. Пучкова, О.В. Рожнова, Н.Г. Сапожникова, О.В. Соловева, А.В. Суворов, Л.Б. Трофимова, Э.С. Хендриксен, А.Д. Шеремет ва дигарон баррасӣ шудааст. Муаммоҳои баҳодихӣ ба сифат ва муайян кардани аломатҳои сохтакорӣ ҳисоботи молиявӣ аз ҷониби М. Бениш, М. Роксас, Н.В. Ферулева, М.А. Штефан ва дигарон таҳқиқ карда шудааст.

Бевосита таҳқиқи хусусиятҳо ва амалияи гузариши ташкилотҳои қарзӣ ба СБҲМ, хусусиятҳои таҳияи ҳисоботи молиявии бонкҳо мутобиқи СБҲМ, тақмили ҳисоботи молиявии бонкҳо аз ҷониби олимони Т.В. Ведерникова, А.А. Дарякин, С.А. Долгая, П.А. Кондрашев, О.С. Неверова ва дигарон таҳқиқ карда шудааст.

Ба ҷанбаҳои назариявӣ ва методологии рушди низоми баҳисобгирии муҳосибӣ, таҳия ва тақмили ҳисоботи молиявӣ тибқи СБҲМ корҳои илмӣ олимони ватанӣ М.У. Бобоев, Д.Н. Дадоматов, М.В. Калемуллоев, Г.Т. Қодирова, А.А. Мирзоалиев, С.Ф. Низомов, С.Х. Раҳимов, Н.М. Собирзода, Қ.Х. Хушвахтзода, З.Р. Шарифов, М. Шобеков ва дигарон бахшида шудаанд. Боиси қайд аст, ки масоили рушди назария ва амалияи ифшо ва пешниҳоди иттилооти молиявӣ дар бахши бонкӣ аз ҷониби А.А. Давлатов мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Сарфи назар аз таҳқиқотҳои мавҷуда дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисобот, дар илми ватанӣ рушди таъминоти ташкилию методии низоми ҳисоботи молиявии бонкҳо ҳанӯз дар сатҳи нокифоя омӯхта шудааст.

Ҳамин тавр, омӯзиш ва шарҳи асарҳои олимони ватанӣ нишон дод, ки доир ба муаммоҳои таъминоти ташкилию методии низоми ҳисоботи молиявии бонкҳо коркардҳои илмӣ намерасанд. Аз ин ҷо, таҳқиқи масъалаҳои номбаршуда зарурат дорад.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ. Мавзуи диссертатсия ба самтҳои асосии таҳқиқотҳои бунёдию амалӣ, аз ҷумла

самтҳои «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 октябри соли 2016, №392), «Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021–2025» (қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 16 июни соли 2021, №441), инчунин, бо нақшаи корҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи молия ва қарзи Донишкадаи политехникии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ дар доираи мавзӯи «Рушди низоми молиявӣ ва маҷмааи иқтисодии бурунмарзӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон)» мутобиқат менамояд.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот омӯзиши ҷанбаҳои назариявӣ, таҳияи тавсияҳои методӣ ва амалӣ оид ба такмили таъминоти ташкилию методии низоми ҳисоботи молиявии бонкҳои ватанӣ дар шароити истифодабарии СБҲМ мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Мутобиқи мақсади таҳқиқот вазифаҳои асосии зерин муайян ва ҳал карда шуданд:

1) асоснок намудани нақши СБҲМ дар рушди бонкҳо ва афзалиятҳои истифодаи он, баррасии танзими меъёрию ҳуқуқии соҳаи баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявии бонкҳо;

2) таҳқиқи ҷанбаҳои назариявии ташаккули низоми ҳисоботи молиявии бонкҳо ва муайян кардани тамоюлҳои рушди ҳисоботи молиявии бонкҳо;

3) таҳлил ва арзёбии вазъи муосири рушди низоми бонкӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар бонкҳо, ошкор кардани хусусиятҳои пешбурди баҳисобгирӣ ва таҳияи ҳисоботи молиявӣ дар бонкҳо;

4) таҳқиқи расмиёти муттаҳидкунии ҳисоботи молиявӣ ва таҳияи методикаи ташаккули ҳисоботи молиявии маҷмуии бонкҳо;

5) муайян ва асоснок намудани самтҳои такмили таъминоти ташкилию методии низоми ҳисоботи молиявии бонкҳо;

б) омӯзиш ва истифодаи амсилаҳои муосири баҳодихӣ ба саҳеҳият ва сифати ҳисоботи молиявии бонкҳо;

7) таҳияи тавсияҳо доир ба баланд бардоштани имкониятҳои таҳлили ҳисоботи молиявии бонкҳо.

Объекти таҳқиқот низоми ҳисоботи молиявии бонкҳои анъанавии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити истифодабарии СБҲМ мебошад.

Мавзӯи (предмети) таҳқиқот асосҳои назариявӣ ва ташкилию методии низоми ҳисоботи молиявии бонкҳо дар шароити татбиқи стандартҳои байналмилалии ҳисоботи молиявӣ мебошад.

Фарзияи таҳқиқоти илмӣ дар он аст, ки тақмили таъминоти ташкилию методии низоми ҳисоботи молиявии бонкҳо дар шароити истифодабарии СБҲМ ба фаъолияти самараноки бонкҳо, идоракунии захираҳои бонкӣ, оптимизатсияи равандҳо ва баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ мусоидат намуда, рушди устувор ва босуботи низоми бонкиро таъмин карда метавонад. Аз ин ҷо, тахмин меравад, ки коркард ва амалӣ намудани маҷмуи чорабиниҳо ва тартибҳо доир ба рушди низоми ҳисоботи молиявии бонкҳо, ҳамчун унсури баланд бардоштани сифати иттилооти молиявӣ, имкониятҳои иттилоотӣ ва таҳлили ҳисоботи молиявӣ бо мақсади қабули қарорҳои самараноки идоравӣ аз ҷониби истифодабарандагони берунӣ ва дохилӣ баромад мекунад.

Асосҳои назариявии таҳқиқотро корҳои илмӣ ва амалии муаллифони хориҷию ватанӣ дар соҳаи таҳияи ҳисоботи молиявӣ, таъмини ташкилию методии низоми баҳисобгирӣ ва ҳисоботи бонкҳо, таҳлил ва назорат ташкил медиҳанд. Инчунин, санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисобот, натиҷаҳои таҳқиқоти монографӣ ва нашрияҳои илмӣ доир ба мавзӯи таҳқиқоти диссертатсионии мазкур иборат мебошад.

Асосҳои методологии таҳқиқот. Дар кори илмӣ усулҳои умумии илмӣ, аз қабилӣ абстраксияи илмӣ, индуксия, дедуксия, таҳлил ва синтез истифода шудааст. Ба сифати усулҳои махсус равишҳои таърихӣ, муқоисавӣ,

гурӯҳбандӣ ва мушоҳида, мушаххаскунӣ, меъёрӣ, системавӣ, комплексӣ, моделсозӣ, тартибдиҳии алгоритмҳо ва оморӣ истифода шудаанд.

Сарчашмаи маълумот аз чамъбасту хулосаҳои назариявӣ, санадҳои меъёрию ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ, маълумоти Бонки миллии Тоҷикистон, фармоишҳои Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, маълумоти Фонди СБҲМ, маводи конференсияҳои илмию амалӣ, монографияҳо ва дигар маводи дар нашрияҳои даврӣ чопшуда, захираҳои иттилоотии интернетӣ, иттилооти ҳисоботи молиявии бонкҳо, коркарди маводи шахсӣ ва ҳисобҳои муаллиф иборат мебошанд.

Пойгоҳи таҳқиқот. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар заминаи кафедраи молия ва қарзи Донишкадаи политехникии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ дар давоми солҳои 2012-2023 анҷом дода шудааст.

Навгонии илмӣ таҳқиқоти диссертатсионӣ дар асосноккунии ҷанбаҳои назариявӣ, таҳияи тавсияҳои методӣ ва амалӣ оид ба такмили таъминоти ташкилию методии низоми ҳисоботи молиявии бонкҳо дар шароити истифодабарии СБҲМ зоҳир мегардад.

Натиҷаҳои муҳимтарини таҳқиқоти диссертатсионӣ, ки аз ҷониби муаллиф ба даст омадааст ва ба ҳимоя пешниҳод мешавад, инҳо мебошанд:

1) Зарурати гузариши низоми баҳисобгирӣ ба СБҲМ таҳқиқ карда шуда, нақши СБҲМ дар рушди фаъолияти бонкӣ ва бартариҳои истифодаи он аз ҷиҳати илмӣ асоснок карда шудааст. Танзими меъёрии низоми ҳисоботи молиявии бонкҳо баррасӣ шуда, доир ба такмили асосҳои ташкилию меъёрии пешбурди низоми баҳисобгирӣ ва ташаккули ҳисоботи молиявии ташкилотҳои қарзӣ тавсияҳо пешниҳод шудааст. Марҳилаҳои таҳияи сиёсати баҳисобгирии бонк тибқи СБҲМ (муайян кардани салоҳиятҳои зарурӣ, омӯзиши санадҳои қонунгузорӣ ва меъёрӣ, муайян намудани робитаи байни ҷанбаҳои асосии сиёсати баҳисобгирӣ, муайян кардани маҳакҳои асосии

сиёсати баҳисобгирӣ) коркард ва пешниҳод карда шудааст, ки барои пешбурд ва танзими самараноки равандҳои баҳисобгирӣ мусоидат мекунад.

2) Асосҳои назариявӣ ва концептуалии моҳияти ҳисоботи молиявии бонкҳо такмил дода шуда, тафсири муаллифии мафҳумҳои “*низоми ҳисоботи молиявии бонк*”, “*ҳисоботи молиявии ҷамъбасти*” ва “*ҳисоботи молиявии маҷмуӣ*” пешниҳод карда шудааст. Дар натиҷаи таҳқиқот таснифоти низоми ҳисоботи молиявии бонк аниқ карда шудааст, ки якчанд аломатҳои таснифотиро (аз рӯйи намуд, муҳлати пешниҳод, шакли пешниҳод, таъйинот, динамикаи пешниҳод, ҷамъбасти нишондиҳандаҳо, маркази пешниҳод, сатҳи дастрасӣ) дар бар мегирад. Таснифоти мазкур метавонад барои таҳияи тартибҳо, алгоритмҳо ва расмиёти коркарди иттилооти молиявӣ истифода бурда шавад. Дар асоси омӯзиши сарчашмаҳо муаммоҳои бо ташаккули ҳисоботи молиявии бонкҳо вобаста шарҳ дода шуда, таърибаи хориҷа тамоюлҳои асосии рушди ҳисоботи молиявии бонкҳо муайян карда шудааст.

3) Хусусиятҳои пешбурди баҳисобгирӣ ва таҳияи ҳисоботи молиявӣ дар бонкҳо (танзими пешбурди баҳисобгирӣ, таҳия ва пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ аз тарафи БМТ; шакли автоматии баҳисобгирии муҳосибӣ ва ташкили ҳуҷҷатгардиш; пешбурди баҳисобгирӣ мутобиқи феҳрасти алоҳидаи ҳисобҳо; тартиб додани варақаи гардиши ҳаррӯза ва тавозуни ҳаррӯза; омода кардани ҳисоботи молиявӣ мутобиқи СБҲМ ва талаботи иловагии БМТ; гузаронидани намудҳои гуногуни амалиётҳои ғайритавозунӣ; ташкили захираҳо ва фонди махсус барои қарзҳои пешниҳодшуда; баҳисобгирии даромад, хароҷот ва натиҷаи молиявӣ) ошкор карда шудааст. Шаклҳои ҳисоботи молиявии фосилавии бонкҳо (ҳисоботи мухтасар дар бораи ҳолати молиявӣ, ҳисоботи мухтасар дар бораи фоида ва зарар) таҳия ва тавсия карда шудааст, ки барои таъмини иттилоотнокӣ, шаффофият ва муқоисашавандагии маълумоти молиявӣ мусоидат мекунад.

4) Муқаррароти назариявӣ ва равишҳои методии таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ тибқи СБҲМ омӯхта шуда, дар заминаи онҳо *методикаи (алгоритми) таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмуии бонк* таҳия ва пешниҳод карда шуд. Методикаи пешниҳодшуда ба равиши равандӣ асос ёфта, чор марҳиларо дар бар мегирад: 1) *омодагӣ ва методӣ*; 2) *амалӣ*; 3) *ҷамъбасти*; 4) *баҳодиҳӣ ва назорат*. Хусусияти фарқкунандаи методикаи пешниҳодшуда аз равишҳои методии мавҷудбуда дар пайдарҳамии марҳилаҳо ва мавҷудияти расмиёту чорабиниҳои мушаххас зоҳир гашта, дорои тартиби сохторию мантиқӣ мебошад. Истифодаи методикаи мазкур расмиёти муттаҳидкуниро то андозае осон гардонид, барои сарфаи муҳлати таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ мусоидат мекунад. Инчунин, истифодаи равишҳои методии таҳияшуда арзишмандии иттилоотии ҳисоботи молиявии бонкро баланд мебардорад.

5) Масъалаҳои такмили низоми ҳисоботи молиявии бонкҳо дар шароити истифодабарии СБҲМ таҳқиқ карда шуда, самтҳои асосии такмили асосҳои ташкилию ҳуқуқӣ ва методии низоми ҳисоботи молиявии бонкҳо пешниҳод карда шудааст, ки расмиёту чорабиниҳои мушаххасро дар бар мегирад. Марҳилаҳои (алгоритми) таҳияи стандарти дохилӣ доир ба ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ муайян ва пешниҳод карда шудааст, ки татбиқи он самаранокии фаъолияти таҳиягарони ҳисоботро баланд мебардорад. Инчунин, доир ба масъалаҳои баланд бардоштани сатҳи касбияти кормандони соҳаи муҳосибот ва аудит, такмили низоми омода кардани мутахассисон дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ тавсияҳо пешниҳод шудааст.

б) Бо мақсади баҳодиҳӣ ба саҳеҳият ва сифати ҳисоботи молиявии бонкҳо корбурди амсилаҳои америкой ва русии M-score M. Бениш ва M-score M. Роксас дар мисоли ҳисоботи молиявии маҷмуии бонки ватанӣ санҷида шудааст. Исбот карда шудааст, ки амсилаи русии M-score M. Бениш ва M-score M. Роксас барои баҳодиҳӣ ба саҳеҳият ва сифати ҳисоботи молиявии

бонкҳо самаранок ва мувофиқтар буда, бо эҳтимолияти мутаносибан 68% ва 70% далелҳои муайян кардани сохтакории ҳисоботи молиявиро нишон медиҳад. Омӯзиш ва истифодаи амсилаҳои муосири муайян кардани аломатҳои сохтакории ҳисоботи молиявӣ ба рушди низоми баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ аз ҷиҳати илмӣ ва амалӣ мусоидат намуда, боиси баланд шудани сифати иттилооти ҳисоботи молиявии ташкилотҳо мегардад.

7) Бенчмаркинги молиявии бонкҳо дар асоси маълумоти дастраси ҳисоботи молиявӣ аз рӯйи чор самти асосӣ гузаронида шуда, ба таркиби нишондиҳандаҳои молиявии бонкҳо илова намудани 7 нишондиҳандаи мутлақ тавсия карда шуд. Андозаи меъёри даромаднокии дороиҳо, даромаднокии сармоя ва даромади ғоизии ҳолис пешниҳод карда шуд. Инчунин барои гузаронидани бенчмаркинги нишондиҳандаҳои молиявии бонкҳо боз илова намудани 5 индикатори молиявӣ пешниҳод карда шуд: даромаднокии сармоягузориҳо (ROI), таносуби даромад бар хароҷот (CIR), арзиши хавф (COR), коэффитсиенти пойгоҳи мизоҷон (CBR), мултипликатор D/E. Натиҷаҳои таҳлили гузаронидашуда ва пешниҳоду тавсияҳо барои фаъолияти самаранокӣ бонкҳо, баланд бардоштани сифати иттилооти молиявӣ, зиёд намудани имкониятҳои иттилоотӣ ва таҳлили ҳисоботи молиявӣ мусоидат мекунад.

Нуқтаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1) асоснок намудани нақш ва афзалиятҳои истифодаи СБҲМ дар рушди фаъолияти бонкҳо, коркарди марҳилаҳои таҳияи сиёсати баҳисобгирии бонк тибқи СБҲМ;

2) таҳқиқи ҷанбаҳои назариявии таҳияи низоми ҳисоботи молиявии бонкҳо, шарҳи муаллифии мафҳумҳои “низомии ҳисоботи молиявии бонк”, “ҳисоботи молиявии ҷамъбасти” ва “ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ”;

3) ошкор намудани хусусиятҳои пешбурди баҳисобгирӣ ва таҳияи ҳисоботи молиявӣ дар бонкҳо, таҳия ва пешниҳоди шаклҳои ҳисоботи

молиявии фосилавии бонкҳо (ҳисоботи мухтасар дар бораи ҳолати молиявӣ, ҳисоботи мухтасар дар бораи фоида ва зарар);

4) таҳия ва пешниҳоди методикаи таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмуии бонк, ки аз чор раванд иборат аст: омодагӣ ва методӣ; амалӣ; ҷамъбасти; баҳодиҳӣ ва назорат;

5) асоснок намудани самтҳои асосии рушди таъминоти ташкилию методии низоми ҳисоботи молиявии бонкҳо, пешниҳоди алгоритми таҳияи стандарти дохилӣ “тартиби таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмуии бонк”;

б) асоснок ва пешниҳод кардани истифодаи амсилаҳои M-score Бениш ва M-score Роксас бо мақсади баҳодиҳӣ ба сифати ҳисоботи молиявии бонкҳо;

7) тавсияву пешниҳодҳо доир ба илова намудани нишондиҳандаҳои мутлақ ва индикаторҳои молиявӣ барои гузаронидани бенчмаркинги молиявии бонкҳо.

Аҳаммияти назариявии таҳқиқот дар амиқ намудани назария ва методологияи таҳияи ҳисоботи молиявӣ дар бонкҳои тиҷоратӣ ва таҳияи самтҳои асосии рушди таъминоти ташкилию методии он инъикос меёбад. Хулоса ва пешниҳодҳои бадастомада доираи таҳқиқоти мавҷударо дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ васеъ намуда, метавонанд ба пояи низоми баҳисобгирӣ ва ҳисоботи бонкҳои тиҷоратӣ бо мақсади таъмини рушди самараноки бахши бонкӣ ворид карда шаванд.

Аҳаммияти амалии таҳқиқоти диссертатсионӣ дар коркарди тавсияҳои методӣ ва амалии мушаххас оид ба такмили таъминоти ташкилию методии низоми ҳисоботи молиявӣ дар бонкҳо ва роҳҳои баланд бардоштани шаффофияти иттилооти он ифода меёбад.

Муқаррароти назариявӣ ва тавсияҳои методию амалии диссертатсия метавонанд дар фаъолияти бонкҳо, ташкилотҳои аудиторию консалтингӣ истифода карда шаванд. Паҳлуҳои алоҳидаи таҳқиқоти диссертатсионӣ метавонанд ҳангоми таълимдиҳии фанҳои баҳисобгирӣ дар бонкҳо, баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит, фаъолияти бонкӣ ва таҳлили молиявӣ,

инчунин, ҳангоми ташкили курсҳои махсус барои такмили саводнокии муҳосибони бонкҳо мавриди истифода қарор гиранд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот тавассути озмоишҳо, саҳеҳии маълумот, ҳаҷми кофии маводи таҳқиқотӣ, коркарди оморӣ натиҷаҳои таҳқиқот ва интишороти илмӣ муаллиф собит карда шудааст. Хулосаву тавсияҳои бадастомада ба таҳлили илмӣ натиҷаҳои таҳқиқоти назариявӣ ва амалӣ асос ёфтаанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ ба бандҳои зерини шиносномаи ихтисосҳои ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи ихтисоси 08.00.08 - Баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит ҷавобгӯ мебошад: 1.6. Мутобиқгардонии низомҳои гуногуни баҳисобгирии бухгалтерӣ, мувофиқати онҳо ба стандартҳои байналмилалӣ; 1.7. Баҳисобгирии бухгалтерӣ (молиявӣ, идоракунӣ, андозӣ, корпоративӣ ва ғайра) дар корхонаҳои шакли ташкилӣ-ҳуқуқияшон гуногун, ҳамаи соҳаҳо ва сатҳҳо; 1.8. Хусусияти ташаккули ҳисоботи бухгалтерӣ (молиявӣ, идоракунӣ, андозӣ, корпоративӣ ва ғайра) дар соҳаҳо, минтақаҳо ва дигар сегментҳои фаъолияти хоҷагидорӣ; 1.12. Трансформатсияи ҳисоботи молиявии миллӣ бо талаботи стандартҳои байналмилалӣ ва стандартҳои дигар давлатҳо; 2.11. Назария ва методологияи таҳлили молиявӣ, идоракунӣ, андозӣ ва маркетингӣ.

Саҳми шахсии довталаби дарёфти дарачаи илмӣ дар таҳқиқот. Саҳми шахсии довталаби дарачаи илмӣ аз коркарди тавсияҳои методӣ ва амалӣ оид ба такмили низоми ҳисоботи молиявии бонкҳо иборат мебошад. Муаллиф дар раванди таҳқиқот хусусиятҳои пешбурди баҳисобгирӣ ва таҳияи ҳисоботи молиявӣ дар бонкҳоро муайян намуда, шаклҳои ҳисоботи молиявии фосилавии бонк ва методикаи таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмуии бонкро таҳия ва пешниҳод кардааст. Инчунин, самтҳои рушди таъминоти ташкилию методии ҳисоботи молиявии бонкҳоро муайян ва корбурди амсилаҳои муайян кардани сохтакорӣ ҳисоботи молиявиро пешниҳод намуда, илова намудани нишондиҳандаҳои мутлақ ва индикаторҳои

молиявиरो барои гузаронидани бенчмаркинги молиявии бонкҳо тавсия додааст. Натиҷаҳои алоҳидаи таҳқиқоти диссертациониро дар таҳияи муқаррароти назариявӣ ва методологӣ доир ба тақмили низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар баҳши бонкии ватанӣ истифода бурдан мумкин аст.

Тасвир ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Хулоса ва натиҷаҳои таҳқиқоти диссертационӣ ба ҶСК “Бонки Эсхата” (санади татбиқ №3/276 аз 26.12.2023), ҶСП “Бонки Арванд”(санади татбиқ № 1614 аз 18.12.2023), ДПДТТ (санади татбиқ №1132 аз 29.12.2023), барои истифода пешниҳод шуда, санад оид ба татбиқи паҳлуҳои он мавҷуд аст.

Муқаррарот ва натиҷаҳои асосии таҳқиқоти диссертационӣ аз ҷониби муаллиф дар конференсияҳои илмию назариявии сатҳи байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ маъруза карда шудаанд. Интишороти доктараб дар маводи конференсияҳои илмию амалии Донишкадаи политехникии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон (2013, 2019, 2023), Донишкадаи иқтисод ва савдо (2019), Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (2022), Донишкадаи идоракунии Урал (2023) нашр шудаанд.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Муқаррароту натиҷаҳои асосии таҳқиқоти диссертационӣ дар 16 мақолаҳои илмию муаллиф бо ҳаҷми умумии 9,4 ҷузъи чопӣ (аз ҷумла 8,5 ҷузъи чопӣ аз муаллиф), аз ҷумла 6 мақола дар маҷаллаву нашрияҳои мансуб ба номгӯи маҷаллаву нашрияҳои тақризшавандаи шомили КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва КОА-и Федератсияи Россия нашр гардидааст.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, хулоса, феҳристи адабиёти истифодашуда ва замимаҳо иборат аст. Диссертатсия дар ҳаҷми 197 саҳифаи матни компютерӣ баён гардида, аз 26 ҷадвал ва 17 расм иборат аст. Феҳристи адабиёти истифодашуда 187 номгӯи сарчашмаро дар бар мегирад.

БОБИ 1. АСОСҶОИ НАЗАРИЯВИИ ТАЪМИНОТИ ТАШКИЛИЮ МЕТОДИИ НИЗОМИ ҲИСОБОТИ МОЛИЯВИИ БОНКҶО ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

1.1. Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ ва нақши он дар рушди бонкҳо

Баҳисобгирии муҳосибӣ ҳамчун низоми иттилоотӣ дар фаъолияти ҳар як субъекти хоҷагидорӣ мавқеи муайян дорад, зеро тамоми амалиётҳои хоҷагидорӣ тавассути усулҳои баҳисобгирӣ ба қайд гирифта шуда, дар намуди иттилоот ба истифодабарандагон пешниҳод карда мешавад.

Дар идоракунии ташкилотҳои қарзии молиявӣ низоми баҳисобгирӣ ва ҳисобот нақши муҳим дошта, таъминкунандаи истифодабарандагони сатҳҳои гуногун бо иттилооти молиявӣ мебошад. Солҳои охир низоми бонкӣ бомаром рушд карда истодааст, ки дар таҳкими иқтисодиёти миллӣ аҳаммияти муҳим дорад.

Баромадан ба бозорҳои ҷаҳонӣ, ҷалби сармоя ба соҳаҳои мухталифи иқтисодиёт, баланд бардоштани самаранокии фаъолият ва арзиши бизнес тақозо мекунад, ки иттилооти молиявии босифат ва саҳеҳ ба истифодабарандагон дар намуди ҳисоботи молиявӣ пешниҳод карда шавад. Ҳамзамон, низоми ҳисоботи молиявӣ ҳамчун унсурҳои низоми идоракунии корпоративии ташкилот ба ҳисоб меравад.

Ба андешаи аксари олимони ва мутахассисони соҳа, баҳисобгирии муҳосибӣ ин забони бизнес мебошад³. Бо ибораи дигар, иттилооти баҳисобгирии муҳосибӣ дар намуди ҳисоботи молиявӣ дар қабули қарорҳои гуногуни идоракунӣ, аз қабилҳои харидани дороиҳо, барориши саҳмияҳо, пардохти музди меҳнат, тақсимот ва пардохти суди саҳмияҳо, ташкили

³ Хендриксен Э.С., Ван Бреда М.Ф. Теория бухгалтерского учета: Пер. с англ./Под ред. проф. Я.В. Соколова. - М.: Финансы и статистика, 2000. - 576 с. (с. 19)

корхонаҳо, гирифтани қарзҳои бонкӣ, муайян кардани хавфҳо ва ғ. истифода бурда мешавад.

Низоми баҳисобгирии муҳосибии ҳар як давлат хусусияти ба худ хос дорад ва ин аз муҳити институтсионалӣ вобастагӣ дорад. Ҳамзамон низоми баҳисобгирӣ дар ташаккули муҳити институтсионалии худ иштирок мекунад. Баъзе низомиҳо ба анъанаҳо асос ёфтаанд, ки рушди баъзе амалияи муҳосибиро пешакӣ муайян мекунад. Дигар низомиҳо бо қонунгузорӣ муқаррар карда мешаванд ва чунин ҳуқуқи тиҷоратӣ мебошанд. Ҳамин тариқ, қоидаҳои пешбурди баҳисобгирӣ ҳам хусусиятҳои хоси ҳар як кишвар ва ҳам муҳити умумии институтсионалии минтақавиро инъикос мекунад. Ба рушди низоми ва ё модели баҳисобгирии муҳосибӣ омилҳои асосии зерин таъсир мерасонанд: а) омилҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ; б) омилҳои сиёсӣ ва таърихӣ; в) омилҳои иқтисодӣ⁴.

Дар ҳақ вобаста ба хусусияти рушди ҳар як давлат якчанд низомиҳои баҳисобгирӣ мавҷуд аст, ки онро олимони асосан ба 5 модел тақсим мекунад (ҷадвали 1.1.1.)

Ҷадвали 1.1.1. - Моделҳои баҳисобгирии муҳосибӣ

№	Номгуӣи модел	Шарҳи мухтасари хусусиятҳои модел	Давлатҳои истифодабаранда
1	Моделҳои бритонӣ-америкой	<p>- Ҳисоботи молиявӣ ҳамчун манбаи асосии ахборот барои сармоягузори ва қарздорон шуморида мешавад.</p> <p>- Аксарияти ташкилотҳо дар бозори қоғазҳои қиматнок иштирокдоранд.</p> <p>- Ба низоми баҳисобгирӣ ташкилотҳои касбии муҳосибон таъсири калондоранд, ки бо таҳияи стандартҳои баҳисобгирӣ машғуланд.</p>	Дар рушди модели мазкур Бритонияи Кабир ва ИМА саҳм доранд ва ҳоло якчанд давлатҳои истифода мебаранд, аз ҷумла: Австралия, Багама, Барабадос, Бенин, Бермуда, Венесуэла, Ҳолланд, Гонконг, Замбия, Зимбабве, Исроил, Ҳиндустон, Индонезия, Ирландия, Канада, Кения, Малайзия, Мексика, Нигерия, Зеландияи Нав, Покистон, мамлакатҳои Америкаи Марказӣ, ва ғ.

⁴ Хамидуллина, З.Ч. Международные модели бухгалтерского учета / З.Ч. Хамидуллина // Труд и социальные отношения. – 2014. – Т. 25, № 10. – С. 92-100. (с. 93)

Идомаи ҷадвали 1.1.1.

2	Моделҳои континенталӣ (аврупой)	<ul style="list-style-type: none"> - Пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ дар навбати аввал ба бонкҳо равона карда шудааст. - Амалияи баҳисобгирӣ барои қоньгардонии талаботи давлат равона шудааст. - Қоидаҳои пешбурди баҳисобгирӣ ва таҳияи ҳисоботи молиявӣ тибқи қонунгузорӣ муайян карда мешавад. 	Асосгузори ин модел давлатҳои Аврупо ва Ҷопон. Ҳоло аз он истифода мебаранд: Австрия, Алҷазоир, Ангола, Белгия, Буркина-Фасо, Кот д'Ивуар, Гвинея, Олмон, Юнон, Дания, Миср, Заир, Испания, Италия, Камерун, Люксембург, Мали, Марокко, Норвегия, Португалия, Сенегал, Сера-Леоне, Того, Фаронса, Шветсария, Шветсия
3	Моделҳои америкони ҷанубӣ	<ul style="list-style-type: none"> - Ба низоми баҳисобгирӣ сатҳи баланди таваррум таъсир расондааст. - Ҳисоботи молиявӣ бо назардошти тағйирёбии сатҳи нарх тасҳеҳ карда мешавад. 	Асосан давлатҳои Америкаи ҷанубӣ истифода мебаранд: Аргентина, Боливия, Бразилия, Гайана, Парагвай, Перу, Уругвай, Чили, Эквадор
4	Моделҳои исломӣ	<ul style="list-style-type: none"> - Дороиҳо ва уҳдадориҳо бо арзиши бозорӣ баҳогузори карда мешаванд. - Низоми суғуртаи кооперативии исломӣ амал мекунад. 	Афғонистон, Эрон, Покистон ва мамлакатҳои Араб
5	Моделҳои интернационалӣ	<ul style="list-style-type: none"> - Мақсад таҳияи стандартҳои умумӣ, ки ба истифодабарандагон фаҳмо бошад. - Баҳисобгирӣ ба манфиати иштирокчиёни хориҷӣ дар бозорҳои байналмилалӣ асрорӣ равона мегардад 	Давлатҳои гуногун

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси: Миславская Н.А. Формирование моделей бухгалтерского учета в современных условиях // Актуальные вопросы экономических наук. – 2009. – №. 7. – С. 173-175.; Хамидуллина, З.Ч. Международные модели бухгалтерского учета / З.Ч. Хамидуллина // Труд и социальные отношения. – 2014. – Т. 25, № 10. – С. 92-100.; Гуляев, Н.С. Основные модели бухгалтерского учета и анализа в зарубежных странах: учебное пособие / Н.С. Гуляев, Л.Н. Ветрова. – Орел: Орловский государственный аграрный университет, 2013. – 203 с.; Шобеков, М.Ш. Ҳисобгирии молиявӣ. Китоби дарсӣ / М.Ш. Шобеков, М.У. Бобоев, Т.Т. Ҷонбеков. – Душанбе: ҶДММ «Дақиқӣ», 2014. – 400 с.; Бабаева, З.Ш. Классификация моделей (систем) бухгалтерского учёта / З.Ш. Бабаева // Актуальные вопросы современной экономики. – 2014. – № 1. – С. 132-142.

Ҷӣ тавре ки аз маълумоти ҷадвали 1.1.1. маълум мегардад, дар ҷаҳон вобаста ба хусусияти рушди иқтисодиёт, ташаккул ва рушди низоми

баҳисобгирӣ, фаъолияти бозори қоғазҳои қиматнок ва бозори қарзӣ, талаботи истифодабарандагон ба иттилооти ҳисоботи молиявӣ моделҳои гуногуни баҳисобгирӣ мавҷуданд. Агар низоми баҳисобгирии муҳосибии Ҷумҳурии Тоҷикистонро доир ба мансубият ба ин ё он модел муайян кунем, бештар ба модели континенталӣ (аврупой) монандӣ дорад ва қисман унсурҳои модели бритонӣ-американӣ дида мешавад. Ҳамин тавр, қайд кардан зарур аст, ки низоми миллии баҳисобгирӣ марҳила ба марҳила рушд ва такомил карда истодааст ва талабот ба иттилооти молиявӣ аз тарафи истифодабарандагони гуногун торафт зиёд мегардад.

Иттилооти молиявӣ асосан дар низоми баҳисобгирии муҳосибии молиявӣ ташаккул меёбад, ки “...мақсади асосии он пешниҳоди иттилооти саривақтӣ, боэътимод ва бо ҳуҷҷат асоснокшуда барои қабули қарорҳои идоракунӣ мебошад”⁵.

Н.А. Миславская таҷрибаи таҳқиқоти олимони хориҷиро мавриди омӯзиш қарор дода, моделҳои баҳисобгирии муҳосибиро аз рӯи самти ҳуқуқӣ ва мақсадноки онҳо гурӯҳбандӣ кардааст. Ӯ қайд намудааст, ки ба низоми баҳисобгирӣ, қабл аз ҳама омилҳои доимӣ таъсир мерасонанд, ки пайвандгари низомҳои гуногун мебошанд. Дар асоси чунин фарзия 4 модели ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ ва пешниҳоди ҳисоботи молиявиро тасниф менамояд:

1) модели самти (ориентатсияи) давлатӣ (вазифаи аввалиндараҷаи пешниҳоди иттилооти молиявӣ – қонеъ гардонидани талаботи мақомоти давлатӣ ва андоз мебошад);

2) бизнес-модел (мақсади таҳияи ҳисоботи молиявӣ – қонеъ гардонидани талаботи сармоягузoron ва қарзدهҳои эҳтимолий мебошад);

3) модели транзитивӣ (гузаранда) (мақсади пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ – мутобиқшавӣ ба системаҳои байналмилалӣ баҳисобгирӣ);

⁵ Бобоев М.У., Ғайбуллоева Д.А. Баҳисобгирии молиявӣ ҳамчун манбаи иттилоотии низоми менеҷменти молиявӣ // Паёми Донишгоҳи технологии Тоҷикистон. – 2021. – №1(44). – С. 125-135. (с. 129)

4) модели ягона (унификатсияшуда) (конвергенсияи баҳисобгирии муҳосибӣ – яъне аз байн рафтани фарқияти байни низомҳои баҳисобгирӣ ва ҳисобот, бинобар умумият ва мавҷудияти қонунҳои объективии рушд)⁶.

Ба ҳар як давлат вобаста ба хусусияти рушди иқтисодиёт ва таҷрибаи андӯхташудаи низоми баҳисобгирӣ, яке аз ин модели ташкили баҳисобгирӣ рост меояд.

Стандартҳои байналмилалии ҳисоботи молиявӣ (СБҲМ) ин номгӯи қоидаҳое мебошанд, ки тартиби ташаккули ҳисоботи молиявиро танзим мекунанд, инчунин, системаи талабот ба мундариҷаи ҳисоботи молиявӣ тибқи Асосҳои концептуалии ягона мебошанд⁷.

СБҲМ низоми стандартҳои глобалӣ буда, яке аз воситаҳои боэътимоди пешниҳоди иттилооти молиявӣ ба соҳибмулкони, инвесторони, қарздеҳони ва таъминкунандагон барои қабули қарорҳои дурусти идоравӣ ба ҳисоб меравад⁸.

Маълум аст, ки соли 1973 дар асоси созишномаҳои ташкилотҳои муҳосибии давлатҳои Австралия, Британияи Кабир, ИМА, Ирландия, Канада, Мексика, Нидерландия, Олмон, Фаронса ва Ҷопон ташкилоти касбии байналмилалии Кумитаи СБҲМ (International accounting standards committee, IASC) таъсис ёфт ва соли 2001 ба Фонди СБҲМ (International accounting standards board, IASB) табдил дода шуд. Ин ташкилоти бонуфуз бо таҳия ва паҳнкунии СБҲМ дар тамоми дунё машғул аст.

СБҲМ дар раванди татбиқ дар фаъолияти амалии ташкилотҳои марҳилаҳои зеринро дарбар гирифт:

1) соли 1975 - аввалин СБҲМ (IAS) бо номи “Ифшои сиёсати баҳисобгирӣ” нашр шуд;

⁶ Миславская Н.А. Формирование моделей бухгалтерского учета в современных условиях // Актуальные вопросы экономических наук. – 2009. – №. 7. – С. 173-175. (с. 174)

⁷ Соловьева, О.В. Концептуальные основы подготовки и представления финансовой отчетности как основа системы международных стандартов финансовой отчетности // Аудит и финансовый анализ. 2008. – № 2. – С. 28–39. (с. 28)

⁸ Бобоев, М.У. Гузариш ба СБҲМ ва рушди низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / М.У. Бобоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – № 5. – С. 20-27. (с. 20)

2) соли 1981 - Гурӯҳи машваратӣ таъсис дода шуд, ки намояндагони ташкилотҳои байналмилалиро дарбар мегирад – таҳиягарон ва истифодабарандагони ҳисоботи молиявӣ; биржаҳои фондӣ; танзимкунандагони бозорҳои қоғазҳои қиматнок ва ташкилотҳои байнихукумати;

3) соли 1995 - Созишномаи ҳамкорӣ байни Кумитаи СБҲМ ва Комиссияи байналмилалии қоғазҳои қиматнок (IOSCO) оид ба масоили таҳияи маҷмуи стандартҳои байналмилалӣ ба имзо расид; Шӯрои машваратӣ таъсис дода шуд, ки ба он коршиносони маъруфи соҳаи баҳисобгирӣ шомиланд;

4) соли 1997 - Комиссияи доимӣ оид ба тафсири ҳисоботи молиявии байналмилалӣ ташкил шуд;

5) соли 1999 - Кумитаи СБҲМ ба Кумитаи самараноктаре табдил дода шуд, ки аз 14 нафар иборат аст (12 нафарашон доимӣ кор мекунанд);

6) соли 2002 – Кумитаи СБҲМ ва Шӯрои стандартҳои баҳисобгирии молиявии ИМА оид ба конвергенсияи байни СБҲМ ва принципҳои ба таври умум қабулшудаи ИМА (GAAP) ба кор оғоз мекунанд. Инчунин, Директиваи Иттиҳоди Аврупо тасдиқ карда шуд, ки тибқи он ширкатҳои аврупоӣ бояд аз соли 2005 ҳисоботи молиявии муттаҳидшударо мутобиқи СБҲМ таҳия кунанд. Кумитаи доимӣ оид ба тафсирҳо ба Кумитаи байналмилалии тафсири ҳисоботи молиявӣ (International financial reporting interpretations committee, IFRIC) табдил дода шуд⁹.

Феҳристи стандартҳои аз ҷониби Фонди СБҲМ қабулшуда ба ҳолати 30 июни соли 2023 чунин аст (расми 1.1.1.).

Истифодаи СБҲМ дар сатҳи ҷаҳон аз тарафи давлатҳо торафт зиёд мегардад. Мутобиқи маълумоти Фонди СБҲМ ба ҳолати моҳи майи соли 2023 истифодаи СБҲМ дар 168 юрисдиксияҳо (jurisdictions) таҳлил карда шудааст ва вобаста ба минтақаҳо ба таври зерин тақсим шудааст:¹⁰

⁹ Аверчев И.В. МСФО. 1000 примеров применения [Текст] / И.В. Аверчев. –М.: Рид Групп, 2011. – 992 с.

¹⁰ IFRS Foundation / Analysis of the IFRS Accounting jurisdiction profiles // <https://www.ifrs.org/use-around-the-world/use-of-ifs-standards-by-jurisdiction/#analysis-of-the-168-profiles>

- 1) Аврупо - 44 (26 %);
- 2) Африқо - 39 (23 %);
- 3) Шарқи Миёна - 13 (8 %);
- 4) Осиё ва Океания - 35 (21 %);
- 5) Амрико - 37 (22 %).

16 номгӯй СБҲМ (бо аббревиатураи IFRS - International Financial Reporting Standards)

25 номгӯй СБҲМ (бо аббревиатураи IAS - International Accounting Standards)

15 номгӯй Тафсири Кумитаи байналмилалӣ тафсири ҳисоботи молиявӣ (IFRIC Interpretations - International Financial Reporting Interpretations Committee)

5 номгӯй Тафсири Кумитаи тафсири стандартҳо (SIC Interpretations - Standard Interpretations Committee)

Расми 1.1.1. – Феҳристи стандартҳои Фонди СБҲМ

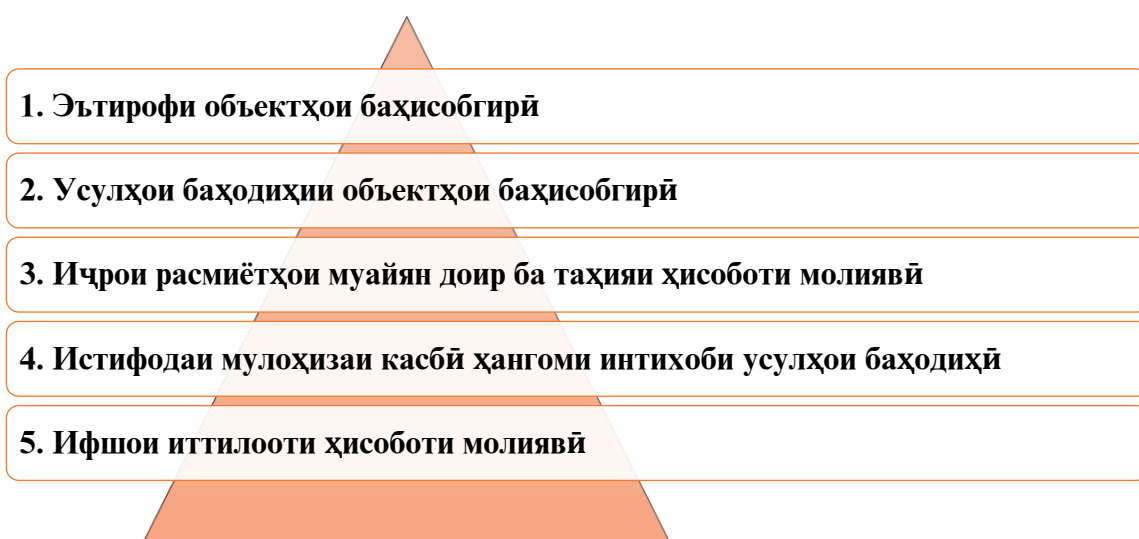
Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси IFRS Foundation / ISSUED STANDARDS / IFRS Accounting Standards Navigator // <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/>

Аз 168 юрисдиксия 160-тоаш СБҲМ-ро тарафдорӣ мекунанд. Дар 146 юрисдиксияҳо СБҲМ-ро барои ҳама ё бештари субъектҳои миллии дар назди омма ҳисоботдиҳанда дар бозорҳои сармояи худ талаб мекунанд. Аз 22 юрисдиксияе, ки СБҲМ-ро қабул накардаанд: 13 юрисдиксия истифодаи СБҲМ-ро иҷозат медиҳад (Белиз, Ҷазираҳои Бермуд, Ҷазираҳои Кайманов, Гватемала, Гондурас, Ҷопон, Мадагаскар, Никарагуа, Панама, Парагвай, Суринам, Шветсария, Тимор-Лешти); дар як юрисдиксия СБҲМ-ро барои муассисаҳои молиявӣ талаб мекунад (Ироқ); як қаламрав ба таври назаррас стандартҳои миллии худро ба СБҲМ наздик мекунад (Индонезия); 7

юрисдиксия стандартҳои милли ё минтақавиро истифода мебаранд (Боливия, Чин, Миср, Ҳиндустон, Минтақаи махсуси маъмурии Макао, ИМА, Ветнам).

Ба 168 юрисдиксия ҳамаи 30 кишвари узви Иттиҳоди Аврупо ва Минтақаи иқтисодии Аврупо дохил мешаванд, ки дар онҳо СБҲМ барои ҳисоботи молиявии маҷмуии ширкатҳои, ки қоғазҳои қиматноки онҳо дар бозори танзимшаванда муомилот мешаванд, талаб карда мешаванд.

СБҲМ ташаккули иттилооти молиявиро танзим мекунад. Ташкил ва пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ дар СБҲМ танзим карда намешавад. Дар СБҲМ масъалаҳои зерин баррасӣ карда мешаванд (расми 1.1.2.).

Расми 1.1.2. – Масъалаҳои дар СБҲМ баррасишаванда

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Ҳуҷҷати асосие, ки ба раванди гузариши субъектҳои хоҷагидорӣ ба СБҲМ асос гузошт, ин қабули Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ”¹¹ мебошад.

Мувофиқи талаботи моддаи 10-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ” субъектҳои дорои манфиати умум баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявиро мутобиқи стандартҳои байналмилалӣ амалӣ менамоянд¹².

¹¹ Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Оиди Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ” аз 4 ноябри соли 2002, № 428

¹² Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» аз 25 марти соли 2011, № 702

Субъектҳои дорои манфиати умум, ин ташкилотҳои мебошанд, ки мутобиқи Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи чораҳои иловагии танзими баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ” муайян карда шудааст:

- а) бонкҳо, новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқӣ;
- б) ташкилотҳои суғуртавӣ, новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқӣ;
- в) биржаҳо, новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқӣ;
- г) фонди кафолати амнати шахсони воқеӣ;
- д) фондҳои нафақавӣ;
- е) шахсони ҳуқуқӣ, ки қоғазӣ қиматноки онҳо дар биржаҳои фондии Ҷумҳурии Тоҷикистон гардиш мекунад;
- ж) субъектҳои монополияи табиӣ;
- з) субъектҳои, ки нишондиҳандаҳои онҳо дар соли гузаштаи ҳисоботӣ ба яке аз инҳо мутобиқат мекунад: ҳаҷми даромади умумӣ на кам аз 30 млн. сомонӣ, ҳаҷми умумии дороиҳо на кам аз 100 млн. сомонӣ ва шумораи кормандон на кам аз 1000 нафар;
- и) ташкилотҳои ҷамъиятии ғайритиҷоратӣ ва фондҳо, ки ҳаҷми воридшавиҳо на кам аз 10 млн. сомонӣ¹³.

Дар “Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025”¹⁴ тақмили низоми баҳисобгирӣ яке аз омилҳои рушди иқтисоди миллӣ муайян карда шудааст, ки пешбурди баҳисобгирӣ тибқи қонунгузори соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва талаботҳои СБҲМ бояд ба роҳ монда шавад.

Барои баланд бардоштани самаранокии фаъолияти ташкилотҳои гузариши субъектҳои дорои манфиати умум ва корхонаҳои азими давлатӣ ба СБҲМ, то ҳол тадбирҳои муҳим арзёбӣ мегардад. Ҳамзамон бояд қайд кард,

¹³ Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи чораҳои иловагии танзими баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ” аз 3 апрели соли 2012 №154

¹⁴ Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025. Бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 16 июни соли 2021, №441 тасдиқ шудааст. – Душанбе, 2021.

ки барои ноил шудан ба Ҳадафи рушди устувор 9 (инфрасохтор ва саноатикунонӣ) таҳия ва пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ шаффоф ва боэътимод зарурат дорад. Зеро нишондиҳандаҳои баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ барои ҳисоб намудани индикаторҳо, аз он ҷумла барои ҳисоб кардани маҳсулоти софи саноати коркард ба сари аҳоли, ҳиссаи арзиши иловашудаи маҳсулоти саноатии соҳаҳои сатҳи миёнаи технологӣ ва баланди технологӣ дар ҳаҷми умумии арзиши иловашудаи маҳсулоти соҳаҳои саноатӣ, коэффитсиенти фаъолнокии инноватсионии корхонаҳо истифода бурда мешаванд¹⁵.

Доир ба таҳқиқи зарурияти стандартиронии низоми баҳисобгирӣ, моҳият ва мазмуни СБҲМ, масъалаҳои гузариш ба СБҲМ, методологияи таҳия ва пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ тибқи СБҲМ, баланд бардоштани сифати ҳисоботи молиявӣ, истифодабарии СБҲМ дар соҳаҳои гуногун, рушди СБҲМ олимони хориҷӣ таҳқиқоти зиёде ба анҷом расондаанд. Ба монанди И.Н. Богатая [91], И.Ф. Ветрова [98], А.А. Дарякин [109], Т.Ю. Дружиловская [110], А.Ю. Каретский [116], О.Г. Королев [120], И.А. Лисовская [125], Е.А. Мизиковский [71], О.В. Рожнова [139], О.В. Соловева [145], К.В. Сорокина [148], А.В. Суворов [152], Л.Б. Трофимова [157] ва дигарон.

Масъалаҳои ислоҳоти низоми баҳисобгирии муҳосибӣ, гузариш ба СБҲМ ва истифодабарии он дар соҳаҳо, рушди низоми миллии баҳисобгирӣ, аз ҷониби олимони ватанӣ низ асосан аз солҳои 2010 инҷониб мунтазам таҳқиқотҳои илмӣ гузаронда шудаанд.

Профессор С.Ф. Низомов чунин изҳор мекунад, ки “рушди низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисобот ба ташаккули модели нигаронида шудааст, ки манфиатҳои тамоми ҷонибҳои манфиатдорро ба назар гирифта, камшавии хароҷот ва баланд бардоштани самаранокиро таъмин намояд. Дар

¹⁵ Бобоев, М.У. Гузариш ба СБҲМ ва рушди низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / М.У. Бобоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – № 5. – С. 20-27. (с. 21)

шароити гузариши субъектҳои хоҷагидорӣ ба СБҲМ принципҳо ва унсурҳои баҳисобгирии муҳосибӣ таҳия карда мешаванд, сиёсати баҳисобгирӣ муайян ва ташаккул меёбад, нақшаи ҳисобҳо сохторӣ карда мешавад, яъне, дар ҳақиқат, ҳуди технологияи ислоҳоти низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ташаккул меёбад. Инчунин, инкишофи таҳлили унсурҳои баҳисобгирӣ, технологияи қабули қарорҳо ва идоракунии субъектҳои хоҷагидорӣ низ ба назар мерасад”¹⁶.

Ба андешаи М.У. Бобоев мақсади гузариши субъектҳои хоҷагидорӣ ватанӣ ба СБҲМ ин баланд бардоштани сифати иттилооти молиявӣ мебошад, ки барои ташаккули афзалиятҳои рақобатии ташкилот дар бозорҳои дохилӣ ва байналмилалӣ мусоидат мекунад¹⁷.

Ҷорӣ намудани СБҲМ ба амалияи субъектҳои хоҷагидорӣ ватанӣ муҳосибонро бо объектҳои нави баҳисобгирӣ шинос мегардонад. Тавассути истифодаи СБҲМ муҳосибон ҳангоми ташаккули сиёсати баҳисобгирӣ аз мулоҳизаи касбӣ истифода мебаранд. Ҳисоботи молиявӣ босифат, ки мутобиқи СБҲМ таҳия шудааст, боиси кам шудани хавфҳои баҳисобгирӣ, аудит ва андоз гардида, воситаи қулай барои таҳлили молиявӣ ва идоракунӣ мебошад ва ҳамзамон ба қабули қарорҳои самараноки идоравӣ аз ҷониби менечерони сатҳҳои гуногуни идоракунӣ мусоидат мекунад¹⁸.

Чӣ тавре ки муҳаққиқ А.А. Мирзоалиев қайд мекунад, “...таҳия ва пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ мутобиқи СБҲМ таҷрибаи пешқадами идоракунӣ корпоративиро такмил медиҳад, риояи СБҲМ ба ҷалби

¹⁶ Низомов, С.Ф. Реформа бухгалтерского учета в Республике Таджикистан: проблемы и перспективы развития / С.Ф. Низомов // Аудит и финансовый анализ. – 2010. – № 2. – С. 73-76. (с.75)

¹⁷ Бобоев, М.У. Гузариш ба СБҲМ ва рушди низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / М.У. Бобоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – № 5. – С. 20-27. (с. 21)

¹⁸ Бобоев, М.У. Опыт применения МСФО в Республике Таджикистан / М.У. Бобоев // Перспективы развития бухгалтерского учета, анализа, аудита и налогообложения в условиях интернационализации экономики: Сборник статей VI Международной научно-практической конференции, Екатеринбург, 24 апреля 2015 года / ответственные за выпуск: Н.С. Нечеухина, Т.Ф. Шитова. – Екатеринбург: Уральский государственный экономический университет, 2015. – С. 126-133. (с. 133)

сармоягузори хориҷӣ мусоидат мекунад, инчунин бо истифодаи СБҲМ нишондиҳандаҳои фаъолияти ташкилотҳо беҳтар мегарданд.”¹⁹.

Б.Ҳ. Каримов қайд менамояд, ки “... ҷаҳонишавии иқтисодиёт, пеш аз ҳама, ба нигарониши низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ ба қоидаҳои байналмилалии пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва СБҲМ алоқаманд аст. Хусусиятҳои низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ аз сатҳи рушди иқтисодиёти миллии ҳар як мамлакат муайян мегарданд. роҳандозӣ намудани СБҲМ дар низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар мамлакат амали зарурӣ буда, таҳия ва корбурди низомнома (стандарт)-ҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ дар асоси СБҲМ ё корбурди бевоситаи СБҲМ дар низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ ва оmodасозии ҳисоботи молиявӣ тарзҳои мақбули татбиқи қоидаҳои байналмилалии баҳисобгирии муҳосибӣ мебошанд.”²⁰

Ба ҳамин тариқ, мавриди зикр аст, ки муаммоҳои истифодабарии СБҲМ дар низоми миллии баҳисобгирӣ дар таҳқиқоти илмӣ баррасӣ карда шуда, муҳаққиқон зарурияти гузариши субъектҳои хоҷагидории ватаниро ба СБҲМ асоснок ва ҷонибдорӣ менамоянд.

Мақсади гузариши субъектҳои хоҷагидории ватанӣ ба СБҲМ ин баланд бардоштани сифати иттилооти молиявӣ мебошад, ки ба ташаккули афзалиятҳои рақобатии ташкилот дар бозорҳои дохилӣ ва байналмилалӣ оварда мерасонад. Бояд қайд намуд, ки барои гузариш ба СБҲМ омилҳои зерин таъсир мерасонанд:

1) стандартҳои байналмилалӣ асоси иттилооти молиявии босифат ба ҳисоб мераванд, ки инро таҷрибаи ҷаҳонии таҳияи ҳисоботи молиявӣ нишон медиҳад;

¹⁹ Мирзоалиев, А.А. Влияние МСФО на практику финансовой отчетности в Таджикистане / А.А. Мирзоалиев // Проблемы экономики и юридической практики. – 2019. – Т. 15, № 6. – С. 92-98. (с. 92)

²⁰ Каримов, Б.Ҳ. Таъсири ҷаҳонишавӣ ба рушди низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ / Б.Ҳ. Каримов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. – №4. – С. 169-179. (с.176)

2) истифодабарии СБҲМ вақт ва захираҳоро сарфа мекунад, ки барои таҳияи стандартҳои миллии зарур аст ва ҳамчунин барои ташаккули низоми самараноки баҳисобгирӣ ва ҳисобот мусоидат мекунад;

3) СБҲМ барои рушди тахассуси муҳосибон замина гузошта, ваколату уҳдадорихоро васеъ ва донишу малакаи муҳосибонро зиёд мегардонад;

4) СБҲМ аз тарафи субъектҳои хоҷагидорӣ ҳамчун тарзи ҷалби сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёти ватанӣ истифода бурда мешавад²¹.

СБҲМ дар рушду нумуи низоми муосири баҳисобгирии муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши калидӣ бозид. Метавон гуфт, ки гузариш ба СБҲМ ин як тағйироти кулӣ ё худ “инқилоби илмиро” дар низоми ҳисобдории ватанӣ ба миён овард. Асосан рушди низоми миллии баҳисобгирӣ аз аввали асри XXI оғоз шуд.

М.У. Бобоев марҳилаҳои гузариши ташкилотҳои ватаниро ба СБҲМ чунин муайян кардааст:²²

1. Ташкилотҳои қарзӣ (банкҳои тиҷоратӣ, ташкилотҳои қарзии хурд ва амонатии хурд) аз соли 2002;

2. Ташкилотҳои тиҷоратии соҳаҳои гуногун (асосан субъектҳои дорои манфиати умум) аз соли 2004;

3. Ташкилотҳои буҷетӣ аз соли 2012.

Албатта, қайд кардан бамаврид аст, ки аввалин шуда дар ҷумҳурӣ ба СБҲМ банкҳои тиҷоратӣ гузаштанд ва ҳисоботи худро тибқи талаботи стандартҳо омода мекунанд. Ҳисоботи молиявии банкҳо аз тарафи ширкатҳои аудитории бонуфузи байналмилалӣ ҳамасола аудит карда мешавад. Бевосита гузариш ба СБҲМ ба рушди баҳши бонкии кишвар ва рушди муносибатҳои байналмилалии банкҳо бо дигар банкҳои бузурги

²¹ Лисовская И.А. МСФО: анализ мирового опыта глобальной стандартизации учета / И.А. Лисовская, М.И. Сидорова, Е.В. Чипуренко // Международный бухгалтерский учет. - 2013. -№40(286). - С.2-14. (с. 9)

²² Бобоев М.У. Гузариш ба СБҲМ ва рушди низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / М.У. Бобоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – № 5. – С. 20-27 (с. 24)

чаҳонӣ низ таъсир расонд. Ҳамчунин намудҳои гуногуни технологияҳои нави бонкӣ қорӣ карда шуданд²³.

Аслан ислоҳоти низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявии баҳши бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 1999 оғоз меёбад. Баъдан, соли 2000 нақшаи ҳисобҳои нав барои ташкилотҳои қарзӣ дар асоси таҷрибаи хориҷӣ таҳия карда шуд. Ҳамин тариқ, ба андешаи мо, оғози гузариши бонкҳои ватанӣ ба СБҲМ ба аввали ҳазорсолаи сеюм рост меояд, ки тамоми қаҳонро равандҳои интегратсионӣ ва қаҳонишавии иқтисодӣ фаро гирифта буданд.

Дар робита ба ин, бояд қайд кард, ки раванди ислоҳоти низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисобот мутобиқи СБҲМ дар давлатҳои ИДМ (Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил) аз охири асри XX оғоз шуд ва аввалин шуда СБҲМ дар институтҳои молиявӣ (асосан бонкҳо) қорӣ карда шуд.

Гузариш ва истифодабарии СБҲМ, аз як тараф, фаҳмидани иттилоотро душвор гардонид ба бошад ҳам, аз тарафи дигар, боварӣ ба иттилооти ҳисоботи молиявӣ баланд гардид, зеро ҳисоботи молиявӣ тибқи СБҲМ барои сармоягузoron, гирифтани қарзҳо, ташкили корхонаҳои муштарак, баромадан ба бозорҳои қаҳонӣ муҳимтарин иттилоот ба ҳисоб меравад.

Ба андешаи мо, ба сабабҳои истифодабарии СБҲМ дар бонкҳо инҳо дохил мешаванд (расми 1.1.3.).

Истифодаи СБҲМ ҳамчун воситаи ташаккули иттилоот дар бораи фаъолияти бонкҳо дар намуди ҳисоботи молиявӣ имкон медиҳад, барои:

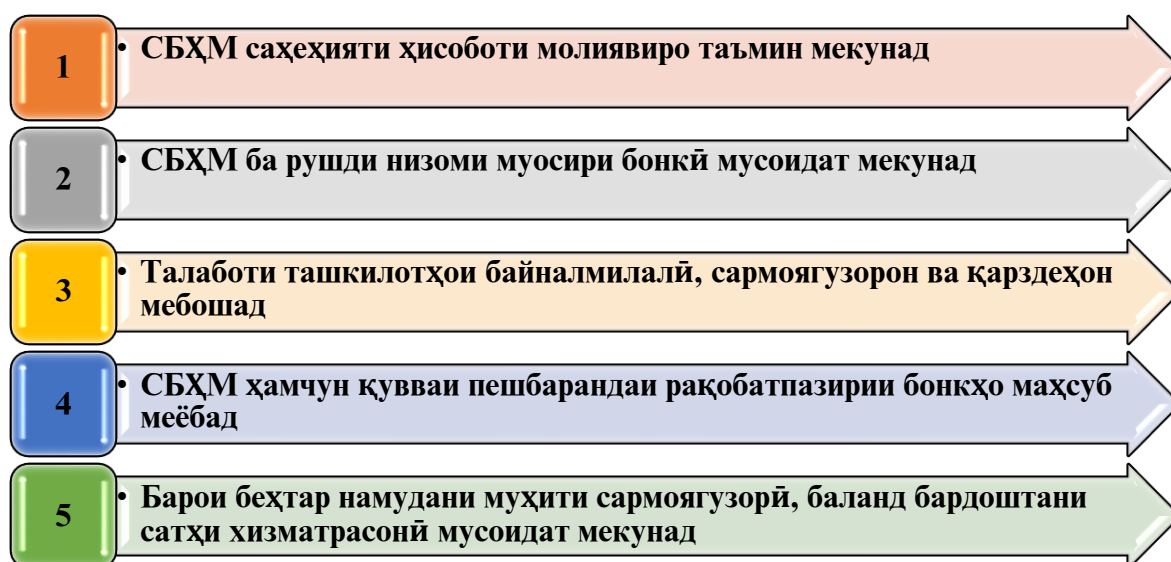
– баланд бардоштани самаранокии қалб ва васеъ намудани доираи сармоягузoron ва шарикони хориҷӣ;

– ноил шудан ба «шаффофияти кофии» фаъолияти ташкилоти молиявӣ, ки имкон медиҳад обрӯ ва эътимоди умум ба бонк баланд гардад;

²³ Исоев Д.Т. Состояние и проблемы ведения бухгалтерского учета в коммерческих банках / Исоев Д.Т., М.У. Бобоев // Актуальные проблемы финансового менеджмента, бухгалтерского учета и аудита в условиях инновационного развития экономики / Материалы I международной научно-практической конференции (19-20 апреля 2013 года, г. Худжанд). – Худжанд: Ношир, 2013. - 252 с. (с. 121)

– зиёд намудани таъминоти иттилоотӣ барои қабули қарорҳои гуногуни идоракунӣ бо ёрии ҳисоботҳои мутобиқи СБҲМ омода карда шуда;

– ворид намудани механизмҳои ҷамъбасти маълумот дар бораи фаъолияти ҷамъиятҳои фаръӣ ва вобастаи бонк дар ҳисоботи ягона, яъне таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ²⁴.

Расми 1.1.3. – Сабабҳои истифодабарии СБҲМ дар бонкҳо
Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар таҳқиқоти диссертатсионии А.А. Дарякин омилҳои, ки мақсаднокии гузариши бахши бонкии Федератсияи Россияро ба СБҲМ муайян карданд, систематизатсия ва ҷамъбаст карда шудааст. Ба андешаи мо, омилҳои мазкур барои гузариши бахши бонкии ватанӣ ба СБҲМ низ мутобиқат мекунад. Ба чунин омилҳо инҳо дохил мешаванд:

1) СБҲМ манбаи иттилооти босифати молиявӣ буда, дар онҳо таҷрибаи назарраси ҷаҳонӣ оид ба таҳия ва пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ бо хусусиятҳои сифатии мувофиқ ҷамъ оварда шудаанд;

²⁴ Шогенцукова, З.Х. Международные стандарты финансовой отчетности (МСФО) как инструмент формирования информации о деятельности российских банков / З.Х. Шогенцукова, Л.А. Кокова // Вектор экономики. – 2018. – № 5(23). – С. 18.

2) татбиқи СБҲМ метавонад вақт ва захираҳоро барои таҳияи стандартҳои миллӣ ба таври назаррас коҳиш диҳад ва ба таъсиси низоми самараноки баҳисобгирӣ ва ҳисобот мусоидат намояд;

3) СБҲМ барои таҳким ва рушди касби муҳосибӣ, васеъ намудани доираи салоҳият, масъулият ва дар натиҷа донишу малакаи муҳосибон замина мегузорад. Ин, дар навбати худ, муҳосибонро водор мекунад, ки мавқеи худро дар сохтори идоракунии ташкилот аз нав дида бароянд ва ҷамъият бошад, муҳимияти нақши касби муҳосибиро дар рушди устувори иқтисодиёт дарк намояд;

4) СБҲМ аз ҷониби субъектҳои хоҷагидорӣ ҳамчун тарзи ҷалби сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёт, аз ҷумла ба баҳши бонкӣ истифода мешаванд;

5) таҳия ва пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ мутобиқи СБҲМ ба ташкилотҳои ватанӣ имкон медиҳад, ки ба бозорҳои байналмилалии сармоя дохил шаванд. СБҲМ дар ин маврид барои дастрасӣ ба бозорҳои байналмилалии сармоя шартӣ ҳатмӣ мебошанд;

б) истифодаи СБҲМ имкон медиҳад, ки ба ҷомеаи ҷаҳонӣ ҷолибияти иқтисодиёт, аз ҷумла низоми бонкӣ нишон дода шавад²⁵.

Бо дарназардошти таҳқиқи моҳияти СБҲМ ва зарурияти гузариш ба он, муайян кардани сабабҳо ва омилҳои ба истифодаи СБҲМ таъсиррасон, ба андешаи мо, *ба афзалиятҳои истифодабарии СБҲМ дар бонкҳо* инҳо дохил мешаванд:

- 1) зиёд шудани захираҳои қарзии бонкӣ;
- 2) таъмини устувори молиявӣ ва баланд шудани рейтинги бонкҳо;
- 3) зиёд шудани боварии мизоҷон ба бонк, паст шудани хавфҳои бонкӣ;
- 4) беҳтар гардидани низоми идоракунии корпоративӣ ва низоми назорати молиявӣ;

5) баланд шудани сатҳи даромадноки ва пардохтпазирии бонкҳо;

²⁵ Дарякин, А.А. Международные стандарты финансовой отчетности в деятельности российских коммерческих банков: специальность 08.00.10 "Финансы, денежное обращение и кредит": автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук / Дарякин Адель Александрович. – Казань, 2010. – 24 с. (с. 9-10)

- 6) баҳодиҳии дурусти дороиҳо ва уҳдадориҳои молиявӣ;
- 7) оптимизатсияи таркиб ва сохтори сармояи банк;
- 8) зиёдшавии фаъолнокӣ ва ҷолибияти сармоягузорӣ;
- 9) баландшавии бозоргирӣ ва арзиши бозории банк;
- 10) таъмини шаффофият, баланд шудани сифати иттилооти молиявӣ;
- 11) афзалиятҳо барои гузаронидани бенчмаркинги молиявии банкҳо;
- 12) ташаккул ва рушди мулоҳизаи касбии муҳосибони банк.

Метавон гуфт, ки айни замон ҳисоботи молиявии банкҳои ватанӣ ба СБҲМ мутобиқат мекунад, зеро онҳо бо банкҳои давлатҳои хориҷӣ фаъолият бурда истодаанд. Ҳисоботи молиявӣ бошад, ба аудити ҳарсолаи ҳатмӣ фаро гирифта шуда, сатҳи касбияти мутахассисони банк баланд шуда, имконияти истифодаи мулоҳизаи касбиро ҳангоми ташаккули сиёсати баҳисобгирӣ доранд.

Ҳамин тавр, истифодабарии СБҲМ дар фаъолияти банкҳо афзалияту бартарии зиёд дошта, барои рушди устувори иқтисоди миллӣ ва низоми муносири банкии кишвар мусоидат мекунад.

1.2. Танзими меъёрӣ-ҳуқуқии низоми баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявии банкҳо

Пешбурди низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва таҳияи ҳисоботи молиявӣ дар ташкилотҳои қарзии ватанӣ бо маҷмуи санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ танзим карда мешаванд.

Мақомоти танзимкунандаи низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин Вазорати молия ба ҳисоб меравад. Дар самти низоми банкӣ мақомоти танзимкунандаи баҳисобгирӣ ва ҳисобот Банки миллии Тоҷикистон (БМТ) мебошад. Аз соли 2000 инҷониб, аз тарафи давлат ва мақомоти танзимкунандаи пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисобот якҷанд санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ қабул карда шуданд.

Ба андешаи мо, санадҳои меъёрию ҳуқуқии танзими низоми баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявии ташкилотҳои қарзиро ба чор сатҳ тақсим кардан мумкин аст (расми 1.2.1.).

Сатҳи 1	<ul style="list-style-type: none">• Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон• Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон• Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ»• Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҷамъиятҳои саҳомӣ”• Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуд”• Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон”• Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти бонкӣ”
Сатҳи 2	<ul style="list-style-type: none">• Қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба гузариш ба СБҲМ• Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ• Дастурамалҳои БМТ, аз он ҷумла дастурамалҳои №176, №242• Тартиби таҳия ва пешниҳоди ҳисоботҳои молиявии ташкилотҳои қарзӣ
Сатҳи 3	<ul style="list-style-type: none">• Нақшаи ҳисобҳои тавозунӣ барои Бонки миллии Тоҷикистон• Феҳрасти ҳисобҳои тавозунӣ барои ташкилотҳои қарзӣ
Сатҳи 4	<ul style="list-style-type: none">• Санадҳои меъёрии дохилии ташкилоти қарзӣ (сиёсати баҳисобгирӣ, тартиби гардиши ҳуҷҷатҳо ва коркарди иттилооти баҳисобгирӣ, шаклҳои ҳуҷҷатҳои аввалия, тартиби гузаронидани барӯйхатгирӣ ва ғ.)

Расми 1.2.1. – Танзими меъёрии низоми баҳисобгирӣ ва ҳисобот дар ташкилотҳои қарзӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Санадҳои меъёрию ҳуқуқии сатҳи якум, дуум ва сеюмро ба санадҳои ҳуқуқии берунӣ ва сатҳи чорумро ба санадҳои ҳуқуқии дохилӣ ҷудо кардан мумкин аст.

Ба санадҳои меъёрии сатҳи якум, кодексҳо ва қонунҳои гуногун дохил мешаванд, ки ташкил ва пешбурди баҳисобгирии муҳосибиро дар ташкилотҳо танзим мекунад.

Дар Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон (Қисми якум) доир ба ҳисоботи молиявӣ якчанд талаботҳо мавҷуд аст, ба монанди:

“ - ҷамъияти саҳомии кушода ҳар сол ҳисоботи солона, баланси муҳосибавӣ ва ҳисоби фоидаю зиёнро барои маълумоти умум нашр мекунад (моддаи 107);

- тасдиқ намудани ҳисоботи солона, балансҳои муҳосибавӣ, ҳисоби ғоидаю зиёни ҷамъият ва тақсими ғоидаю зиёни он ба салоҳияти мустаснои маҷлиси умумии саҳмдорон дохил мешавад (моддаи 114);

- ҷамъияти саҳомӣ барои тафтиш ва тасдиқи дурустии ҳисоботи солонаи молиявӣ ҳар сол аудитори касбиеро ҷалб намояд, ки бо ҷамъият ё иштирокчиёни он манфиатҳои моддӣ надорад (моддаи 114)...”²⁶.

Дар Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон якҷанд талаботҳои меъерӣ вобаста ба баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ оварда шудааст. Хусусан, дар моддаи 89 боби 13 доир ба баҳисобгирии андозӣ ва ҳисоботдиҳии андозӣ муқаррароти зерин мавҷуд аст:

- баҳисобгирии андозӣ – ҷараёни пешбурди ҳуҷҷатҳои баҳисобгирии муҳосибӣ аз ҷониби андозсупоранда тибқи талаботи Кодекси андоз бо мақсади мураттаб намудани маълумот дар бораи объектҳои андозбандӣ, ҳисоб кардани андозҳо ва тартиб додани ҳисоботи андозӣ мебошад;

- ҳуҷҷатҳои баҳисобгирӣ аз ҳуҷҷатҳои муҳосибӣ ва ҳисоботи андозӣ иборат мебошанд;

- андозсупоранда уҳдадор аст, пешбурди ҳуҷҷатҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи андозиро ба забони давлатӣ анҷом диҳад;

- андозсупорандагон уҳдадоранд пешбурди ҳуҷҷатҳои баҳисобгириро мутобиқи қонунгузори муҳосибӣ, санадҳои меъерии мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи молия, мақоми ваколатдори давлатӣ ва Бонки миллии Тоҷикистон амалӣ намоянд²⁷.

Дар моддаи 90-уми Кодекси андоз қайд шудааст, ки андозсупоранда баҳисобгирии андозиро бо усули ҳазинавӣ ё усули ҳисобу замкунӣ амалӣ менамояд. Ҳамин тавр, дар Кодекси андоз қоидаҳои пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ барои мақсадҳои андозбандӣ эътироф карда шуда, ҳуҷҷатҳои

²⁶ Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон (Қисми якум) аз 30 июни соли 1999, № 802 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - 1999. - № 6.

²⁷ Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, 23 декабри соли 2021, № 1844 // <https://www.andoz.tj/Legislation/TaxCode>

муҳосибӣ муҳимтарин далели эътирофи даромаду хароҷот ба ҳисоб мераванд. Ҳама гуна шакли санҷишҳои андоз дар асоси ҳуҷҷатҳои муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявии андозсупоранда гузаронида мешаванд.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ” дар сатҳи қонунгузорӣ ҷойгоҳи махсус дорад, зеро ин қонун “асосҳои ташкилию ҳуқуқӣ, принципҳо ва қоидаҳои пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартиб додани ҳисоботи молиявиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар карда, муносибатҳои ин соҳаро танзим менамояд.”²⁸

Қонуни мазкур аз 5 боб иборат буда, боби 4-ум ҳисоботи молиявӣ ном дорад ва дар он доир ба ҳисоботи молиявӣ, пешниҳод ва наشري он талаботҳо оварда шудааст, ба монанди:

1) дар моддаи 22 ҳисоботи молиявӣ:

- Ҳисоботи молиявӣ маълумотро дар бораи ҳолати молиявӣ, натиҷаи фаъолият ва тағйироти вазъи молиявии ташкилотҳо, ки мутобиқи стандартҳои байналмилалӣ ва ё милли тайёр карда шудаанд, дар бар мегирад.

- Ташкилотҳо уҳдадоранд, ки барои ҳар як давраи ҳисоботӣ ҳисоботи солонаи молиявӣ ва фосилавиро мутобиқ ба стандартҳои байналмилалӣ ё милли тартиб диҳанд.

- Ҳаҷм, шакл ва тартиби тайёр намудани ҳисоботи молиявии субъектҳои дорои манфиати умум тибқи стандартҳои байналмилалӣ муайян карда мешаванд.

- Ҳаҷм, шакл ва тартиби тайёр намудани ҳисоботи молиявии бонкҳо, ташкилотҳои қарзӣ ва молиявии хурдро БМТ муайян менамояд.

2) дар моддаи 23 пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ:

- Ҳисоботи молиявӣ бо пули миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиб дода мешавад.

²⁸ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» аз 25 марти соли 2011, № 702

- Ҷамъиятҳои саҳомӣ ва дигар ташкилотҳои, ки ҳисоботи молиявиро тибқи стандартҳои байналмилалӣ тартиб медиҳанд, вазифадоранд ҳисоботи молиявии солоноро бо ҳулосаи аудиторӣ бо тартиб ва дар муҳлати муқаррарнамудаи мақоми ваколатдори давлатӣ ба маҳфуздоранда пешниҳод намоянд.

- Ташкилотҳо ҳисоботи молиявиро то 30 апрели соли баъд аз соли ҳисоботӣ пешниҳод менамоянд.

3) дар моддаи 24 наشري ҳисоботи молиявӣ:

Ҷамъиятҳои саҳомӣ, бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарздиҳӣ, суғуртавӣ, биржаҳо, вазифадоранд ҳисоботи солони молиявиро дар муҳлати на дертар аз 1 июни соли баъд аз соли ҳисоботӣ аз ҳисоби худашон дар воситаҳои ахбори омма нашр намоянд.²⁹

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон” боби 9 ба ҳисоботдиҳӣ ва назорати муҳосибӣ дар БМТ бахшида шудааст. Дар моддаи 70-уми қонуни мазкур оварда шудааст, ки “баъди ба охир расидани соли молиявӣ БМТ ҳисобот тартиб медиҳад, ки он ҳуҷҷатҳои зеринро дар бар мегирад: ҳисоботи тавозунӣ, ҳисобот оид ба фоида ва зиён, ҳисобот оид ба тағйирёбии сармоя ва ҳисоботи зарурии дигар”.

Дар моддаи 71-уми қонуни мазкур доир ба баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ оварда шудааст:

- пешбурд ва тартиб додани баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявии БМТ мутобиқи СБҲМ анҷом дода мешаванд.

- БМТ баъди анҷом ёфтани ҳар моҳи ҳисоботӣ, ҳисоботи тавозунии мухтасаршударо, ки вазъи молиявии Бонки миллии Тоҷикистонро дар рӯзи кории охирини моҳи анҷомёфта инъикос мекунад, дар сомонаи худ нашр намояд.³⁰

²⁹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» аз 25 марти соли 2011, № 702

³⁰ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон” аз 28 июни соли 2011, № 722

Талаботҳо доир ба ҳисобдорӣ ва таҳияи ҳисоботи молиявӣ дар боби 6-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти бонкӣ” пешбинӣ шудааст. Дар моддаи 41-уми қонун омадааст:

- бо мақсади танзим ва назорати фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ БМТ бо санадҳои меъёрии ҳуқуқии худ қоидаҳои ҳисобдорӣ, феҳрист, шаклҳо, тартиби таҳия ва муҳлати пешниҳоди ҳисоботи молиявиро муқаррар менамояд;

- ташкилотҳои қарзӣ уҳдадоранд ба БМТ дар баробари ҳисоботи молиявӣ, инчунин маълумоти зеринро пешниҳод намоянд: оид ба дороиҳо ва уҳдадориҳо; оид ба риояи меъёрҳои мақбул; оид ба суратҳисобҳо ва нишондиҳандаҳои молиявӣ; ҳисоботи оморӣ дар алоҳидагӣ ва дар шакли маҷмӯӣ; - дигар иттилооти зарурӣ.

Инчунин дар моддаи 42-юми қонуни мазкур омадааст:

- ташкилоти қарзӣ бояд қоидаҳо ва низоми ҳисобдорӣ, аз ҷумла баҳисобгирии ҳаррӯзаи даромаду хароҷотро риоя намояд;

- ташкилоти қарзӣ ҳисоботи молиявии худро, ки аз тавозун, ҳисобот дар бораи фоидаву зиён, ҳисобот дар бораи гардиши пулӣ ва ҳисобот дар бораи тағйирот дар сармоя иборат мебошад, мутобиқи Стандартҳои байналмилалии ҳисоботи молиявӣ ва талаботи иловагии Бонки миллии Тоҷикистон омода мекунад;

- ҳисоботи молиявӣ вазъи воқеии молиявии ташкилоти қарзӣ ва филиалҳои онро инъикос намуда, маълумот дар бораи низоми идоракунии дохилии ташкилоти қарзӣ, аз ҷумла ҳисоботи Шӯрои нозирони ташкилоти қарзиро низ дар бар мегирад.

Моддаи 43-юми қонуни мазкур ба ҳисоботи молиявии солона бахшида шудааст:

“- ташкилоти қарзӣ ҳисоботи молиявии солона ва дар сурати доштани як ё якчанд ҷамъияти фаръӣ ҳисоботи молиявии маҷмуии солонро омода мекунад;

- БМТ дигар ҷамъиятҳои алоқаманд, вобаста ё фаръии ташкилоти қарзиро, ки онҳо дорои дигар ҷамъиятҳои фаръӣ мебошанд, муайян карда метавонад ва ин ташкилоти қарзӣ бояд дар бораи онҳо ҳисоботи молиявии маҷмуии солона пешниҳод намояд.”³¹

Инчунин, дар ин қонун доир ба наشري ҳисоботи молиявии солонаи ташкилоти қарзӣ талаботҳо оварда шудааст.

Бояд қайд кард, ки бонкҳои тиҷоратӣ тибқи талаботи қонунгузорӣ, асосан дар намуди ҷамъияти саҳомӣ ташкил карда мешаванд. Дар моддаи 87-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҷамъиятҳои саҳомӣ” доир ба пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявии ҷамъияти саҳомӣ талаботи зерин оварда шудааст:

“- ҷамъияти саҳомӣ вазифадор аст, баҳисобгирии муҳосибиро пеш бурда, тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонунгузорӣ ҳисоботи молиявиро пешниҳод кунад;

- масъулияти ташкил, ҳолат ва саҳеҳии баҳисобгирии муҳосибӣ, сари вақт пешниҳод намудани ҳисоботи солона ва дигар ҳисоботи молиявӣ ба мақомоти дахлдор, инчунин, ба дигар истифодабарандагони манфиатдор, ба зиммаи мақоми иҷроияи ҷамъияти саҳомӣ гузошта мешавад;

- саҳеҳии маълумоти ҳисоботи солонаи муҳосибӣ аз ҷониби Комиссияи тафтишотӣ ё ревизори ҷамъияти саҳомӣ тасдиқ карда шавад;

- ҷамъияти саҳомӣ вазифадор аст пеш аз наشري ҳисоботи молиявӣ барои тафтиши ҳарсола ва тасдиқи он аудиторро ҷалб намояд.”³²

Дар моддаи 10-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ” чунин омадааст: “Субъектҳои дорои манфиати умум вазифадоранд, ки баҳисобгирии муҳосибӣ, ҳисоботи молиявиро мутобиқи стандартҳои байналмилалӣ амалӣ намоянд. Роҳбарони субъектҳои дорои манфиати умум вазифадоранд, ки хизматрасонии

³¹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти бонкӣ” аз 19 майи соли 2009, № 524

³² Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҷамъиятҳои саҳомӣ” аз 5 марти соли 2007, № 237

доимоамалкунандаи аудити дохилиро таъсис диҳанд.”³³ Ташкилотҳои қарзӣ ба субъектҳои дорои манфиати умум дохил мешаванд, аз ин ҷо онҳо вазифадоранд низоми баҳисобгирӣ ва ҳисоботро тибқи СБҲМ ба роҳ монанд.

СБҲМ ин маҷмуи стандартҳои дар миқёси ҷаҳон қабулшуда мебошанд, ки дар онҳо масъалаҳои эътироф ва баҳодиҳии объектҳои баҳисобгирӣ, тартиби ифшои иттилооти ҳисоботи молиявӣ оварда шудаанд. Истифодабарии СБҲМ дар ташкилотҳои ватанӣ барои рушди низоми миллии баҳисобгирӣ ва ҳисобот мусоидат кард, ки инро якҷанд таҳқиқоти олимони соҳа тасдиқ мекунанд. Хусусан, барои рушди бахши бонкӣ СБҲМ нақши муайян доранд ва дар ҷумҳурӣ аввалин шуда, бонкҳои тижоратӣ ҳисоботи молиявиро тибқи СБҲМ таҳия ва пешниҳод кардаанд. Ҳамин тавр, истифодабарии СБҲМ барои иттилооти молиявии шаффоф ва боътимод замина ба ҳисоб рафта, дар баланд бардоштани рақобатпазирии бонкҳо ва беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ мавқеи назаррас доранд.

Дар самти гузариш ба СБҲМ аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон якҷанд фармону қарорҳо қабул карда шуданд ва барои гузариши ташкилотҳои ватанӣ заминаи қонуни гузоштан, ба монанди:

1) Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Оиди Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ” аз 4 ноябри соли 2002 № 428;

2) Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи чораҳои иловагии ҷорӣ намудани Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 3 октябри соли 2006 № 465;

3) Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи чораҳои иловагӣ оид ба амалигардонии Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 3 майи соли 2010 №231;

³³ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» аз 25 марти соли 2011, № 702

4) Стратегияи ҷорӣ намудани стандартҳои байналмилалии ҳисоботи молиявӣ ва стандартҳои байналмилалии аудит дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2013-2018, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 майи соли 2013 № 202.

Санадҳои меъёрию ҳуқуқии БМТ санадҳои сатҳи дуюм ва сеюмро дарбар мегиранд, ки аз дастурамалҳо, низомномаҳо, тартибҳо, қоидаҳо ва феҳрасти ҳисобҳо иборатанд.

Мутобиқи Дастурамали №176 «Дар бораи тартиби танзими фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ»: “назорат дар асоси ҳисоботҳои тавозунии моҳонаи ташкилотҳои қарзӣ, маълумотномаҳои аз ҷониби роҳбари ташкилоти қарзӣ ва сармуҳосиб ба имзо расида, ҳисоби меъёрҳои мақбул ва рамзкушоии ҳисобҳои алоҳидаи тавозунӣ ҳар моҳ анҷом дода мешавад. Аз рӯи натиҷаҳои баррасии ҳисоботи тавозунии моҳона ва маълумотномаҳо дар муддати на дертар аз як моҳ, Департаменти назорати бонкии БМТ хулосаҳои дахлдорро ба роҳбари БМТ барои қабули қарор пешниҳод менамояд.”³⁴

Дар Дастурамали №242 “Дар бораи талабот ба нашри маълумот аз ҷониби ташкилотҳои қарзии молиявӣ” нисбати ҳисоботи молиявӣ талаботҳои меъёрии зерин оварда шудааст:

“- ташкилотҳои қарзии молиявӣ уҳдадоранд ҳисоботи молиявии солона ва хулосаи аудиториро нашр намоянд;

- ташкилотҳои қарзии молиявӣ ҳисоботи молиявии солона, инчунин, хулосаи охирини аудиторӣ, ки эътимоднокии онро тасдиқ мекунад, бояд дар сомонаи худ ҷойгир намоянд. Ҳисоботи молиявии солона дар сомонаи расмӣ тибқи тартиби хронологӣ (ҳадди ақал барои се соли охир) бо зикри номгӯи ҳисобот, давраи ҳисоботие, ки он таҳия шудааст ва санаи ҷойгиркунии он дар сомонаи ташкилот ҷойгир карда мешавад;

³⁴ Дастурамали №176 «Дар бораи тартиби танзими фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ». Бо Қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон таҳти №304 аз 9 октябри соли 2009 тасдиқ шудааст (охирон тағйиру иловаҳо 24 майи соли 2022) // <https://nbt.tj/tj/normative/>

- ҳисоботи молиявии солона, аз ҷумла ҳисоботи молиявии солонаи маҷмуии аз аудити берунӣ (мустақил) гузаштаи худро дар муддати на дертар аз як моҳ пас аз гирифтани хулосаи аудиторӣ дар воситаҳои ахбори оммаи чопӣ (на камтар аз ду рӯзномаи ҷумҳуриявӣ, ки нашрияҳои расмӣ ба ҳисоб мераванд) нашр намоянд.”³⁵

Яке аз ҳуҷҷати меъёрии муҳим дар баҳши бонкӣ доир ба низоми баҳисобгирӣ ва ҳисобот, ин *Тартиби таҳия ва пешниҳоди ҳисоботи молиявии ташкилотҳои қарзӣ* ба ҳисоб меравад. Тартиби мазкур мутобиқи моддаи 42-юми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» таҳия гардида, аз қисмҳои зерин иборат аст:

- 1) муқаррароти умумӣ;
- 2) мундариҷа ва санаҳои пешниҳоди ҳисобот;
- 3) тартиби пуркунии шаклҳои ҳисоботҳои молиявии ташкилоти қарзӣ;
- 4) сохтори ҷадвалҳои ҳисоботӣ;
- 5) муҳлат ва тартиби пешниҳоди ҳисобот³⁶.

Дар Тартиби мазкур зиёда аз 30 номгӯй ҳисоботҳо оварда шудаанд, ки аз ҷониби бонкҳо, ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ ва ташкилотҳои амонатии қарзии хурд бояд ба БМТ пешниҳод шаванд.

Қисми асосии Тартиби мазкурро Сохтори ҷадвалҳои ҳисоботӣ ташкил медиҳанд, ки дар он пурра бандҳо ва сатрҳои ҷадвалҳои ҳисоботӣ шарҳ дода шудааст. Дар замимаи 1-уми Тартиб сохтори ҷадвалҳои ҳисоботӣ оварда шудааст³⁷.

Ҳамин тавр, дар Тартиби мазкур шаклҳои ягонаи ҳисоботҳо оварда шудааст, ки дар муҳлати муқарраршуда ташкилотҳои қарзии молиявӣ бояд ба БМТ пешниҳод кунанд.

³⁵ Дастурамали №242 “Дар бораи талабот ба наشري маълумот аз ҷониби ташкилотҳои қарзии молиявӣ”. Бо қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон №120 аз 10 сентябри соли 2020 тасдиқ шудааст // https://nbt.tj/upload/iblock/032/ins_242.tj.pdf

³⁶ Тартиби таҳия ва пешниҳоди ҳисоботҳои молиявии ташкилотҳои қарзӣ. Бо қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон аз «22» декабри соли 2022, №148 тасдиқ шудааст. // https://nbt.tj/upload/iblock/72b/0a31k9wuvai6v3udivalosz66rt205tp/Tartib_Tah_hisobot_tj.pdf.pdf

³⁷ Замимаи №1 ба Тартиби таҳия ва пешниҳоди ҳисоботҳои молиявии ташкилотҳои қарзӣ аз 22 декабри соли 2022 // <https://nbt.tj/upload/iblock/2db/hexygmrsr502b1wdenhaxhko1cse9xrwn/Zamima.tj.pdf>

Ташкилотҳои қарзӣ ҳисоботро дар шакли электронӣ ва хаттӣ ба БМТ пешниҳод мекунад. Ҳам барои пешниҳоди ҳисобот ва ҳам барои ислоҳи хатоҳои дар ҳисоботи электронӣ ошкорнамудаи ташкилоти қарзӣ муҳлат муқаррар карда шудааст. Инчунин, дар ин Тартиб қайд шудааст, ки нусхаи ҳисоботи молиявии солона, аз ҷумла ҳисоботи молиявии маҷмуии солонаи ташкилоти қарзӣ, ки аз аудити беруна гузаштааст, тибқи талаботи қонунгузори соҳаи бонкӣ ба БМТ пешниҳод карда мешавад.

Ба санадҳои сатҳи сеюм Нақшаи ҳисобҳои тавозунӣ барои Бонки миллии Тоҷикистон³⁸ ва Феҳрасти ҳисобҳои тавозунӣ барои ташкилотҳои қарзӣ³⁹ дохил мешаванд. Ташкилотҳои қарзии молиявӣ, аз ҷумла бонкҳо ба ҳисобгирии муҳосибиро тибқи Феҳрасти ҳисобҳои тавозунӣ ба роҳ монда, ҳисоботи молиявиро таҳия ва ба БМТ дар муҳлатҳои муқарраршуда пешниҳод мекунад. Инчунин, бонкҳо ҳисоботи молиявиро дар асоси ҳамин феҳраст бо овардани номгӯи нишондиҳандаҳо, рамзи сатр ва маблағ ба нозироти андоз пешниҳод менамоянд.

Ба таркиби санадҳои меъёрии сатҳи чорум санадҳои меъёрии дохилии ташкилоти қарзӣ дохил мешаванд, ки дар асоси қонунҳои амалкунанда ва санадҳои меъёрии БМТ таҳия ва бо фармони роҳбарияти ҳар як ташкилоти қарзӣ тасдиқ карда мешаванд. Ба таркиби санадҳои мазкур инҳо дохил мешаванд: сиёсати ба ҳисобгирӣ; тартиби гардиши ҳуҷҷатҳо ва коркарди иттилооти ба ҳисобгирӣ; шаклҳои ҳуҷҷатҳои аввалия; тартиби гузаронидани барӯйхатгирӣ; тартиби пешбурди ба ҳисобгирии объектҳои алоҳидаи ба ҳисобгирӣ ва ғ.

Қобили зикр аст, ки аз байни санадҳои дохилии номбаршуда *сиёсати ба ҳисобгирӣ муҳимтарин ҳуҷҷати меъёрии пешбурди ба ҳисобгирӣ ва таҳияи ҳисоботи молиявии ҳар як ташкилот ба ҳисоб меравад.*

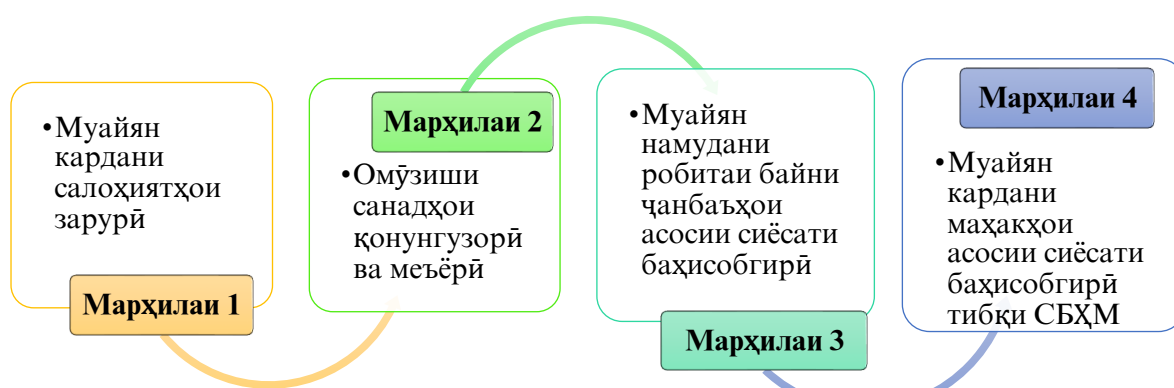
³⁸Нақшаи ҳисобҳои тавозунӣ барои Бонки миллии Тоҷикистон. Бо Қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон аз 29 декабри соли 2017, №176 тасдиқ шудааст

³⁹ Қоидаҳои ҳисобдорӣ муҳосибавӣ барои ташкилотҳои қарзӣ. Феҳрасти ҳисобҳои тавозунӣ. Бо Қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2010, №181 тасдиқ шудааст

Тавре маълум аст, ба масъалаҳои интихоб, таҳия ва тағйироти сиёсати баҳисобгирии ташкилот СБҲМ (IAS) 8 “Сиёсати баҳисобгирӣ, тағйирот дар баҳодиҳии муҳосибӣ ва хатогиҳо” таъйинот дорад. Мутобиқи стандарти мазкур “Сиёсати баҳисобгирӣ ин принципҳо, асосҳо, қоидаҳо ва амалияҳои мушаххасе мебошанд, ки ташкилот ҳангоми таҳия ва пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ татбиқ мекунад”⁴⁰. Зимнан, ҷиҳати таҳия ва тасдиқи сиёсати баҳисобгирӣ дар моддаи 9-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» талаботҳо оварда шудааст.

Сиёсати баҳисобгирии бонк аз ҷониби департаменти молия ва ҳисобдорӣ, ки сармуҳосиби бонк намояндагӣ мекунад, таҳия карда мешавад, аммо дар таҳияи он, инчунин, намояндагони саҳмдорон ва Шӯрои директорон, раиси Раёсат, роҳбарони тамоми департаментҳо, ҳуқуқшиносон ва аудиторони дохилии бонк низ иштирок мекунанд.

Раванди таҳияи сиёсати баҳисобгирии бонкро тибқи СБҲМ шартан ба чор марҳила ҷудо кардан мумкин аст (расми 1.2.2.).

Расми 1.2.2. – Марҳилаҳои таҳияи сиёсати баҳисобгирии бонк тибқи СБҲМ⁴¹

Сарчашма: таҳияи муаллиф

⁴⁰ IAS 8 Accounting Policies, Changes in Accounting Estimates and Errors // <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ias-8-accounting-policies-changes-in-accounting-estimates-and-errors.html/content/dam/ifrs/publications/html-standards/english/2023/issued/ias8/>

⁴¹ Исоев Д.Т. Рекомендации по разработке учетной политики банка в соответствии с МСФО // Актуальные проблемы бухгалтерского учета, анализа, аудита и контроля в условиях открытой экономики / Материалы Международной научно-практической конференции, посвященной 70-летию известного ученого в области бухгалтерского учета и аудита Мирзобека Шобекова. Под ред. А. Х. Менгниева и А.А. Мирзоалиева – Душанбе: ОИПБА РТ, 2012. – 325 с. (с. 72-75)

Дар марҳилаи якум, салоҳиятҳои зарурии мутахассис муайян карда мешавад, ки тавассути он соҳаи бонкиро таҳлил карда метавонад, принципҳо, усулҳо ва қоидаҳои пешбурди баҳисобгирии муҳосибиро барои таҳия ва пешниҳоди ҳисоботи молиявии саҳеҳ ва муфид мутобиқи СБҲМ қорӣ карда метавонад. Ба чунин салоҳиятҳо дохил мешаванд:

- мутахассис бояд фаъолияти бонкро омӯзад;
- моҳият ва мазмуни амалиётҳои бонкро бояд донад;
- вазъи пешбурди баҳисобгирии муҳосибиро дар бонк таҳлил кунад;
- асосҳои ҳуқуқии пешбурди баҳисобгириро донад;
- моҳият ва мазмуни СБҲМ-ро бояд донад;
- талаботҳои қонунгузорию андозиро аз худ намояд.

Дар марҳилаи дуюм, санадҳои қонунгузорӣ ва меъёриҳои ҳуқуқиро омӯхтан зарур аст, ки дар асоси онҳо сиёсати баҳисобгирии бонки тиҷоратӣ таҳия карда мешавад. Низоми танзими меъёриҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисобот номгӯи санадҳои меъёриҳои танзимкунандаи баҳисобгирии муҳосибӣ дар кишварро дар бар мегирад, ки номгӯӣ ва тавсифи онҳо дар зербоби мазкур ба таври муфассал оварда шудааст.

Сиёсати баҳисобгирӣ одатан аз ду ҷанбаъ - ташкилӣ ва методологӣ иборат аст⁴². Инчунин, дар таҳқиқоти олимон боз ҷанбаҳои техникӣ ва андозӣ ҳам оварда шудааст. Ҳамин тавр, дар марҳилаи сеюм, ҷанбаҳои асосии сиёсати баҳисобгирии бонк, ки аз ҷанбаҳои *ташкилӣ, техникӣ, методологӣ ва андозӣ* иборат аст, муайян карда мешаванд.

Ҷанбаи ташкилӣ тавсиф мекунад, ки тарзҳои пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ дар заминаи ташкили ҳадамоти муҳосибӣ, мавқеи он дар сохтори идоракунии бонк ва робита бо дигар хизматрасониҳои функционалӣ чӣ гуна амалӣ карда мешаванд.

⁴² Бухгалтерский учет: Учебник для студентов вузов / Ю.А. Бабаев, И.П. Комиссарова, В.А. Бородин; Под ред. проф. ЮА Бабаева, проф. И.П. Комиссаровой. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – 527 с. (с. 90)

Чанбаи техникӣ нишон медиҳад, ки ин усулҳо дар ҳуҷҷатгардиш, феҳристҳои баҳисобгирӣ, инъикос дар ҳисобҳо, регламенти гузаронидани барӯйхатгирӣ ва тартиби назорати дохилибонкии амалиётҳо чӣ гуна татбиқ карда мешаванд.

Дар чанбаи методологӣ маҳз кадом усулҳои баҳодиҳии молу мулк ва уҳдадорӣҳо, эътирофи даромад ва хароҷот, ҳисоб кардани фарсудаҳои воситаҳои асосӣ, баҳодиҳии воситаҳои молиявӣ ва ғайра аз ҷониби ташкилот истифода мешавад, оварда мешаванд.

Чанбаи андозӣ талаботи Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистонро доир ба ҳисоб кардани андозҳо, тарзҳои эътирофи даромад ва хароҷоти ташкилоти қарзӣ, пешбурди баҳисобгирии андозӣ ва ҳисоботи андозӣ муайян мекунад.

Дар ташаккули сиёсати баҳисобгирӣ яке аз қадамҳои муҳим ин муайян, таҳлил ва арзёбии омилҳои мебошад, ки ба интихоби тарзҳои мувофиқтарини инъикоси иттилоот дар ҳисобот ва усулҳои таҳияи ҳисобот мувофиқи СБҲМ таъсир мерасонанд.

Дар марҳилаи чорум принципҳои (критерияҳо ва ё маҳакҳои) асосии пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ мутобиқи СБҲМ муайян карда мешаванд, ки ба сиёсати баҳисобгирии бонки тиҷоратӣ дохил карда шудаанд.

Дар робита ба ин, ҳангоми таҳлили низоми баҳисобгирии бонкӣ, махсусан, хусусиятҳои бояд қайд кард, ки аз баҳисобгирии муҳосибӣ дар корхонаҳо фарқ мекунанд, нақшаи кории баҳисобгирии муҳосибӣ ва амалиёти ба худ хоси бонкиро, ки инъикоси онҳо тибқи талаботи БМТ бояд дар сиёсати баҳисобгирӣ тавсиф карда шавад.

Баҳисобгирии минбаъдаи объектҳо баъди эътирофи аввалия метавонад бо роҳҳои гуногун амалӣ карда шавад, ки интихоби онҳо мавзӯи сиёсати баҳисобгирии бонк мебошад. Ҳангоми интихоби сиёсати баҳисобгирӣ, зарур аст, ки ҳама гуна усули иҷозатдодашудаи арзёбӣ барои инъикоси амалиёти мушаххас истифода шавад, агар стандартҳо якҷанд усулро пешниҳод кунанд.

Дар ин росто, мафҳуми *мулоҳизаи касбиро* (*professional judgment*) қайд кардан бамаврид аст, ки ҳангоми таҳияи сиёсати баҳисобгирии бонк тибқи СБҲМ тарзу усулҳои баҳодиҳии объектҳои баҳисобгирӣ истифода бурда мешавад.

Ба андешаи мо, мулоҳизаи касбӣ ин ақидаи касбии мутахассисони ташкилотҳо дар асоси тафсири объективии эътирофи амалиётҳо ва аҳдҳо чиҳати мутобиқати ҳисоботи молиявӣ ба талаботҳои СБҲМ мебошад.

Дар қонунгузории соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ мафҳуми “мулоҳизаи касбӣ” бевосита истифода бурда нашудааст. О.А. Давыдова чунин изҳор мекунад, ки дар таҷрибаи ҷаҳонӣ мафҳуми мазкур ҳамчун категорияи баҳисобгирӣ васеъ истифода мешавад. Мулоҳизаи касбиро муҳосиб ҳангоми эътироф ва баҳодиҳии объектҳои баҳисобгирӣ тибқи СБҲМ истифода мебарад, аммо дар СБҲМ алгоритми муфассали амалҳои муҳосиб мавҷуд нест. Бо дарназардошти талаботи саҳеҳият (эътимодноӣ) ва софдилона будани мулоҳизаи касбии муҳосиб, чунин мулоҳиза воситаи асосии коҳиш додани номуайянии низоми баҳисобгирӣ ва такмили методологияи баҳисобгирии муҳосибӣ мебошад⁴³. Ҳамин тавр, мулоҳизаи касбӣ ҳамчун унсуре низоми танзими меъёрии баҳисобгирии муҳосибӣ ба ҳисоб рафта, тарз ва ё воситаи ташаккули иттилооти саҳеҳ ва боэътимод мебошад.

Аз ин ҷо яке аз муҳимтарин талабот ба ҳисоботи молиявӣ ин саҳеҳияти иттилоот (*reliability of information*) мебошад. Мавриди зикр аст, ки вақтҳои охир аз тарафи истифодабарандагон талабот ба сифати иттилооти ҳисоботи молиявӣ торафт зиёд шуда истодааст. Пешниҳоди саҳеҳи (*faithful representation*) иттилоот эътимоднокии онро таъмин намуда, сифати ҳисоботи молиявиро баланд мегардонад.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ” мафҳуми “саҳеҳияти ҳисоботи молиявӣ” (*reliability of financial statements*) оварда нашудааст, танҳо дар қонун муқаррароте мавҷуд

⁴³ Давыдова О.А. Профессиональное суждение как элемент системы нормативного регулирования бухгалтерского учета // Дискуссия. 2017. №10 (84). с. 16-21. (с. 19-20) / URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/professionalnoe-suzhdenie-kak-element-sistemy-normativnogo-regulirovaniya-buhgalterskogo-ucheta>

аст, ки ба саҳеҳият дахл дорад. Масалан, дар моддаи 1-ум калимаи “саҳеҳ”, дар моддаи 5-ум калимаи “дақиқ”, дар моддаи 7-ум калимаи “боэътимод” ҳамчун асоси тавсифи сифатии ҳисоботи молиявӣ, дар моддаи 11-ум боэътимодии маълумот ва дар моддаи 12 дурустии маълумот оварда шудааст.

А.А. Гордеева дар таҳқиқоти диссертатсионӣ масъалаи саҳеҳияти ҳисоботи молиявиро мавриди таҳқиқ қарор дода, қайд намудааст, ки айнаи замон ду равиши асосӣ барои муайян кардани категорияи саҳеҳияти ҳисоботи молиявӣ мавҷуд аст. Равиши якум мутобиқи меъёрҳои ҳуқуқӣ муайян карда шудааст, яъне “саҳеҳияти меъёран муқарраршуда”. Равиши дуюм ба мулоҳизаи касбии муҳосиб ҳангоми пешбурди баҳисобгирӣ ва таҳияи ҳисоботи молиявӣ вобаста мебошад, яъне “саҳеҳияти меъёран муқаррарнашуда”.⁴⁴ Ҳамин тариқ, саҳеҳияти ҳисоботи молиявӣ ин бештар мутобиқатӣ ба талаботҳои санадҳои меъёрӣ мебошад ва аз саҳеҳият эътимоднокӣ бармеояд. Мафҳуми саҳеҳият, инчунин мазмуни эътимоднокӣ, дуруст будан, дақиқ будан, пуррагиро мефаҳмонад.

Қайд кардан зарур аст, ки саҳеҳияти ҳисоботи молиявӣ боварии сармоягузoronро ба фаъолияти ташкилотҳои ватанӣ зиёд мегардонад ва дар навбати худ СБҲМ яке аз воситаҳои рушди бизнес ба ҳисоб меравад.

Ҳамин тариқ, таҳқиқи таркиби санадҳои меъёрии танзимкунандаи пешбурди баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар ташкилотҳои қарзӣ, хусусан, бонкҳо нишон дод, ки дар ин самт номгӯи зиёди санадҳои меъёрӣ қабул карда шудаанд. Аз тарафи дигар, ба андешаи мо, норасоии баъзе санадҳои меъёрӣ низ ҷой дорад, ки қабул ва тасдиқи онҳо барои такмили низоми баҳисобгирӣ ва ҳисоботи ташкилотҳои қарзӣ зарурат дорад. Ба чунин номгӯи хуҷчатҳо инҳо мисол шуда метавонанд:

- ✓ тавсияҳои методӣ доир ба таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ;
- ✓ тавсияҳо доир ба таҳияи сиёсати баҳисобгирии бонкҳо;

⁴⁴ Гордеева, А.А. Методика выявления искажений в бухгалтерской (финансовой) отчетности: специальность 08.00.12 "Бухгалтерский учет, статистика": диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук / Гордеева Александра Александровна. – Москва, 2014. – 200 с. (с. 22)

- ✓ тавсияҳои методӣ доир ба тартиби гузаронидани барӯйхатгирӣ;
- ✓ тартиби пешбурди баҳисобгирии молиявӣ баъзе объектҳои баҳисобгирӣ, ба монанди баҳисобгирии воситаҳои асосӣ, иҷора, воситаҳои молиявӣ, подошпулиҳо ба кормандон;

- ✓ тавсияҳо доир ба ифшои иттилооти ҳисоботи молиявӣ;
- ✓ низомнома ва ё тартиби назорати сифати ҳисоботи молиявӣ.

Такмили қонунгузории бонкӣ ва баҳисобгирӣ ҳамчун омили рушди маданияти бонкдорӣ, баланд бардоштани масъулияти роҳбарони ташкилоти қарзӣ ва меъёрҳои ахлоқии фаъолияти кормандон, баланд бардоштани сифати идоракунии корпоративӣ баромад мекунад.

1.3. Ҷанбаҳои назариявӣ ташаккул ва рушди низоми ҳисоботи молиявӣ бонкҳо мувофиқи СБҲМ

Ҳисоботи бонкӣ, ин маҷмуи ҳисоботҳои гуногуни молиявӣ, идоракунии, андозӣ ва оморие мебошанд, ки аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ ба Бонки миллии Тоҷикистон ва истифодабарандагони гуногуни манфиатдор пешниҳод карда мешавад. Ҳисоботи бонкӣ манбаи асосии таҳлили тамоми ҷабҳаҳои фаъолияти ташкилоти қарзӣ мебошад.

Таркиби ҳисоботи бонкӣ ҳамасола аз тарафи БМТ бо назардошти талаботи замон такмил дода мешавад. Ҳисоботи бонкӣ то соли 2015 бештар ба худ ҳисоботи молиявӣ ва омори дарбар мегирифт. Айни замон ба таркиби ҳисоботи бонкӣ намуду шаклҳои гуногуни ҳисоботҳои молиявӣ ва ғайримолиявӣ дохил мешаванд. Бо ибораи дигар, фарқияти ҳисоботи бонкии муосир аз пештара дар комплексӣ ё пурратар будан мебошад.

Ба андешаи мо, ҳисоботи бонкӣ ин маҷмуи иттилоот дар бораи фаъолияти ташкилоти қарзӣ дар намуди шаклҳои муайяни ҳисобот мебошад, ки мутобиқи қонунгузории амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои меъёрии БМТ ва талаботи СБҲМ омода ва пешниҳод карда мешавад.

Ҳамин тавр, БМТ бо истифода аз ҳисоботи бонкӣ омили бонкиро ташаккул дода, фаъолияти бонкҳоро танзим ва назорат мекунад. Бо иборати дигар, ҳисоботи бонкӣ ҳамчун институти ҳуқуқӣ баромад мекунад.

Тавре маълум аст, яке аз намудҳои асосии ҳисоботи бонкӣ ин ҳисоботи молиявӣ ба ҳисоб меравад. Мавриди зикр аст, ки қабули нақшаи нави ҳисобҳо соли 2000 аз тарафи БМТ ва Қоидаҳои ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисобот дар бонкҳо барои пайдоиши ҳисоботи молиявии муносири бонкӣ замина гузошт.

Мутобиқи СБҲМ (IAS) 1 «Пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ» (“Presentation of Financial Statements”) “ҳисоботи молиявӣ ин пешниҳоди сохтори вазъи молиявӣ ва натиҷаҳои молиявии ташкилот мебошад. Мақсади ҳисоботи молиявӣ пешниҳод кардани маълумот дар бораи вазъи молиявӣ, натиҷаҳои молиявӣ ва гардиши воситаҳои пулии ташкилот мебошад, ки барои доираи васеи истифодабарандагон ҳангоми қабули қарорҳои иқтисодӣ муфид аст. Ҳисоботи молиявӣ, инчунин, натиҷаҳои идоракунии захираҳои ба он бовар кардашударо нишон медиҳад”.⁴⁵

Дар моддаи 2-юми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ” мафҳуми ҳисоботи молиявӣ чунин оварда шудааст: “Ҳисоботи молиявӣ - маҷмуи маълумоте, ки ҳолат ва натиҷаи фаъолияти молиявии ташкилотҳоро дар асоси нишондодҳои баҳисобгирии муҳосибӣ тибқи стандартҳои байналмилалӣ ё миллӣ дар бар мегирад”.⁴⁶

Дар СБҲМ (IAS) 1 “Пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ” мафҳуми ҳисоботи молиявӣ бо забони англисӣ “financial statements” оварда шудааст. Дар Асосҳои концептуалии ҳисоботи молиявӣ (Conceptual Framework for Financial Reporting)⁴⁷ бошад, мафҳуми ҳисоботи молиявӣ бо забони англисӣ

⁴⁵ IAS 1 Presentation of Financial Statements // <https://www.ifrs.org/content/dam/ifrs/publications/pdf/standards/english/2022/issued/part-a/ias-1-presentation-of-financial-statements.pdf>

⁴⁶ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» аз 25 марти соли 2011, № 702

⁴⁷ Conceptual Framework for Financial Reporting // <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/conceptual-framework.html/content/dam/ifrs/publications/html-standards/english/2023/issued/cf/>

“financial reporting” оварда шудааст. Ба ақидаи профессор О.В. Соловева “financial statements” - ин маҷмуи муайяни ҳисоботҳо ва тавзеҳот ба онҳо мебошад. “Financial reporting” истилоҳи васеътар буда, маънои маҷмуи тамоми маълумоти пешниҳодшавандаро ба истифодабарандагони беруна дорад. Ҳамин тавр, мафҳуми “financial statements” ин ҳисоботи молиявӣ бо маънои кӯтоҳ ва мафҳуми “financial reporting” ин ҳисоботи молиявӣ бо маънои васеъ мебошад. Ҳисоботи молиявӣ ба маънои кӯтоҳ (financial statements) қисми раванди ҳисоботи молиявӣ ба маънои васеъ (financial reporting) мебошад. Ҳисоботи молиявӣ ба маънои кӯтоҳ, маълумоти зерин, ба монанди ҳисоботи директорон, баёноти раиси раёсат, муҳокимаҳо ва шарҳи таҳлили менечментро дар бар намегирад⁴⁸.

Тавре ки Э.С. Хендриксен ва М.Ф. Ван Бреда қайд мекунанд: “Ҳисоботи молиявӣ ҳамчун марҳилае дида мешуд, ки баҳисобгирии молиявиро анҷом медиҳад ва он метавонад маълумоти иловагӣ дошта бошад. Мақсади асосии ҳисоботи молиявӣ ин пешниҳод кардани маълумот ба сармоягузoron, бахусус, онҳое мебошад, ки барои муайян кардани маълумоти зарурӣ барои пешгӯӣ намудани гардиши пул дар оянда имконият надоранд. Иттилоот муфид хоҳад буд, агар он мувофиқ (релевантӣ, сари вақт ва пешгӯишаванда) ва эътимоднок (боэътимод, тафтишшаванда ва бетараф) бошад”.⁴⁹

Профессор Я.В. Соколов мафҳуми ҳисоботи молиявиро чунин шарҳ додааст: “Ҳисоботи молиявӣ – системаи нишондиҳандаҳои баҳисобгирӣ мебошад, ки фаъолияти иқтисодии ташкилотро дар давраи муайян инъикос мекунад”.⁵⁰

Ба андешаи О.В. Соловева “ҳисоботи молиявӣ ин иттилооти сохторӣ дар бораи вазъи молиявӣ, натиҷаҳои фаъолият ва ҷараёни воситаҳои пулӣ дар як давраи муайяни корхона мебошад, ки ҳам аз низоми баҳисобгирии молиявӣ

⁴⁸ Соловьева, О.В. Концептуальные основы финансовой отчетности в соответствии с МСФО последние изменения / О.В. Соловьева // Международный бухгалтерский учет. – 2011. – № 41(191). – С. 2-11. (с. 5)

⁴⁹ Хендриксен Э.С., Ван Бреда М.Ф. Теория бухгалтерского учета: Пер. с англ. / Под ред. проф. Я.В. Соколова. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 576 с. (с. 104)

⁵⁰ Соколов Я.В. Основы теории бухгалтерского учета. Монография. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 496 с.

ва ҳам аз дигар манбаъҳо гирифта шуда, барои қонё гардонидани талаботҳои иттилоотии истифодабарандагони гуногун, пеш аз ҳама берунӣ, дар рафти қабули қарорҳои иқтисодии онҳо пешниҳод карда мешавад”.⁵¹

Қайд кардан бамаврид аст, ки муҳаққиқ А.А. Давлатов андешаҳои олимонро нисбати мафҳуми “ҳисоботи молиявӣ” дар асоси сарчашмаҳои илмӣ шарҳ дода, чунин таърифро пешниҳод намудааст: “Ҳисоботи молиявӣ ин системаи нишондиҳандаҳои умумӣ ва ба ҳам алоқаманд, ки дорои маълумоти муқоисавӣ оид ба вазъи молиявӣ, натиҷаҳои фаъолият ва гардиши воситаҳои пулӣ мебошад”. Инчунин, таърифи мафҳуми “ҳисоботи молиявии муассисаҳои бонкӣ”-ро пешниҳод намудааст, ки “он ҳамчун маълумот дар бораи фаъолият ва вазъи молиявии муассисаи бонкӣ дар шаклҳои дахлдори ҳисоботии бо стандартҳои байналмилалӣ муқарраршуда муайян карда мешавад”.⁵²

Ҳамин тавр, ҳисоботи молиявӣ як намуди ҳисоботи корпоративӣ буда, иттилооти ҷамъбастии низоми баҳисобгирии молиявиро нишон медиҳад.

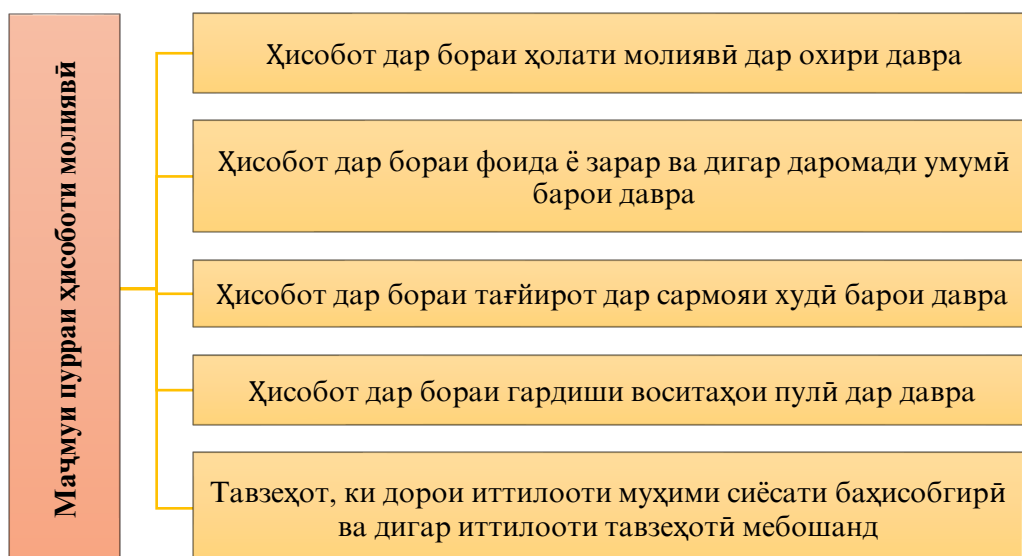
Тибқи банди 10-уми СБҲМ (IAS) 1 “Пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ” ба маҷмуи пурраи ҳисоботи молиявӣ инҳо дохил мешаванд (расми 1.3.1.).

Ҳамин тариқ, мафҳуми ҳисоботи молиявӣ (financial statements) дар СБҲМ (IAS) 1 бо маънои кӯтоҳ оварда шуда, маҷмуи шаклҳои муайяни ҳисоботҳоро дар бар мегирад.

Бонкҳо ҳисоботи молиявии худро мутобиқи СБҲМ таҳия намуда, тибқи талаботҳо ба БМТ ва ба истифодабарандагони манфиатдор (инвесторон, қарздеҳон) пешниҳод мекунанд.

⁵¹ Соловьева, О.В. Теоретические основы международных стандартов финансовой отчетности как системы: специальность 08.00.12 "Бухгалтерский учет, статистика": автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук / Соловьева Ольга Витальевна. – Москва, 2009. – 50 с. (с. 30)

⁵² Давлатов, А.А. Инкишофи назария ва амалияи ошкорсозӣ ва пешниҳоди маълумоти молиявӣ дар соҳаи бонкӣ: автореферати диссертатсияи барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯи ихтисоси 6D05080100 – Баҳисобгирии муҳосибӣ, аудит / Душанбе, 2023. - 25 с. // <https://tnu.tj/avtorefi/avtorefDavlatovAA.pdf> (санаи дастрасӣ: 10.06.2023)

Расми 1.3.1. – Маҷмуи пурраи ҳисоботи молиявӣ тибқи СБҲМ

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси: IAS 1 Presentation of Financial Statements // https://www.ifrs.org/content/dam/ifrs/publications/pdf_standards/english/2022/issued/part-a/ias-1-presentation-of-financial-statements.pdf

Агар баҳисобгирии муҳосибӣ ҳамчун низоми иттилоотӣ ин раванди ҷамъбасти иттилоот ва омода кардани ҳисоботи молиявӣ бошад, ҳисоботи молиявӣ ҳамчун низоми (ё системаи) ахборот дар бораи вазъи молиявӣ, ҳолати молиявӣ ва гардиши воситаҳои пулӣ мебошад.

Ба андешаи мо, **низоми ҳисоботи молиявии банкҳо** ин маҷмуи пурраи шаклҳои ҳисоботҳои молиявие мебошанд, ки дар асоси маълумоти баҳисобгирии муҳосибӣ омода гардида, амалиётҳоро доир ба фаъолияти асосӣ (амалиётӣ), сармоягузорӣ ва молиявӣ барои сана ва давраи муайян дарбар мегиранд.

Зимни таҳқиқот аз сарчашмаҳо маълум гардид, ки аз ҷониби олимони низоми ҳисоботи молиявии банк аз рӯйи аломатҳои гуногун тасниф карда шудааст. Тақя ба адабиёти илмӣ таснифоти низоми ҳисоботи молиявии банкро меорем (расми 1.3.2.).

Аз рӯйи намуд	<ul style="list-style-type: none"> • Ҳисоботи молиявӣ • Ҳисоботи идоракунӣ • Ҳисоботи андозӣ • Ҳисоботи оморӣ
Аз рӯйи муҳлати пешниҳод	<ul style="list-style-type: none"> • Ҳисоботи даҳрӯза • Ҳисоботи моҳона • Ҳисоботи семоҳа • Ҳисоботи солона
Аз рӯйи шакли пешниҳод	<ul style="list-style-type: none"> • Электронӣ • Хаттӣ
Аз рӯйи таъйинот	<ul style="list-style-type: none"> • Берунӣ • Дохилӣ
Аз рӯйи динамикаи пешниҳод	<ul style="list-style-type: none"> • Оперативӣ • Даврӣ
Аз рӯйи ҷамъбасти нишондиҳандаҳо	<ul style="list-style-type: none"> • Алоҳида • Ҷамъбастӣ • Маҷмӯӣ
Аз рӯйи маркази пешниҳод	<ul style="list-style-type: none"> • БМТ • Сармоягузoron • Роҳбарияти бонк
Аз рӯйи сатҳи дастрасӣ	<ul style="list-style-type: none"> • Кушод (нашршаванда) • Пӯшида

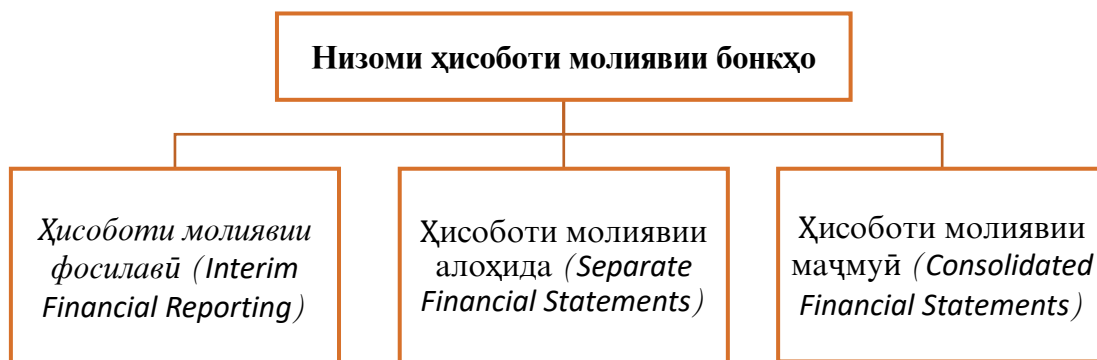
Расми 1.3.2. – Таснифоти низоми ҳисоботи молиявии бонк

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси: Банковское дело и банковские операции: учебник / под ред. М.С. Марамыгина, Е.Г. Шатковской; Министерство науки и высшего образования Российской Федерации, Уральский государственный экономический университет. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2021. – 567 с.

Чӣ тавре ки аз расми 1.3.2. дида мешавад, низоми ҳисоботи молиявии бонк аз рӯйи якчанд аломатҳо таснифот карда мешавад. Ҳисоботи молиявии бонк аз рӯйи намуд, асосан, ба ҳисоботҳои молиявӣ, идоракунӣ, андозӣ ва оморӣ тақсим мешавад. Ҳисоботи молиявӣ тибқи талаботи СБҲМ омода карда мешавад, ҳисоботи идоракунӣ бо шаклҳои муайян ба истифодабарандагони дохилӣ барои қарорҳои идоравӣ таъйинот дорад, ҳисоботи андозӣ ба мақомоти андоз мутобиқи талаботи Кодекси андоз пешниҳод мешавад, ҳисоботи оморӣ бошад бо шаклҳои тасдиқшуда ба БМТ

ва мақомоти омор пешниҳод карда мешавад. Инчунин, ҳисоботи молиявии банк аз рӯйи муҳлат, шакл, таъйинот ва динамикаи пешниҳод, ҷамъбасти нишондиҳандаҳо, маркази пешниҳод, сатҳи дастрасӣ низ тасниф карда шудааст.

Ба таркиби низоми ҳисоботи молиявии банкҳо ҳисоботи молиявии фосилавӣ, алоҳида (ҷудоғона) ва маҷмӯӣ дохил мешаванд (расми 1.3.3.).

Расми 1.3.3. – Намудҳои ҳисоботи молиявии банкҳо

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Ҳисоботи молиявии фосилавӣ ё аз маҷмуи пурраи ҳисоботи молиявӣ тибқи СБҲМ (IAS) 1 “Пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ” ё аз маҷмуи ҳисоботи молиявии мухтасар тибқи СБҲМ (IAS) 34 “Ҳисоботи молиявии фосилавӣ” барои давраи фосилавӣ иборат аст⁵³.

Ҳисоботи молиявии алоҳида ин ҳисоботи молиявие мебошанд, ки аз ҷониби ташкилоти модарӣ ё сармоягузор бо назорати муштарак ё таъсири назаррас таҳия карда мешаванд, ки дар онҳо сармоягузорӣ бо арзиши аввала ё мутобиқи СБҲМ (IFRS) 9 “Воситаҳои молиявӣ” ҳисоб карда мешавад. Ҳисоботи молиявии алоҳида тибқи СБҲМ (IAS) 27 “Ҳисоботи молиявии алоҳида” таҳия карда шуда, иловатан ба ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ пешниҳод карда мешавад⁵⁴.

⁵³ IAS 34 Interim Financial Reporting // <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ias-34-interim-financial-reporting.html/content/dam/ifrs/publications/html-standards/english/2023/issued/ias34/>

⁵⁴ IAS 27 Separate Financial Statements // <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ias-27-separate-financial-statements.html/content/dam/ifrs/publications/html-standards/english/2023/issued/ias27/>

Ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ ин ҳисоботи молиявии гурӯҳ, ки дар он нишондиҳандаҳои молиявии ташкилоти модарӣ ва ташкилотҳои фаръии он ҳамчун як субъекти хоҷагидор пешниҳод карда мешавад ва тибқи СБҲМ (IFRS) 10 “Ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ” таҳия карда мешавад⁵⁵. Аз ин ҷо, ҳисоботи молиявии маҷмуиро бонкҳое, ки ташкилотҳои фаръӣ доранд, омода мекунанд.

Бонкҳое, ки мутобиқи СБҲМ (IFRS) 10 аз муттаҳидкунӣ (consolidation) ё аз истифодабарии усули иштироки ҳиссаӣ озоданд, метавонанд ҳисоботи молиявии алоҳидаро ҳамчун ҳисоботи молиявии ягона пешниҳод намоянд.

Бо таъсири ҷаҳонишавии бизнес, васеъ гардидани фаъолияти бонкҳо, равандҳои интегратсионӣ, рақамикунонии бахши бонкӣ, рушди бозори қоғазҳои қиматнок, ҷалби инвеститсияи хориҷӣ, кушодани филиалу намояндагиҳо, таъсиси ҷамъиятҳои фаръӣ ва ташкилотҳои муштарак нақши ҳисоботи бонкӣ, хусусан ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ зиёд мегардад. Аз ин рӯ, таҳия ва пешниҳоди ҳисоботи молиявии маҷмуии бонкҳо мутобиқи талаботҳои СБҲМ барои истифодабарандагони манфиатдор зарурат дорад.

Дар таҳқиқи муаммоҳои таҳияи ҳисоботи молиявӣ тибқи СБҲМ ва стандартҳои миллӣ олимони хориҷӣ саҳми зиёд доранд, аз ҷумла Р. Брейли, С. Майерс, Д. Филипс, Б. Нидлз, Х. Андерсон, Дж.С. Колдуэлл, М.Ф. Ван Бреда, Э.С. Хендриксен ва дигарон.

Хусусан, корҳои илмӣ олимони русро доир ба таҳқиқи муаммоҳои таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ тибқи СБҲМ қайд кардан бамаврид аст, ба монанди М.А. Вахрушина [96], Н.В. Генералова [101], Л.Н. Герасимова [102], А.Ю Каретский [117], Н.Т. Лабинтсев [124], В.С. Плотников [135], С.И. Пучкова [136], Н.Г. Сапожникова [141], А.А. Соколов [144], Л.Б. Трофимова [158]. Аммо дар адабиёти илмӣ усулҳо ва равишҳои гуногун мавҷуд буда, методикаи ягонаи таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ таҳия карда нашудааст.

⁵⁵ IFRS 10 Consolidated Financial Statements // <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ifrs-10-consolidated-financial-statements.html/content/dam/ifrs/publications/html-standards/english/2023/issued/ifrs10/>

Гузариш ба СБҲМ, рушди методологияи баҳисобгирии муҳосибӣ дар шароити татбиқи СБҲМ, таҳияи ҳисоботи молиявӣ тибқи СБҲМ, истифодабарии СБҲМ дар бахшҳои алоҳидаи иқтисодиёт аз ҷониби олимони М. Шобеков, С.Ф. Низомов, С.И. Содиқов, М.У. Бобоев, А.А. Мирзоалиев, Қ.Х. Хушвахтзода, А.А. Давлатов ва дигарон мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Аммо дар интишороти илмии муҳаққиқони ватанӣ доир ба муаммоҳои таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ таҳқиқоти алоҳида ба назар намерасад.

СБҲМ ҳамчун система яке аз воситаҳои мубодилаи иттилооти молиявӣ байни субъектҳои гуногуни хоҷагидорӣ мебошад.

Маълум аст, ки бахши бонкии кишвар бомаром рушд карда истодааст ва дар рушди иқтисоди миллӣ, зиёд намудани даромади буҷети давлатӣ, рушди соҳибкорӣ, таъмини некуаҳволии аҳоли нақши муайян дорад. Бояд қайд кард, ки дар фаъолияти пурсамари бонкҳо ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ тибқи СБҲМ нақши муайян дорад, зеро талаботи истифодабарандагони гуногуни дохилию берунӣ бо иттилооти молиявӣ дар бораи фаъолияти гуруҳи ташкилотҳо ҳамчун субъекти хоҷагидорӣ ягона таъмин карда мешавад. Бонкҳо мутобиқи талаботи қонунгузорӣ соҳаи баҳисобгирӣ ва бонкдорӣ ҳамчун субъектҳои дорои манфиати умум ҳисобида мешаванд ва ҳисоботи молиявӣ бояд тибқи СБҲМ таҳия карда шавад.

Дар раванди таҳқиқот маълум гардид, ки ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ охири асри XIX ва аввали асри XX дар давлатҳои ИМА, Британияи Кабир, Ҳолланд пайдо шудааст. Ин давлатҳо дар рушди модели баҳисобгирии британи-америкой нақши асосӣ дошта, дар онҳо шакли саҳомии сармоягузорӣ рушд кардааст. Ҳисоботи молиявӣ ҳамчун сарчашмаи иттилоот барои сармоягузoron ва қарздеҳон ба ҳисоб меравад, истифодабарандагони асосии иттилооти молиявӣ ин иштирокчиёни бозори қоғазҳои қиматнок мебошанд. Баъдан ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ, асосан

солҳои 60-уми асри XX дар мамлакатҳои Аврупо, ба монанди Олмон, Фаронса, Итолиё ва дигар давлатҳо пайдо шуда, рушд ёфтааст.

Таҳия ва пешниҳоди ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ дар Россия аз солҳои 90-уми асри XX бо рушди ҷамъиятҳои саҳомӣ пайдо шудааст ва аз ҷониби олимони рус дар самти такмили методологияи таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ таҳқиқоти зиёд рӯи кор омадаанд. Ба андешаи мо, омӯзиш ва истифодаи таҷрибаи андӯхташудаи ҷаҳонӣ барои ҳалли муаммоҳои таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ дар ташкилотҳои ватанӣ манфиатнок аст.

Дар Тоҷикистон омода кардан ва пешниҳоди ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ аз тарафи субъектҳои хоҷагидорӣ аз солҳои 2000 оғоз гардидааст. Бонкҳои ватанӣ аз аввали ҳазорсолаи сеюм, аниқтараш аз солҳои 2000 пешбурди баҳисобгирӣ ва таҳияи ҳисоботи молиявиро тибқи талаботи СБҲМ ба роҳ мондаанд ва ҳисоботи молиявии маҷмуиро таҳия мекунанд.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ” талаботҳо доир ба таҳия ва пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ оварда шудааст, аммо доир ба ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ маълумот вуҷуд надорад.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти бонкӣ” доир ба таҳияи ҳисоботи молиявӣ аз тарафи ташкилоти қарзӣ талаботҳо оварда шуда, доир ба ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ бошад талаботи муайян мавҷуд аст, аз он ҷумла “ташкилоти қарзӣ дар сурати доштани як ё якчанд ҷамъияти фаръӣ ҳисоботи молиявии маҷмуии солонаро омода мекунад; нусхаи ҳисоботи молиявии солона, аз ҷумла ҳисоботи молиявии маҷмуии солонаи ташкилоти қарзӣ, ки аз аудит гузаштааст, на дертар аз чор моҳи баъди анҷоми соли молиявӣ ба Бонки миллии Тоҷикистон пешниҳод карда мешавад; ташкилоти қарзӣ ҳисоботи молиявии солонаи худ, аз ҷумла ҳисоботи молиявии маҷмуии солонаро, ки аз аудит гузаштааст, дар муҳлати

на дертар аз як моҳ баъди гирифтани хулосаи аудиторӣ дар на камтар аз ду рӯзномаи ҷумҳуриявӣ нашр менамояд”.⁵⁶

Талаботҳо доир ба таҳия ва пешниҳоди ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ дар якҷанд номгӯӣи СБҲМ оварда шудааст (ҷадвали 1.3.1).

Ҷадвали 1.3.1. - Талаботҳо доир ба таҳия ва пешниҳоди ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ дар СБҲМ

№	Номгӯӣи стандарт	Талаботҳо
1	СБҲМ (IFRS) 3 “Муттаҳидкунии соҳибкорӣ”	Стандарти мазкур талаботро ба таҳияи ҳисобот ҳангоми муттаҳидкунии соҳибкорӣ бо мақсади пешниҳоди иттилооти босифат, бозътимод ва муқоисашаванда дар бораи ташкилоти ҳисоботдиҳанда муқаррар мекунад.
2	СБҲМ (IFRS) 9 “Воситаҳои молиявӣ”	Мақсади стандарти мазкур муқаррар намудани принципҳои ҳисоботи молиявӣ дар бораи дороиҳои молиявӣ ва уҳдадориҳои молиявӣ мебошад, ки ба истифодабарандагони ҳисоботи молиявӣ маълумоти мувофиқ ва муфидро барои арзёбии маблағ, муҳлат ва номуайянии ҷараёни пулии ояндаи ташкилот таъмин мекунад.
3	СБҲМ (IFRS) 10 “Ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ”	Ин стандарти байналмилалӣ принципҳои таҳия ва пешниҳоди ҳисоботи молиявии маҷмӯӣи ташкилоти модарӣ, ки як ё якҷанд ташкилотҳои дигарро назорат мекунад, муқаррар мекунад.
4	СБҲМ (IFRS) 11 “Созишномаи муштарак”	Мақсади ин СБҲМ муқаррар намудани принципҳои ҳисоботи молиявии ташкилотҳои мебошад, ки дар созишномаҳои якҷоя назоратшаванда (яъне корхонаҳои муштарак) манфиатдоранд. Барои ноил шудан ба ин ҳадаф, стандарти мазкур назорати муштаракро муайян мекунад ва аз ташкилоте, ки шарикҳои ташкилоти муштарак мебошад, талаб мекунад, ки намуди ташкилоти муштаракро муайян намояд.
5	СБҲМ (IFRS) 12 “Ошкорсозии маълумот дар бораи иштирок дар дигар ширкатҳо”	Мақсади стандарти мазкур аз ташкилот талаб кардани ифшои маълумоте мебошад, ки ба истифодабарандагони ҳисоботи молиявии он баҳо додани: (а) хусусият ва хатарҳои бо манфиатҳои он дар дигар ташкилотҳо алоқаманд; ва (б) таъсири ин манфиатҳо ба вазъи молиявии он, натиҷаҳои молиявӣ ва ҷараёни пулӣ мебошад.
6	СБҲМ (IAS) 27 “Ҳисоботи молиявии алоҳида”	Стандарти мазкур талаботи баҳисобгирӣ ва ифшои иттилоот дар бораи сармоягузориҳо ба ширкатҳои фаръӣ, корхонаҳои муштарак ва ширкатҳои ассотсиатсия шуда ҳангоми таҳияи ҳисоботи молиявии алоҳида, муқаррар мекунад.
7	СБҲМ (IAS) 28 “Сармоягузориҳо ба ширкати ассотсиатсия шуда ва корхонаҳои муштарак”	Мақсади стандарти мазкур муқаррар намудани баҳисобгирии сармоягузориҳо ба ширкати ассотсиатсия шуда ва талабот оид ба татбиқи усули иштироки ҳиссаӣ дар баҳисобгирии сармоягузориҳо ба ширкати ассотсиатсия шуда ва корхонаҳои муштарак мебошад.

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти сомонии Фонди СБҲМ (IFRS Foundation / IFRS Accounting Standards Navigator // <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/>)

⁵⁶ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти бонкӣ” аз 19 майи соли 2009, № 524

Принсипҳои пешниҳод ва таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ, вақте ки ташкилот як ё якчанд субъектҳои дигарро назорат мекунад, дар СБҲМ (IFRS) 10 “Ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ” муқаррар карда шудааст.

Аз СБҲМ (IFRS) 10 “Ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ” баъзе мафҳумҳои асосӣ ва талаботҳоро барои маълумот меорем:

1. *Ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ (consolidated financial statements)* ҳисоботи молиявии гурӯҳест, ки дар он дороиҳо, уҳдадориҳо, сармояи худӣ, даромад, хароҷот ва ҷараёни пулии ташкилоти модарӣ (ширкати асосӣ) ва ҷамъиятҳои фаръии он ҳамчун як воҳиди иқтисодӣ пешниҳод карда мешаванд.

2. *Назорати объекти сармоягузорӣ (control of an investee)* - сармоягузор объекти сармоягузорино ҳолате назорат мекунад, ки вай бо хавф ё ҳуқуқи гирифтани даромадҳои тағйирёбанда аз иштироки худ бо объекти сармоягузорӣ дучор мешавад ва имконияти ба ин даромадҳо тавассути қудрати худ бар объекти сармоягузорӣ таъсир расондан дорад.

3. *Гурӯҳ (group)* ин ташкилоти модарӣ ва ҷамъиятҳои фаръии он мебошад.

4. *Ташкилоти модарӣ (ширкати асосӣ) (parent)* ин объект ё ташкилоте, ки як ё якчанд объектҳоро идора мекунад.

5. *Ҷамъияти фаръӣ (subsidiary)* ин шахси ҳуқуқӣ, ки таҳти назорати шахси ҳуқуқии дигар қарор дорад.

6. *Ҳиссаи ғайриназоратӣ (non-controlling interest)* - ҳиссаи ҷамъияти фаръӣ, ки бевосита ё бавосита ба ширкати асосӣ тааллуқ надорад.

7. Ташкилоти модарӣ бояд ҳисоботи молиявии маҷмуиро пешниҳод намояд.

8. Ташкилоти модарӣ бояд ҳисоботи молиявии маҷмуиро бо истифода аз сиёсати ягонаи баҳисобгирӣ барои амалиёти шабеҳ ва дигар рӯйдодҳо дар шароити шабеҳ омода созад.

9. Муттаҳидкунии объекти сармоягузорӣ аз рӯзи ба даст овардани назорати сармоягузoron аз объекти сармоягузорӣ оғоз мешавад ва ҳангоми аз даст додани назорати объекти сармоягузорӣ қатъ мегардад.

10. Ташкилоти модарӣ бояд ҳиссаи ғайриназорати ро дар ҳисобот дар бораи ҳолати молиявии маҷмӯӣ ҳамчун сармояи алоҳида аз сармояи соҳибони ташкилоти модарӣ пешниҳод намояд⁵⁷.

Бонкҳо ҳамчун ташкилоти модарӣ ҳисоботи молиявии маҷмуиро тибқи СБҲМ (IFRS) 10 “Ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ” таҳия мекунанд. Инчунин, тибқи СБҲМ (IAS) 27 “Ҳисоботи молиявии алоҳида” ҳисоботи молиявии алоҳида таҳия намуда, иловатан, ба ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ пешниҳод мекунанд. Ҳамин тавр, бонкҳо, ки ҷамъиятҳои фаръӣ, ширкатҳои ассотсиатсияшуда ва корхонаҳои муштарак доранд, ҳисоботи молиявии маҷмуиро омода мекунанд.

Бонкҳо, ки ба ҷамъиятҳои фаръӣ, ширкатҳои ассотсиатсияшуда ва корхонаҳои муштарак сармоягузорӣ (инвеститсия) надоранд ё бо ибораи дигар, танҳо филиалу намоёндагиро доранд, *ҳисоботи молиявии ҷамъбасти тартиб медиҳанд*. Дар адабиёти илмӣ доир ба мафҳумҳои “*ҳисоботи молиявии ҷамъбасти*” ва “*ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ*” андешаҳои гуногун мавҷуданд. Ба андешаи бархе олимон, ин ҳисоботҳо як маъно доранд ва ба андешаи дигарон бошад, маънои гуногун доранд.

Ба андешаи Н.В. Генералова фарқияти асосии ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ аз ҳисоботи молиявии ҷамъбасти дар фарқияти методологияи таҳия ва объекти ҳисобот мебошад. Муттаҳидкунӣ (consolidation) ин муттаҳидкунии ҳисоботи молиявии алоҳидаи шахсони ҳуқуқии гуногун (ташкilotҳои модарӣ ва фаръӣ) бо истифодаи усулҳои махсус мебошад. Ҳисоботи молиявии ҷамъбасти ин маҷмуи механикии тавозунҳои алоҳидаи

⁵⁷ IFRS 10 Consolidated Financial Statements // <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ifrs-10-consolidated-financial-statements.html/content/dam/ifrs/publications/html-standards/english/2023/issued/ifrs10/>

воҳидҳои сохтори як шахси ҳуқуқӣ мебошад⁵⁸. Мо ҷонибдори чунин андеша мебошем, яъне ҳисоботи молиявии ҷамъбасти ва маҷмӯи намудҳои гуногуни ҳисобот мебошанд.

Ҳисоботи молиявии ҷамъбасти ва ҳисоботи молиявии маҷмӯи мафҳумҳои алоҳида мебошанд. *Дар навбати худ мафҳуми ҳисоботи молиявии маҷмӯи нисбат ба ҳисоботи молиявии ҷамъбасти мафҳуми васеъ ба ҳисоб меравад.* Дар СБҲМ асосан мафҳуми ҳисоботи молиявии маҷмӯи истифода бурда мешавад.

Ҳамин тавр, бо дарназардошти омӯзиши адабиёти илмӣ, шарҳи дар СБҲМ овардашуда, дар таҳқиқоти диссертатсионӣ тафсири муаллифии мафҳумҳои ҳисоботи молиявии ҷамъбасти ва ҳисоботи молиявии маҷмуиро чунин пешниҳод мекунем.

*Ҳисоботи молиявии ҷамъбасти ин маҷмуи пурраи шаклҳои ҳисоботи молиявии бонки асосӣ буда, дар натиҷаи **якҷоя кардани** маълумоти молиявии **филиалу намояндагиҳои бонк**, ки дар минтақаҳои ҷумҳурӣ ва берун аз он фаъолият мебаранд, таҳия карда мешавад.* Филиалу намояндагиҳои бонк дар асоси низомномаи аз тарафи бонки асосӣ тасдиқшуда фаъолият мекунанд ва шахси ҳуқуқии алоҳида ба ҳисоб намераванд.

*Ҳисоботи молиявии маҷмӯи ин маҷмуи пурраи шаклҳои ҳисоботи молиявии гурӯҳ буда, дар натиҷаи **муттаҳид кардани** маълумоти молиявии **ташиклоти модарӣ, бонкҳои фаръӣ, ҷамъиятҳои фаръӣ, ширкатҳои ассотсиатсияшуда ва корхонаҳои муштарак**, ки дар минтақаҳои ҷумҳурӣ ва берун аз он фаъолият мебаранд, таҳия карда мешавад.* Бонкҳои фаръӣ, ҷамъиятҳои фаръӣ, ширкатҳои ассотсиатсияшуда ва корхонаҳои муштарак ташкилотҳои ҷудогона буда, дар асоси оиннома ҳамчун шахси ҳуқуқии алоҳида фаъолият мекунанд.

⁵⁸ Генералова, Н.В. Эволюция регулирования консолидированной финансовой отчетности в России / Н.В. Генералова, С.Н. Карельская // Международный бухгалтерский учет. – 2014. – № 29(323). – С. 13-28. (с. 17)

Дар адабиёти илмӣ аз тарафи олимони соҳа муаммоҳои ташаккули ҳисоботи молиявии бонкҳо тибқи СБҲМ таҳқиқ карда шудааст.

О.С. Неверова низоми ҳисоботи молиявии ташкилоти қарзиро дар шароити номуайяни таҳқиқ намуда, муаммоҳои ташаккули ҳисоботи молиявии ташкилоти қарзиро ба 5 гурӯҳ тақсим кардааст: *ҳуқуқӣ, методологӣ, психологӣ, иқтисодӣ ва кадрӣ*⁵⁹.

Аз ҷониби П.А. Кондрашев дар самти такмили ҳисоботи молиявии бонкҳо таҳқиқоти арзишманда анҷом дода шудааст. Ӯ масъалаҳои таҳаввулоти ҳисоботи молиявӣ, муаммоҳои ташаккули ҳисоботи молиявӣ, баҳисобгирии воситаҳои молиявӣ ва такмили он, вобастагии раванди оmodасозии ҳисоботи молиявӣ бо низоми назорати дохилӣ, ифшои иттилоот дар бораи хавфҳои молиявиро мавриди таҳқиқ қарор додааст. Муаммоҳои ташаккули ҳисоботи молиявиро ба 3 гурӯҳ ҷудо кардааст:

1) муаммоҳои методӣ (мураккабии муайян кардани арзиши одилонаи воситаҳои молиявӣ, ифшои хавфҳои молиявӣ);

2) муаммоҳои ташкилӣ (ҷамъоварӣ ва нигоҳдории иттилоот, сатҳи нокифояи автоматизатсия, мавҷуд набудани регламентҳо доир ба тақсимои вазифаҳои кормандон);

3) муаммоҳои назорати бонкӣ (шаффофияти шубҳаноки бонкҳо, ҳиссаи баланди дороиҳои шубҳанок)⁶⁰.

Ҷаҳонишавии низоми баҳисобгирӣ, пайдоиши намудҳои нави баҳисобгирӣ ва моделҳои ҳисоботи молиявӣ, зиёдшавии талабот ба саҳеҳият ва эътимодияти иттилооти ҳисоботи молиявӣ, рушди технологияҳои информатсионӣ тамоюлҳои асосии рушди низоми баҳисобгирӣ ва ҳисоботи

⁵⁹ Неверова, О.С. Система финансовой отчетности кредитных организаций в условиях неопределенности: специальность 08.00.12 "Бухгалтерский учет, статистика": автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук / Неверова Ольга Сергеевна. – Екатеринбург, 2010. – 25 с. (с. 12)

⁶⁰ Кондрашев, П.А. Совершенствование формирования отчетности банков в соответствии с международными стандартами финансовой отчетности: специальность 08.00.12 "Бухгалтерский учет, статистика": автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук / Кондрашев Павел Анатольевич. – Москва, 2013. – 29 с. (с. 12-14)

молиявии бонкҳо ба шумор мераванд, ки аз тарафи муҳаққиқон мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст.

Ба рушди низоми ҳисоботи молиявӣ бештар иқтисоди рақамӣ таъсир расонд. Дар бахши бонкӣ ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ нисбат ба дигар соҳаҳо рушд ёфтааст, бахусус технологияи блокчейн, зеҳни сунӣ ва технологияҳои абрӣ.

Ҳамчунин бояд қард, ки дар давлатҳои тараққиқардаи хориҷа, хусусан ИМА, давлатҳои Иттиҳоди Аврупо (Олмон, Фаронса ва диг.), давлатҳои ИДМ (Россия, Қазоқистон, Беларус ва диг.) азбаски бахши бонкӣ, хусусан, фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ бениҳоят рушд ёфтаанд, таҳқиқ ва омӯзиши тамоюлҳои муосири рушди ҳисоботи молиявӣ ва истифодаи технологияҳои рақамӣ дар ин самт дар таҷрибаи ватанӣ зарурияти воқеӣ дорад.

Тамоюлҳои асосии рушди ҳисоботи молиявиро профессор И.В. Алексеева дар самтҳои зерин муайян кардааст:

1) рушди заминаи ҳуқуқии татбиқи СБҲМ барои таҳияи ҳисоботи молиявӣ бо мақсади баланд бардоштани ҷолибияти сармоягузорию бизнес;

2) баланд бардоштани сатҳи таҳлили ҳисоботи молиявӣ, ки аз ифшои ҳама ҷанбаҳои фаъолияти ташкилот дар заминаи объектҳои баҳисобгирӣ иборат аст;

3) ба таркиби ҳисобот дохил кардани маълумоти ҷорӣ, пешгӯишаванда ва стратегӣ, ки онро ба дархостҳои истифодабарандагон наздик мекунад;

4) бунёди низоми ҳисоботи молиявӣ дар асоси татбиқи арзёбии арзиши одилона, инчунин, дар натиҷаи ҷорӣ намудани технологияҳои муосири иттилоотӣ ва компютерӣ;

5) васеъ намудани имкониятҳои ҳисоботи молиявӣ тавассути дохил намудани иттилооти ғайримолиявӣ;

б) такмили техники раванди ташаккул ва пешниҳоди ҳисобот, автоматикунони раванди он⁶¹.

Ҳамчунин профессор О.В. Рожнова ба тамоюлҳои хусусии рушди ҳисоботи молиявӣ инҳоро дохил кардааст: “ба пешгӯӣ равона шудан; аҳаммият додан ба иттилооте, ки амалҳои пешгирикунандаи ширкатро ошкор мекунад; васеъшавии доираи истифодаи усули мулоҳизаи касбӣ; расонидани маълумот дар бораи мулоҳизаҳои касбӣ ба истифодабарандагони ҳисобот; мустаҳкам шудани принципи бартари моҳияти иқтисодӣ бар шакли ҳуқуқӣ; равонашавии қоидаҳо ба истифодаи мақсадноки иттилооти ҳисоботи молиявӣ; ҳамгирии (интегратсия) ҳисоботи молиявӣ бо ҳисоботи ғайримолиявӣ.”⁶².

Таъсири рақамикунони иқтисодиёт ба таҳияи ҳисоботи молиявӣ аз тарафи олимони зиёде таҳқиқ карда шудааст. Ба андешаи Т.Ю. Дружиловская ва Э.С. Дружиловская “рушди иқтисодиёти рақамӣ коркарди рақамии иттилооти аввалаи баҳисобгирӣ ва истифодаи воситаҳои барномавиरो барои пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва ташаккули ҳисоботи молиявӣ имконпазир гардонид. XBRL на танҳо табдилдиҳии ҳисоботи одӣ ба шакли рақамӣ, балки таъсиси як манбаи нави рақамии иттилоот дар бораи фаъолияти ташкилот мебошад, ки маълумоти иловагиро дар бораи ин фаъолият дар бар мегирад. Ҳисоботи XBRL як навъи мушаххаси иттилооти ҳисоботӣ мебошад, ки рушди иқтисоди рақамӣ таъсир расонидааст. ...Ҳадафи асосии XBRL ин кам кардани вақти коркарди иттилооти ҳисоботии ташкилотҳо бо мақсади муқоисаи чунин маълумот бо шумораи зиёди ташкилотҳо мебошад. XBRL-ҳисобот имконияти таъмини назорат ва таҳлили нишондиҳандаҳои ҳисоботии ташкилотҳоро дорад.”⁶³.

⁶¹ Алексеева, И.В. Современные тенденции развития финансовой отчетности коммерческих организаций / И.В. Алексеева // Актуальные вопросы учета и управления в условиях информационной экономики: Материалы Всероссийской научно-практической конференции (сборник тезисов), Севастополь, 17–18 мая 2018 года. – Севастополь: ООО "Рибест", 2018. – С. 8-12. (с. 11)

⁶² Рожнова О.В. Современные тенденции развития финансовой отчетности // Учет. Анализ. Аудит. – 2018. – Т. 5, № 2. – С. 26-35. (с. 30)

⁶³ Дружиловская Т.Ю. Модернизация финансовой отчетности организаций в условиях цифровой экономики / Т.Ю. Дружиловская, Э.С. Дружиловская // Учет. Анализ. Аудит. – 2019. – № 6(1). – С. 50-61. (с. 54)

Тавре маълум аст, аз солҳои 80-уми асри XX таҳия ва пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ тариқи барномаи MS Excel пайдо шуд ва то ҳол дар бонкҳо истифода бурда мешавад. Дар асри XXI, ки асри рушди технологияҳои информатсионӣ аст, шакли рақамии ҳисобот XBRL (eXtensible Reporting Business Language) тараққӣ карда истодааст.

XBRL як технологияи нисбатан нав барои ҳисоботи молиявӣ дар асоси веб-замима (web-based) мебошад. Бо дарназардошти афзоиши шумораи ташкилотҳои пешқадам дар саросари ҷаҳон, XBRL ҳамчун забони стандартии ҳисоботи молиявӣ эълон карда мешавад. XBRL як стандарти кушода дар асоси XML мебошад, ки барои таҳия, мубодила ва нашри иттилооти молиявӣ дар платформаҳои компютери гуногун, барномаҳои нармафзор ва стандартҳои баҳисобгирӣ истифода мешавад. Илова бар ин, XBRL таҳлил ва аудитро осон мекунад ва ба ин васила шаффофияти иттилооти молиявиро баланд мегардонад⁶⁴.

О.Б. Фомина ва М.В. Фомин тамоюлҳои асосии рушди ҳисоботи корпоративиро бо назардошти талаботҳои СБҲМ, принципҳои шӯрои байналмилалӣ ҳисоботи интегронидашуда ва амалияҳои ҷаҳонии ифшоии иттилоот мавриди таҳқиқ қарор додаанд. Ба ақидаи онҳо, ҳисоботи интегронидашуда (integrated reporting) як самти нави рушди ҳисоботи корпоративӣ ба ҳисоб рафта, мақсади он ба ҷонибҳои гуногуни манфиатдор (стейлхолдерон) пешниҳоди иттилоот дар бораи омилҳои асосии муайян кардани арзиши ҳозира ва ояндаи ширкат мебошад. Инчунин, имкониятҳои истифодаи технологияи пешниҳоди ҳисоботро бо шакли XBRL таҳлил намуда, қайд мекунанд, ки XBRL барои баланд бардоштани самаранокии интиқоли иттилооти тиҷоратӣ тарҳрезӣ шудааст. Ҳамзамон рушди механизмҳои ҷойгиркунии ҳисоботи молиявӣ бо шакли ягона, бевосита барои беҳтаркунии сифати иттилоот, баланд бардоштани шаффофият ва

⁶⁴ Doolin, Bill, and Indrit Troshani. "Organizational adoption of XBRL." *Electronic Markets* 17.3 (2007): 199-209.

дастрасии маълумоти ҳисобот таъсир мерасонад⁶⁵. Аз ин рӯ, XBRL модели ояндаи низоми ҳисоботи молиявӣ ба ҳисоб рафта, саҳеҳияти иттилооти ҳисоботи молиявиро таъмин намуда, онро аз сохтакории маълумоти молиявӣ ҳифз мекунад.

Ба таҷрибаи ҷаҳонӣ така намуда, тамоюлҳои зерини рушди низоми ҳисоботи молиявии ташкилотҳоро, аз ҷумла бонкҳоро номбар кардан мумкин аст, ки ба рушди низоми миллии баҳисобгирӣ таъсир мерасонад:

- 1) рушди ҳисоботи хусусияти пешгӯйишаванда ва стратегидошта;
- 2) баланд шудани талабот ба сифат ва саҳеҳияти иттилооти ҳисоботи молиявӣ;
- 3) васеъ шудани объектҳои баҳисобгирӣ;
- 4) баланд бардоштани салоҳиятнокии касбии муҳосибон;
- 5) васеъшавии доираи истифодаи мулоҳизаи касбӣ;
- 6) рушди ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ;
- 7) интегратсияи ҳисоботи молиявӣ бо ҳисоботи ғайримолиявӣ;
- 8) истифодаи васеи технологияҳои информатсионӣ, ба монанди технологияи блокчейн, технологияҳои абрӣ, зеҳни сунъӣ, ҳисобот бо шакли XBRL.

Хулосаи боби якум

1. Муайян карда шуд, ки муҳаққиқони хориҷӣ ва ҳам ватанӣ зарурияти гузариши субъектҳои хоҷагидориро ба СБҲМ асоснок ва ҷонибдорӣ менамоянд, зеро СБҲМ яке аз воситаҳои боэътимоди пешниҳоди иттилооти молиявӣ ба истифодабарандагони гуногун барои қабули қарорҳои самараноки идоравӣ ба ҳисоб меравад. Дар натиҷаи татбиқи СБҲМ сифати иттилооти молиявӣ баланд шуда, барои рушди устувори иқтисоди миллий ва низоми муосири бонкӣ мусоидат мекунад. Ошкор карда шуд, ки сиёсати баҳисобгирӣ муҳимтарин ҳуҷҷати меъёрии пешбурди баҳисобгирӣ ва таҳияи

⁶⁵ Фомина, О.Б. Современные тенденции развития корпоративной отчетности / О.Б. Фомина, М.В. Фомин // Вестник Тверского государственного университета. Серия: Экономика и управление. – 2014. – № 1. – С. 148-160.

ҳисоботи молиявӣ маҳсуб ёфта, раванди таҳияи он мутобиқи СБҲМ аз чор марҳилаи пайдарпай иборат аст.

2. Дар раванди таҳқиқот ҷанбаҳои назариявии ҳисоботи бонкӣ, андешаҳои олимони нисбати мафҳумҳои “низомии ҳисоботи молиявии бонк”, “ҳисоботи молиявии ҷамъбасти” ва “ҳисоботи молиявии маҷмуӣ” таҳлил гардида, тафсири муаллифии ин мафҳумҳо пешниҳод карда шудааст. Таснифи низомии ҳисоботи молиявии бонк аз рӯи якҷанд аломатҳои таснифотӣ оварда шудааст, ки барои таҳияи тартибҳо ва расмиёти коркарди иттилооти молиявӣ зарурат дорад. Таркиби низомии ҳисоботи молиявии бонкҳо ҳисоботи молиявии фосолавӣ, ҳисоботи молиявии алоҳида ва ҳисоботи молиявии маҷмуиро дар бар мегирад.

3. Ба ҳамин тариқ, муайян карда шуд, ки такмили асосҳои ташкилию методии пешбурди низомии баҳисобгирӣ ва ташаккули ҳисоботи молиявии ташкилотҳои қарзӣ яке аз муаммоҳои муҳим маҳсуб меёбад, ки барои баланд бардоштани сифати иттилооти пешниҳодшаванда, барои таъмини шаффофият ва эътимоднокии иттилооти молиявӣ равона карда мешавад. Дар навбати худ, иттилооти саҳеҳи молиявӣ барои қабули қарорҳои самараноки идоравӣ мусоидат мекунад. Ҳамзамон, бо рушди низомии бонкӣ, васеъ шудани фаъолияти бонкҳо торафт талабот ба ворид кардани тағйирот ба қонунҳо, дастурамалҳо, қоидаҳо ва тартибҳои соҳаи бонкӣ пайдо мешавад.

4. Дар таҷрибаи байналмилалӣ аз ҷониби олимони якҷанд гурӯҳи муаммоҳои ташаккули ҳисоботи молиявии бонкҳо муайян карда шудааст, аз қабилӣ муаммоҳои ҳуқуқӣ, ташкилӣ, методологӣ, кадрӣ, назорати бонкӣ. Тамоюлҳои муосири рушди низомии ҳисоботи молиявии ташкилотҳо шарҳ дода шуда, дар заминаи онҳо тамоюлҳои муосири рушди низомии ҳисоботи молиявии бонкҳо муайян карда шуданд. Қайд шудааст, ки дар бахши бонкӣ ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ нисбат ба дигар соҳаҳо рушд ёфтааст, бахусус, технологияи блокчейн, зеҳни сунъӣ ва технологияҳои абрӣ.

Ба ҳамин тариқ, такмили низоми ҳисоботи молиявии бонкҳо барои баланд бардоштани самаранокии низоми идоракунии фаъолияти бонкҳо, нигоҳдории бозоргирии бонк, паст кардани хавфҳои молиявӣ, беҳтар намудани сифати иттилооти молиявӣ, таъмини саҳеҳияти ҳисоботи молиявӣ, рушди устувори низоми бонкӣ, баланд бардоштани афзалиятҳои рақобатии бонкҳо мусоидат хоҳад кард.

БОБИ 2. АРЗЁБИИ ВАЗЪИ МУОСИР ВА ТАЪМИНОТИ МЕТОДИИ ТАҲИЯИ ҲИСОБОТИ МОЛИЯВӢ ДАР БОНКҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

2.1. Вазъи муосири рушди низоми бонкӣ ва низоми ҳисоботи молиявӣ дар бонкҳо

Низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даҳсолаи охир бо тағйиротҳои зиёд тавсиф дода мешавад. Дар замони истиқлолияти давлатӣ низоми бонкии кишвар ташкил ёфта, бомаром рушд карда истодааст. Ҳаҷми дороиҳо, пасандозҳо, сармоя, даромад, фоида зиёд гардида, устувори ташкилотҳои қарзӣ баланд гардида истодааст.

Мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти бонкӣ” низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дузинагӣ буда, Бонки миллии Тоҷикистон ва ташкилотҳои қарзии молиявиро дар бар мегирад. Ба ташкилотҳои қарзии молиявӣ ташкилотҳои қарзӣ ва ташкилотҳои қарзии исломӣ дохил мешаванд, ки дар асоси иҷозатномаи БМТ фаъолият мекунанд. Ташкилотҳои қарзӣ ин шахсони ҳуқуқие (бонкҳо, ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ, аз ҷумла ташкилотҳои маблағгузори хурд), ки дар асоси иҷозатномаи БМТ ҳама ё баъзе аз амалиёти бонкиро иҷро менамоянд. Ташкилоти қарзии давлатӣ ин ташкилоти қарзие, ки сармояи оинномавии он пурра ба давлат тааллуқ дорад. Ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ - ташкилотҳои қарзие, ки ҳуқуқи иҷро баъзе аз амалиёти бонкиро доранд.

Бонк ин ташкилоти қарзие, ки мақсади асосиаш гирифтани фоида буда, дорои сармояи оинномавии барои он муқарраркардаи Бонки миллии Тоҷикистон мебошад. Бонк ҳуқуқи иҷро на камтар аз се амалиёти зеринро дорад: ҷалби амонат ва пасандозҳо, додани қарз, кушодан ва пешбурди суратҳисобҳои бонкӣ⁶⁶.

⁶⁶ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти бонкӣ” аз 19 майи соли 2009, № 524

Дар навбати худ бонкҳо ба бонкҳои давлатӣ ва ғайридавлатӣ ҷудо мешаванд. Бонкҳои давлатӣ ин ташкилоти қарзие, ки сармояи оинномавии он пурра ба давлат тааллуқ дорад. Бонкҳои ғайридавлатӣ бошанд аз бонкҳои анъанавӣ, исломӣ ва хориҷӣ иборатанд.

Мавриди зикр аст, ки бахши бонкӣ вақтҳои охир босубот рушд карда истодааст ва бонкҳо фаъолияти худро диверсификатсия кардаанд. Ба самтҳои асосии диверсификатсияи фаъолияти бонкӣ инҳо дохил мешаванд:

- 1) зиёд гардидани намудҳои хизматрасониҳо ва маҳсулотҳои бонкӣ;
- 2) диверсификатсияи амонатҳои ҷалбшуда, барориши вомбаргҳо;
- 3) диверсификатсияи қарзҳои ба мизочон пешниҳодшуда;
- 4) диверсификатсияи минтақавӣ ва ҷуғрофӣ, яъне ташкили филиалу намояндагиҳо дар минтақаҳои ҷумҳурӣ ва берун аз он;
- 5) ташкили ҷамъиятҳои фаръӣ, бештар дар фаъолияти лизингӣ ва суғурта.

Аз ин рӯ, бояд қайд кард, ки диверсификатсияи фаъолияти бонкӣ барои рушди босуботи бахши бонкӣ, паст кардани хавфҳо, нигоҳдории афзалияти рақобатӣ, баланд бардоштани фаъолияти босамари фаъолияти бонкӣ мусоидат менамояд.

Барои баҳо додан ба вазъи рушди низоми бонкии кишвар ба андешаи мо маълумоти омори бояд таҳлил намуд. Дар ҷадвали 2.1.1. сохтори низоми бонкии кишвар барои 10 соли охир, яъне солҳои 2013-2022 оварда шудааст.

Маълумоти омории ҷадвали 2.1.1. тамоюли рушди низоми бонкиро дар давраи таҳлилшаванда нишон медиҳад. Тавре дида мешавад, шумораи умумии ташкилотҳои қарзии молиявӣ соли 2013 ба 137 адад, аз он 16 адад бонкҳо баробар бошад, соли 2022 ба 64 адад, аз он 15 адад бонкҳо баробар шудааст. Агар ба шумораи бонкҳо назар намоем, миқдоран қариб ки тағйирот дида намешавад, аммо танҳо соли 2021 5 адад бонк (бозхонди иҷозатномаи ҚСП “Бонки Осиё”, ҚСК “Агроинвестбонк”, ҚСК “Тоҷиксодиротбонк”, ҚСП “Бонки фаръии БМП Покистон дар Тоҷикистон”

ва ҶСП “Кафолатбонк”) кам шудааст. Соли 2019 як адад бонки исломӣ ҶСК "Тавҳидбонк" ташкил карда шудааст. Дар давраи таҳлилшаванда шумораи зиёди бонкҳо, яъне 19 адад дар соли 2020 мебошад.

**Ҷадвали 2.1.1. - Сохтори низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон
дар солҳои 2013-2022**

№	Номгӯй	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
1	Бонкҳо	16	17	17	18	17	17	17	19	14	15
	- анъанавӣ	16	17	17	18	17	17	16	18	13	14
	- исломӣ							1	1	1	1
2	ТҚҒ	1	1	0	0	0	0	0	0	0	1
3	ТАҚХ	39	42	39	38	27	25	22	18	18	19
4	ТҚХ	42	42	31	14	7	6	6	5	4	3
5	ФҚХ	39	36	36	34	33	31	30	27	27	26
	Ҷамағӣ ТҚМ	137	138	123	104	84	79	75	69	63	64

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти Бюллетени омили бонкӣ. Интишори солҳои 2013-2022 // https://nbt.tj/tj/statistics/statistical_bulletin.php

Маълум аст, ки соли 2015 бо мақсади солимгардони фаъолияти молиявӣ ва баҳри баланд бардоштани самаранокии идоракунии фаъолияти низоми бонкӣ аз тарафи БМТ нақшаи стратегӣ тасдиқ карда шуд. Соли 2016 барои ислоҳоти низоми бонкӣ гурӯҳи корӣ ташкил карда шуд.

Миқдори ТҚМ соли 2013 ба 137 адад баробар бошад, соли 2015 ба 123 адад, соли 2016 ба 104 ва соли 2022 ба 64 адад расид. ТАҚХ соли 2016 ба 38 адад, соли 2017 ба 27 адад ва соли 2022 бошад ба 19 адад баробар шуд. Шумораи ТҚХ соли 2015 ба 31 адад, соли 2016 ба 14, соли 2017 ба 7 ва соли 2022 ба 3 адад расид. ФҚХ соли 2015 36 ададро ташкил дода бошад, соли 2022 ба 26 адад расид.

Тибқи маълумоти сомонаи расмии БМТ ба ҳолати 30 сентябри соли 2023, дар маҷмуъ, 63 адад ташкилоти қарзии молиявӣ, аз ҷумла 14 адад бонки анъанавӣ, 1 адад бонки исломӣ, 1 адад ташкилоти қарзии ғайрибонкӣ, 19 адад ташкилоти амонатии қарзии хурд, 3 адад ташкилоти қарзии хурд ва 25

адад фонди қарзии хурд дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолият менамоянд. Дар қаламрави ҷумҳури намоёндагии 1 бонки хориҷӣ (ҶСММ “Бонки кишоварзии Чин”), берун аз он намоёндагиҳои ҶСК “Ориёнбонк” дар 6 давлат ва намоёндагии БДА ҶТ “Амонатбонк” дар ФР фаъолият карда истодаанд. Шумораи воҳидҳои сохтори ташкилотҳои қарзии молиявӣ бошад, дар санаи 30 сентябри соли 2023 1892 ададро ташкил менамояд⁶⁷.

Ҳамин тавр, ба афзоиши шумораи ТҚМ додани иҷозатнома ва ё таъсиси бонкҳо ва ташкилотҳои маблағгузори хурд, ба камшавии ТҚМ бошад бозхонд ва аз эътибор соқит донишани иҷозатномаи ташкилотҳои қарзӣ таъсир расонидааст.

Акнун нишондиҳандаҳои асосии молиявии бонкҳоро мавриди таҳлил қарор медиҳем (ҷадвали 2.1.2). Бояд қайд намуд, ки ин нишондиҳандаҳо дар асоси иттилооти ҳисоботи молиявии бонкҳо аз тарафи БМТ омода карда шудааст.

Ҷадвали 2.1.2. - Динамикаи нишондиҳандаҳои асосии молиявии бонкҳо дар солҳои 2018-2022 (бо млн. сомонӣ)

№	Нишондиҳандаҳо	2018	2019	2020	2021	2022	с. 2022 нисбат ба с. 2018
1	Дороиҳо	18 070	18 217	22 643	18 009	25 326	7 256
1.1	Сармоягузориҳо	2 344	2 441	2 585	740	541	-1 803
2	Уҳдадориҳо	13 125	13 043	16 634	14 277	20 506	7 381
2.1	Пасандозҳо (амонатҳо)	9 041	8 590	10 463	8 921	14 238	5 197
3	Сармоя	4 945	5 174	6 009	3 732	4 820	-125
4	Сандуқи қарзӣ	6 607	7 578	8 825	9 437	10 490	3 883

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти Бюллетени омери бонкӣ. Интишори солҳои 2013-2022 // https://nbt.tj/tj/statistics/statistical_bulletin.php

Тавре аз маълумоти ҷадвали 2.1.2. дида мешавад, нишондиҳандаҳои молиявии бонкҳо дар солҳои 2018-2022 бештар тамоюли зиёдшавӣ доранд.

⁶⁷ Бонки миллии Тоҷикистон. Вазъи низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба санаи 30 сентябри соли 2023 // <https://nbt.tj/upload/iblock/bd5/75pi0vg31so93moxgoyr7ebipedz38pg/Vazi%20nizomi%20bonki%2030.09.2023.pdf>

Дороиҳои бонкҳо агар соли 2018 дар ҳаҷми 18 070 млн. сомони бошад, соли 2022 ба 25 326 млн. сомони баробар шуд ё худ ба ҳаҷми 7 256 млн. сомони зиёд гардид, ки ин аз ҳисоби гузаронидани амалиётиҳои активӣ, аз қабili қарздиҳӣ ва сармоягузориҳо ба вуҷуд омадааст. Ҳаҷми сармоягузориҳо соли 2022 нисбат ба соли 2018 ба 1 803 млн. сомони кам шуда, аз 2 344 млн. сомони ба 541 млн. сомони баробар шудааст.

Уҳдадориҳо ва пасандозҳои бонкҳо бошад дар солҳои 2018 ва 2022 мувофиқан ба андозаи 7 381 млн. сомони ва 5 197 млн. сомони зиёд гардидааст. Агар соли 2018 ҳиссаи пасандозҳо дар ҳаҷми умумии уҳдадориҳо 68,9 фоизро (9 041/13 125) ташкил диҳад, соли 2022 ба 69,4 фоиз (14 238/20 506) баробар шудааст, ки ин самаранокии сиёсати пасандозиро тавсиф дода, диверсификатсияи амонатҳои ҷалбшуда ва зиёд гардидани боварии мизоҷон ба бонкҳоро нишон медиҳад.

Сармояи бонкҳо бошад то соли 2020 тамоюли зиёдшавӣ доштанд ва аз 4 945 млн. сомони ба 6 009 млн. сомони баробар гардиданд. Соли 2021 бошад то ба 3 732 млн. сомони кам гардиданд, ки сабаби асосии он бозхонди иҷозатномаи якчанд бонкҳо мебошад. Соли 2022 бошад ба 4 820 млн. сомони баробар шуданд, ки нисбат ба соли 2018 ба 125 млн. сомони кам аст.

Ҳаҷми сандуқи қарзии бонкҳо аз соли 2018 инчониб мунтазам тамоюли зиёдшавӣ дорад ва соли 2022 ба 10 490 млн. сомони баробар шуд, ки нисбат ба соли 2018 ба андозаи 3 883 млн. сомони зиёд аст. Зиёдшавии нишондиҳандаи мазкур ин беҳтар шудани сифати сандуқи қарзиро нишон дода, аз зиёдшавии талабот ба хизматрасониҳо ва маҳсулотҳои бонкӣ шаҳодат медиҳад, инчунин эътимоднокӣ ва дурнамои бонкро тавсиф медиҳад.

Ба таври дигар, агар соли 2019-умро давраи то пандемияи COVID-19 ва соли 2022-юмро баъди он тақсим кунем, новобаста ба ҳолати буҳронии иқтисодиёт ва таъсири таҳримҳои иқтисодӣ ба кишварҳо нишондиҳандаҳои асосии молиявии бонкҳои ватанӣ рӯ ба афзоиш доранд.

Ҳамчунин мутобиқи маълумоти сомонии расмии БМТ ба ҳолати 30 сентябри соли 2023 дороиҳои ТҚМ ба 34 761,7 млн. сомонӣ, бақияи сандуқи қарзӣ ба маблағи 16 786,8 млн. сомонӣ, уҳдадориҳо ба 27 453,8 млн. сомонӣ, амонатҳо ба 17 399,0 млн. сомонӣ, сармояи тавозунӣ ба 7 307,9 млн. сомонӣ, фоида ба 1 003,6 млн. сомонӣ баробар шудааст. Меъёри пардохтпазирии қорӣ ба 85,3 фоиз, меъёри кифоятии сармоя ба 23,1 фоиз, нишондиҳандаҳои даромаднокии дороиҳо (ROA) ба 3,8 фоиз ва даромаднокии сармоя (ROE) ба 18,3 фоиз баробар гардиданд⁶⁸.

Ҳамин тавр, дар асоси рақамҳои дар боло овардашуда чунин хулоса кардан ҷой дорад, ки тамоми нишондиҳандаҳои молиявии низоми бонкии ҷумҳурӣ дар давраи таҳлилшаванда зиёд шудаанд ва, албатта, ин аз рушди босуботи низоми бонкӣ шаҳодат медиҳад.

Ҳамзамон, бояд қайд кард, ки нишондиҳандаҳои молиявии низоми бонкӣ дар асоси иттилооти низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ба даст оварда шуда, дар асоси иттилооти мавҷудбуда метавон таҳлилу муқоисаҳо гузаронида, қарорҳои дахлдори идоравӣ қабул намуд. Рушди босуботи низоми бонкӣ аз идоракунии самараноки он вобаста аст, ки баҳисобгирӣ яке аз функцияҳои идоракунӣ ба ҳисоб меравад. Иттилооти баҳисобгирӣ дар намуди ҳисоботи молиявӣ ҳамчун яке аз манбаи пешбурди сиёсати пулию қарзӣ, амалисозии вазифаҳои танзиму назорати фаъолияти бонкҳо хизмат мекунад.

Акнун ба арзёбии вазъи муосири низоми ҳисоботи молиявии бонкҳо истода мегузарем, ки барои муайян кардани мушкилоти ҷойдошта ва омилҳои таъсиррасон замина мегузорад.

Тавре ки маълум аст, мутобиқи талаботи моддаи 42-юми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти бонкӣ” бонк ҳисоботи молиявии худро, ки аз тавозун, ҳисобот дар бораи фоидаву зиён, ҳисобот дар

⁶⁸ Бонки миллии Тоҷикистон. Вазъи низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба санаи 30 сентябри соли 2023 // <https://nbt.tj/upload/iblock/bd5/75pi0vg31so93moxgoyr7ebipedz38pg/Vazi%20nizomi%20bonki%2030.09.2023.pdf>

бораи гардиши пулӣ ва ҳисобот дар бораи тағйирот дар сармоя иборат аст, мутобиқи СБҲМ ва талаботи иловагии БМТ омода мекунад⁶⁹.

Таҳияи ҳисоботи молиявӣ дар асоси талаботи СБҲМ омили муҳимми пешниҳоди иттилооти шаффоф ва эътимоднок ба истифодабарандагони манфиатдор мебошад. Ба андешаи мо, истифодабарии СБҲМ барои рушди низоми бонкии кишвар ва баланд бардоштани самаранокии фаъолияти онҳо нақши босазо дорад. Ҳамзамон, истифодабарии СБҲМ дар амалияи ташкилотҳои ватанӣ, аз он ҷумла дар бонкҳо яке аз омилҳои зиёд шудани ММД кишвар, ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ба фаъолияти ташкилотҳо, зиёд шудани андозаи пасандози аҳоли, зиёд шудани ҳаҷми пешниҳоди қарзҳо барои бизнес, зиёд шудани сармояи оинномавӣ ва фоидаи софи ташкилотҳо ба ҳисоб меравад.

Бонкҳо ҳамчун ТҚМ фаъолияти худро на танҳо тавассути ташкили филиалу намояндагиҳо васеъ карда истодаанд, балки ташкилотҳои фаръии худро низ таъсис додаанд. Аз ин ҷо, бонкҳо ҳамчун ташкилоти модарӣ якҷоя бо корхонаҳои фаръӣ бо истилоҳи дар СБҲМ истифодашаванда “гурӯҳ” (group) номида мешаванд. Бонкҳо дар навбати худ ҳамчун ташкилоти алоҳидаи мустақили иқтисодӣ ҳисоботи молиявии ҷамъбастии алоҳидаи (ҷудогонаи) худро тибқи талаботи БМТ ва СБҲМ омода мекунанд. Инчунин, ҳисоботи молиявии маҷмуиро тибқи талаботи СБҲМ омода карда, аз аудити ҳарсолаи ҳатмӣ мегузаранд.

Тамоми раванди низоми идоракунии фаъолияти бонкҳо - банақшагирӣ, баҳисобгирӣ, таҳлил ва назорат дар замони муосир пурра автоматизатсия карда шудаанд. Ин пурра рақамикунони фаъолияти онҳоро нишон медиҳад, ки бонкҳо намудҳои гуногуни хизматрасониҳои молиявиро ба мизочон мерасонанд ва бидуни технологияҳои рақамӣ иҷрои амалиётҳо имкон надорад.

⁶⁹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти бонкӣ” аз 19 майи соли 2009, № 524

Дар сохтори ташкилии ҳар як бонк департамент ва ё идораи молия ва ҳисобдорӣ яке аз муҳимтарин зерсохтор ба ҳисоб меравад, ки сохтори ташкилии онро ҳар як бонк мустақилона муайян мекунад. Сармуҳосиб сардори департаменти молия мебошад ва якчанд ҷонишинҳо ба ӯ итоат мекунанд. Дар аксарияти бонкҳои ватанӣ департаменти молия ва ҳисобдорӣ чунин шубҳаҳо дар бар мегирад: шубҳаи баҳисобгирии молиявӣ, шубҳаи ҳисоботи молиявӣ, шубҳаи ҳисоббаробаркуниҳо, шубҳаи таҳлили молиявӣ, шубҳаи амалиётҳои хазинавӣ, шубҳаи ҳисобкунии андозҳо ва ғ. Дар бонкҳо барои ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ ва риояи қонунгузори ҳангоми анҷом додани амалиёти бонкӣ масъулият ба зиммаи роҳбари бонк аст. Сармуҳосиби бонк бошад, барои ташаккули сиёсати баҳисобгирӣ, пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва сари вақт пешниҳод намудани ҳисоботи молиявии пурра ва боэътимод ҷавобгар мебошад.

Баҳисобгирии муҳосибӣ ҳамчун қисми таркибии низоми идоракунии фаъолияти бонкҳо самте мебошад, ки аввалин шуда дар бонк автоматизатсия карда шудааст. Барои пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва таҳияи ҳисоботи молиявӣ бонкҳо аз барномаҳои гуногуни автоматикӣ истифода мебаранд.

Дар қадвали 2.1.3. номгӯи маҳсулотҳои барномавӣ барои пешбурди баҳисобгирии муҳосибии бонкҳо дар асоси мушоҳида, пурсиш ва таҳлилҳо оварда шудааст.

Аз рӯи маълумотҳои дар қадвали 2.1.3 овардашуда чунин бармеояд, ки дар фаъолияти худ бонкҳои ватанӣ аз барномаҳо ва низомҳои гуногуни автоматикии бонкӣ васеъ истифода мебаранд, аз ҷумла барномаи “ЦФТ (Центр Финансовых Технологий)”, ФинансСофт онлайн (Finance Soft) , Оракл Флекскуб (Oracle Flexcube), низоми бонкии Колвир (Colvir Banking System), низоми худсохти Алиф (АБС- Alif), инчунин барномаи АБС-ОДД дар амалияи бонкҳои муосир ҷорӣ ва истифода мешавад.

**Ҷадвали 2.1.3.- Истифодаи барномаҳо барои пешбурди баҳисобгирӣ
ва таҳияи ҳисоботи молиявӣ дар банкҳо**

№	Номи банк	Номгӯии барномаҳо					
		ЦФТ	АБС – Finance Soft	АБС- Alif	Oracle Flexcube	АБС - ОДД	Colvir Banking System
1	ҶСК "Ориёнбанк"				+		
2	БДА ҶТ "Амонатбанк"	+					
3	ҶСК "Бонки Эсхата"	+					
4	ҶСК "Тавҳидбанк"	+					
5	ҶСП "Аввалин бонки молиявии хурд"	+					
6	ҶСП "Бонки байналмилалии Тоҷикистон"	+					
7	ҶСП "Халиқ Банк Тоҷикистон"						+
8	ҶСП "Бонки Арванд"		+				
9	ҶСК "Алиф Банк"			+			
10	ҶСП "Душанбе Сити Банк"					+	
11	ҶСК "Коммерсбонки Тоҷикистон"	+					
12	КВД БССТ "Саноатсодиротбанк"	+					

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти аз банкҳо дастрасшуда

Айни замон аксарияти банкҳои ватанӣ, ба монанди БДА ҶТ "Амонатбанк", ҶСК "Бонки Эсхата", ҶСК "Тавҳидбанк", ҶСП "Аввалин бонки молиявии хурд", ҶСП "Бонки байналмилалии Тоҷикистон", ҶСК "Коммерсбонки Тоҷикистон" ва КВД БССТ "Саноатсодиротбанк" аз низоми автоматикии бонкии машҳури "ЦФТ" (Центр Финансовых Технологий - Маркази Технологияҳои Молиявӣ) бештар истифода мебаранд, зеро ин платформаи муосир барои пайваст кардани банкҳо ба системаи пардохти зуд, идоракунии пардохтҳо, маҳсулоти бонкӣ ва пули нақд дар инфрасохтори пардохти банк хеле сода ва боэътимод мебошад.

ЦФТ ин IT-ширкати Россия буда, барои иштирокчиёни бозори молиявии ФР ва ИДМ калонтарин провайдер мебошад ва аз соли 1991 инҷониб амал мекунад. Зиеда аз 500 банкҳои ФР ва давлатҳои ИДМ

(Белорус, Қазоқистон, Тоҷикистон, Ўзбекистон, Қирғизистон, Озарбойҷон, Молдова) барномаи мазкурро истифода мебаранд. Ширкати мазкур барои бозори давлатҳои ИДМ, аз ҷумла барои Тоҷикистон тибқи талаботи БМТ системаҳои дистрибутивии ЦФТ-Банк (Платформаи 1), ЦФТ-Фронт-офис, ЦФТ-ДБО таҳия кардааст.⁷⁰ Маврид ба зикр аст, ки тавассути барномаи ЦФТ-Банк шаклҳои ҳисоботи тавозунӣ ва ҳисоботи фоида ва зарар ба таври автоматӣ гирифта мешаванд.

Ҳамин тавр, ЦФТ-банк ин комплекси барномаҳои аз маҷмуи ҷузъҳои ба ҳам алоқаманд иборат мебошад, ки барои дастгирии равандҳои тиҷоратии иштирокчиёни бозори молиявӣ пешбинӣ шудааст⁷¹.

Баъзе банкҳо, ба мисоли ҚСК “Алиф Банк” барои пешбурди баҳисобгирӣ ва таҳияи ҳисоботи молиявӣ барномаи мустақили автоматикии банки худсохтро таҳия карда, бевосита аз имкониятҳои он истифода бурда, рӯз ба рӯз барои пурзӯр кардани ҳамаи ҷабҳаҳои он кӯшиш ба харҷ дода истодаанд.

Тавре ки дар боби якуми диссертатсия маълумот дода шуд, банкҳо ҳисоботҳоро ба БМТ тибқи талаботи Тартиби таҳия ва пешниҳоди ҳисоботҳои молиявии ташкилотҳои қарзӣ, ки таҳти №145 аз 22 декабри 2022 сол тасдиқ шудааст, дар муҳлатҳои муқарраршуда пешниҳод мекунанд⁷².

Тартиби таҳия ва пешниҳоди ҳисоботҳои молиявии ташкилотҳои қарзӣ мутобиқи моддаи 42-юми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Банки миллии Тоҷикистон» таҳия гардида, тартиби таҳия, муҳлати пешниҳоди ҳисобот, пур намудани шаклҳои ҳисоботи молиявӣ ва сохтори ҷадвалҳои онро барои ташкилотҳои қарзӣ муқаррар менамояд.

⁷⁰ Центр Финансовых Технологий (ЦФТ) // https://www.cft.ru/solutions?lang=ru#_tab1

⁷¹ Исоев Д.Т. Состояние и проблемы ведения бухгалтерского учета в коммерческих банках / Исоев Д.Т., М.У. Бобоев // Актуальные проблемы финансового менеджмента, бухгалтерского учета и аудита в условиях инновационного развития экономики / Материалы I международной научно-практической конференции (19-20 апреля 2013 года, г. Худжанд). – Худжанд: Ношир, 2013. - 248 с. (с. 121-123). С. 122

⁷² Тартиби таҳия ва пешниҳоди ҳисоботҳои молиявии ташкилотҳои қарзӣ. Бо қарори Раёсати Банки миллии Тоҷикистон аз «22» декабри соли 2022, №148 тасдиқ шудааст

Ба мақомоти андоз бошад, эълomiaҳои андозиро тибқи талаботи Кодекси андоз, ҳамчунин тавозун ва ҳисоботи фоида ва зарарро барои соли ҳисоботӣ пешниҳод мекунанд. Бонкҳо, ТАҚХ, ТҚХ ва ФҚХ ба мақомоти андоз ҳисоботро дар намуди Феҳрасти ҳисоботи тавозунӣ пешниҳод мекунанд, яъне бақияи ҳисобҳои тавозунӣ ва ғайритавозуниро дар бар мегирад.

Ташкилотҳои фаръии бонкҳо баҳисобгирии муҳосибиро мутобиқи “Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ”⁷³ пеш мебаранд ва шаш шакли ҳисоботҳоро тибқи “Дастурамал оиди тартиби таҳия намудани Шаклҳои ҳисоботи молиявӣ”⁷⁴ таҳия ва пешниҳод мекунанд. Муҳосибот бо истифодаи барномаи 1С:Бухгалтерия бурда мешавад. Аз барномаи 1С ҳисоботро мегиранд ва баъзе ҳолат бе таҳлилу коркард ба мақомоти андоз пешниҳод мекунанд. Ин ҳолат, албатта, хавфи андозиро ба миён меорад ва аз тарафи дигар, истифодаи талаботҳои СБҲМ дар таҳияи ҳисоботи молиявӣ ба қадри кофӣ риоя намегардад.

Яке аз талаботҳои қонунгузории соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва бонкӣ ин нашри ҳисоботи молиявии солона мебошад. Тибқи моддаи 24-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» - ҷамъиятҳои саҳомӣ, бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарздиҳӣ, суғуртавӣ, биржаҳо, Агентии давлатии суғуртаи иҷтимоӣ ва нафақа, фондҳои сармоягузорӣ ва дигар фондҳои, ки аз ҳисоби маблағҳои шахсӣ, ҷамъиятӣ ва давлатӣ ташкил шудаанд, вазифадоранд ҳисоботи солонаи молиявиро дар муҳлати на дертар аз 1 июни соли баъд аз соли ҳисоботӣ аз ҳисоби худашон дар воситаҳои ахбори омма нашр намоянд⁷⁵.

⁷³ Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ-ҳочагии субъектҳои ҳочагидорӣ ва ва Нишондоди методӣ оиди татбиқи нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ-ҳочагии субъектҳои ҳочагидорӣ. Фармоиши Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «27» майи соли 2011 № 41

⁷⁴ Дастурамал оиди тартиби таҳия намудани Шаклҳои ҳисоботи молиявие, ки мутобиқи Стандартҳои миллий ва байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ тартиб дода шудаанд. Фармоиши Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «27» майи соли 2011 № 42

⁷⁵ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» аз 25 марти соли 2011, № 702

Бо мақсади шиносӣ бо вазъи пешниҳод ва нашри ҳисоботи молиявӣ дар асоси маълумоти сомонаи бонкҳо таҳлил гузаронида шуд (ҷадвали 2.1.4). Дар таҳлил дар бораи 7 бонк маълумот оварда шудааст.

Ҷадвали 2.1.4. - Таҳлили вазъи ҷойгир намудани ҳисоботи молиявӣ маҷмӯӣ дар сомонаи бонкҳо (солҳои 2018-2022)

№	Номгӯӣ ҳисобот	ҶСК “Ориён бонк”	БДА ҶТ “Амона тбонк”	ҶСК “Бонки Эсхата ”	ҶСП “Бонки Арванд ”	ҶСП “Спита мен Бонк”	ҶСК “Алиф Бонк”	ҶСП “Халиқ Бонк Тоҷикис тон”
1	Ҳисобот дар бораи ҳолати молиявӣ	+	+	+	+	+	+	+
2	Ҳисобот дар бораи фоида ва зарар	+	+	+	+	+	+	+
3	Ҳисобот дар бораи гардиши пулӣ	-	+	+	-	+	+	+
4	Ҳисобот дар бораи тағйирот дар сармоя	-	+	+	-	+	+	+
5	Тавзеҳот ба ҳисоботи молиявӣ	-	-	-	-	-	-	+

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти сомонаи расмӣ бонкҳо

Аз натиҷаи таҳлили вазъи пешниҳод ва нашри ҳисоботи молиявӣ маҷмӯӣ дар асоси маълумоти сомонаи бонкҳо маълум гардид, ки ҳамаи бонкҳо ҳисоботҳои молиявиро дар сомонаи расмӣ худ нашр мекунанд. Аммо аксарияти бонкҳо танҳо ду намуд ҳисобот, аз ҷумла “Ҳисобот дар бораи ҳолати молиявӣ” ва “Ҳисобот дар бораи фоида ва зарар” нашр мекунанду халос. Бонкҳои БДА ҶТ “Амонатбонк”, ҶСК “Бонки Эсхата”, ҶСП “Спитамен Бонк” ва ҶСК “Алиф Бонк” чор шакли асосии ҳисоботи молиявиро нашр мекунанд. Бояд қайд кард, ки бонки ҶСП “Халиқ Бонк Тоҷикистон” пурра чор намуди ҳисобот ва ҳатто “Тавзеҳот ба ҳисоботи молиявӣ”-ро низ нашр мекунад. Мушоҳида ва пайгирии минбаъдаи маълумоти сомонаи бонкҳо нишон дод, ки аз санаи 25.04.2023 ҶСК “Бонки Эсхата” ҳисоботи солонаро барои соли 2022 пурра ҷойгир кардааст.

Ҳамин тавр, мушоҳидаҳо собит намуданд, ки аз тарафи бонкҳо шаффофияти иттилооти ҳисоботи молиявӣ (transparency of financial reporting) пурра таъмин карда намешавад, яъне маълумоти пурраи ҳисоботи молиявии маҷмуии аудитшуда нашр карда намешавад.

Бояд қайд намуд, ки дар ташаккули ҳисоботи молиявӣ мутобиқи СБҲМ ба ифшои маълумот дар тавзеҳот бештар аҳаммият дода мешавад, зеро маълумоти дар тавзеҳот ба ҳисоботи молиявӣ ифшошаванда ба истифодабарандагон барои баҳодиҳии фаъолияти бонк кӯмак мерасонад ва барои муайян кардани дурнамои рушди он зарурат дорад.

Ҳамзамон ифшои иттилоот ва шаффофият яке аз принципҳои идоракунии корпоративӣ дар бонкҳо мебошад, ки аз ҷониби Кумитаи Базелӣ оид ба назорати бонкӣ муайян карда шудааст. Доир ба ифшои иттилоот талаботи зерин мавҷуд аст: “Иттилооти ифшошуда бояд дақиқ, фаҳмо ва дар шакле пешниҳод карда шавад, ки аз он саҳмдорон, сармоягузoron, иштирокчиёни бозор ва дигар шахсони манфиатдор истифода баранд. Иттилоот бояд сари вақт дар сомонаи расмӣ бонк, аз ҷумла дар ҳисоботи молиявии солона ва даврӣ (фосилавӣ) ё бо ягон тарзи дигари қобили қабул ифшо карда шавад”.⁷⁶

Тавре ки маълум аст, ҳисоботи молиявии бонкҳо ба аудити ҳатмии ҳарсола фаро гирифта мешаванд. Дар гузаронидани аудити ҳисоботи молиявӣ ҳам ширкатҳои аудиторӣ ватанӣ ва хориҷӣ иштирок мекунанд.

Дар қадвали 2.1.5 номгӯи ширкатҳое, ки аудити ҳисоботи молиявии бонкҳоро мегузаронанд, оварда шудааст.

Чӣ тавре ки аз маълумоти қадвали 2.1.5 дида мешавад, аудити ҳисоботи молиявии бонкҳоро ширкатҳои аудиторӣ ватанӣ мегузаронанд, ки дорои иҷозатномаи БМТ мебошанд. Омӯзиш ва таҳлили маълумоти солҳои 2020-2022 нишон дод, ки бештар аз ҷониби ширкатҳои аудиторӣ ҶДММ “Бейкер Тилли Тоҷикистон” ва ҶДММ “КРЕСТОН АС” аудит гузаронида шудааст.

⁷⁶ Базельский комитет по банковскому надзору. Руководство. Принципы корпоративного управления для банков. Июль 2015 года // http://www.cbr.ru/content/document/file/36687/basel_cgapb.pdf

Ширкати “Бейкер Тилли Тоҷикистон” ҳисоботи молиявии банкҳои ҶСК “Ориёнбанк”, ҶСК “Бонки Эсхата”, ҶСП “Аввалин банки молиявии хурд”, ҶСП «Бонки байналмилалии Тоҷикистон» ва ҶСК “Коммерсбанки Тоҷикистон” аудит кардааст. Аз тарафи Ширкати “КРЕСТОН АС” бошад, аудити ҳисоботи молиявии БДА ҶТ “Амонатбанк”, ҶСК “Тавҳидбанк” ва ҶСК “Коммерсбанки Тоҷикистон” гузаронида шудааст. Инчунин, ширкати ҶДММ “РСМ Тоҷикистон” низ дар аудити ҳисоботи молиявии банкҳо ҳисса дорад.

Ҷадвали 2.1.5. - Вазъи гузаронидани аудити ҳисоботи молиявии банкҳо аз тарафи ширкатҳои аудиторӣ дар солҳои 2020-2022

№	Номи банк	ШДММ “КПМГ Аудит”	ҶДММ “Бейкер Тилли Тоҷикистон”	ҶДММ “КРЕСТОН АС”	ҶДММ “РСМ Тоҷикистон”	ҶДММ “Консултант аудит”
1	ҶСК “Ориёнбанк”					
2	БДА ҶТ “Амонатбанк”					
3	ҶСК “Бонки Эсхата”					
4	ҶСК “Тавҳидбанк”					
5	ҶСП “Аввалин банки молиявии хурд”					
6	ҶСП “Бонки байналмилалии Тоҷикистон”					
7	ҶСП “Спитамен Банк”					
8	ҶСП “Душанбе Сити Банк”					
9	ҶСК “Коммерсбанки Тоҷикистон”					
10	КВД БССТ “Саноатсодиротбанк”					

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти солонаи расмӣ банкҳо

Ҳамин тавр, рушди соҳаи аудити ватанӣ, баланд шудани касбияти аудиторон ва рейтинги ширкатҳои аудиториро қайд кардан бамаврид аст. Ҳамзамон, боварии банкҳоро барои тасдиқи саҳеҳияти ҳисоботи молиявӣ ва баҳодиҳии фаъолияти онҳо аз ҷониби ширкатҳои аудиторӣ нишон медиҳад.

Ҳамчунин дар раванди таҳқиқот бо мақсади муайян кардани мушкилоти ҷойдошта дар пешбурди баҳисобгирӣ ва таҳияи ҳисоботи молиявӣ бо мутахассисони самти баҳисобгирии бонкҳо сӯҳбат ва пурсиш гузаронида шуд. Доир ба ҳолати муосири пешбурди баҳисобгирӣ ва таҳияи ҳисоботи молиявии бонк онҳо чунин андешаҳо иброз намуданд:

1) пешбурди баҳисобгирӣ дар бонк пурра автоматизатсия карда шуда, ҳамаи амалиётҳо сари вақт ба система ворид карда мешавад. Шаклҳои ҳисоботи молиявӣ аз барнома ба таври автоматӣ гирифта мешавад.

2) ҳисоботи молиявӣ тибқи талаботи БМТ бо шаклҳои муқарраргардида омода карда шуда, дар муҳлатҳои муайян пешниҳод карда мешавад. Инчунин, ҳисоботи молиявии бонк (солона) тибқи талаботи СБҲМ омода карда мешавад.

3) бонк барои баланд бардоштани сатҳи касбияти муҳосибон бештар аҳаммият зоҳир менамояд ва байни муҳосибон дорои сертификати САР ҳастанд. Аммо то ҳол мутахассисони донандаи талаботҳои СБҲМ дар бонкҳо намерасанд.

4) дар департаменти молияи баъзе бонкҳо шубҳаи навташкили алоҳида бо таҳияи ҳисоботи молиявӣ тибқи СБҲМ машғул аст, дар аксари бонкҳо бошад то ҳол сармуҳосиб бо таҳияи ҳисоботи молиявӣ тибқи СБҲМ машғул мебошад.

5) бонкҳо ҳисоботи молиявии ҷамъбасти ва маҷмӯӣ омода мекунанд. Айни замон таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ тавассути барномаи MS Excel амалӣ карда мешавад.

6) дар раванди таҳияи ҳисоботи молиявӣ тибқи талаботи СБҲМ мушкилиҳо ҷой дорад, ба монанди ташкили захира барои дороиҳои молиявӣ мутобиқи IFRS 9, ҳисоби захираҳо барои рухсатии меҳнатӣ тибқи IAS 19, тақсимои иҷораи амалиётӣ ва молиявӣ тибқи IFRS 16.

Албатта, маълумоти дар асоси пурсиш бадастомада ҳам вазъи кунунии пешбурди баҳисобгирӣ дар бонкҳоро баён мекунад ва дар баробари ин мавҷудияти мушкилоти ҷойдошта низ ба назар мерасад.

Ҳамин тариқ, ба таҳқиқоти илмӣ таъя намуда, дар асоси мушоҳидаҳо ва таҷрибаи амалӣ дар соҳаи пешбурди баҳисобгирӣ ва ҳисобот чунин омилҳои боздоранда ва ё мушкилоти бо таҳияи ҳисоботи молиявии бонкҳои ватанӣ вобастаро муайян кардан мумкин аст:

1) сатҳи нокифояи касбияти муҳосибони бонкҳо ва норасоии мутахассисони баландихтисоси омодакунандаи ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ тибқи СБҲМ дар бонкҳо;

2) мавҷуд набудани механизми самараноки таъмини риояи талаботи СБҲМ дар раванди таҳия ва пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ;

3) нопуррагии нашр ва ҷойгир намудани иттилооти ҳисоботи молиявӣ бо воситаи сомонаҳои расмӣ бонкҳо ё бо ибораи дигар, шаффофияти нокифояи иттилооти ҳисоботи молиявӣ дар баъзе бонкҳо;

4) норасоии маводи методӣ доир ба таҳияи сиёсати баҳисобгирии бонкҳо ва доир ба истифодабарии амалии баъзе номгӯӣ СБҲМ;

5) мавҷуд набудани методикаи ягонаи таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ дар бонкҳо;

6) мушкилот дар истифодабарии СБҲМ (IFRS) 9 “Воситаҳои молиявӣ” доир ба масъалаҳои муайян кардани арзиши одилонаи дороиҳои молиявӣ ва уҳдадориҳои молиявӣ;

7) мавҷуд набудани шаклҳои ягонаи ҳисоботи молиявии фосилавии бонкҳо;

8) нисбатан дар сатҳи паст қарор доштани назорати сифати таҳияи ҳисоботи молиявии бонкҳо, аз ҷумла истифода набурдани амсила ва ё усулҳои маъмули арзёбии саҳеҳият ва сохтакорӣ ҳисоботи молиявӣ.

Ба андешаи мо, дарёфти роҳҳои ҳалли мушкилоти дар боло номбаршуда барои такомул ва рушди низоми баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявии бонкҳо

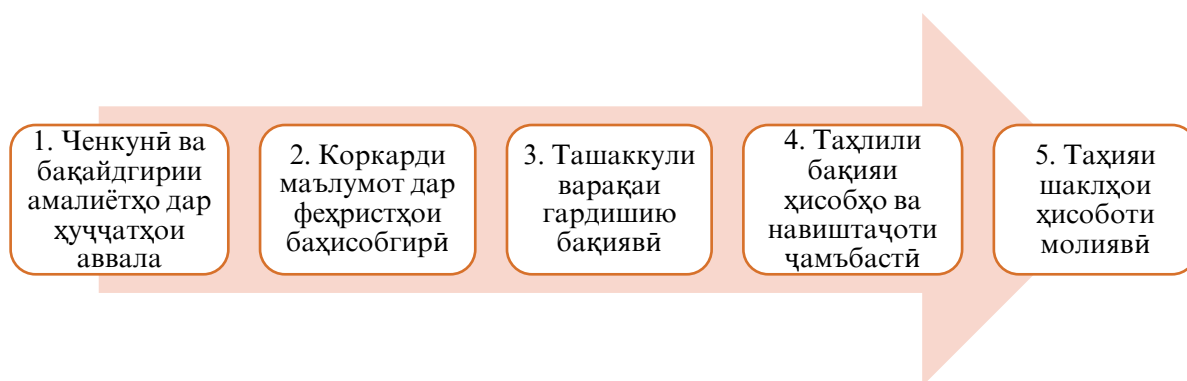
мусоидат мекунад, инчунин, дар таъмини рушди босуботи низоми бонкии кишвар нақши муайян мегузорад.

Ҳамзамон бояд қайд кард, ки ошкор намудани хусусиятҳои пешбурди баҳисобгирӣ ва таҳияи ҳисоботи молиявӣ дар бонкҳо барои таҳияи методикаи ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ, муайян кардани самтҳои асосии таъминоти ташкилию методии низоми ҳисоботи молиявии бонкҳо, баҳодиҳӣ ба сифати ҳисоботи молиявӣ ва баланд бардоштани имкониятҳои таҳлили он замина мегузорад.

2.2. Хусусиятҳои пешбурди баҳисобгирӣ ва таҳияи ҳисоботи молиявӣ дар бонкҳо

Баҳисобгирӣ ҳамчун қисми таркибии низоми идоракунии фаъолияти ташкилот дар таъмини истифодабарандагони гуногун бо иттилооти молиявӣ мавқеи муҳим дорад. Тавре ки маълум аст, баҳисобгирии молиявӣ, идоракунӣ ва андозӣ ба намудҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дохил мешаванд.

Баҳисобгирии молиявӣ ҳамчун низоми иттилоотӣ аз маҷмуи расмиёти мурағаб ва пайдарпайи коркарди маълумот иборат аст. Ба андешаи мо, баҳисобгирии молиявии ташкилот маҷмуи бизнес-равандҳои алоҳидаро дар бар мегирад ва онро метавон ба панҷ марҳила ҷудо намуд (расми 2.2.1).

Расми 2.2.1. – Равандҳои пешбурди баҳисобгирии молиявӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Марҳилаҳои пешниҳодшуда расмиёти баҳисобгирии молиявиро дар ҳамагуна шакли пешбурди баҳисобгирӣ инъикос менамоянд. Агар дар воридот ченкунӣ ва бақайдгирии амалиётҳо бошад, дар баромад маҳсулоти иттилоотии низоми баҳисобгирӣ - шаклҳои ҳисоботи молиявӣ таҳия карда мешавад.

Баҳисобгирии молиявӣ дар бонкҳо низ чунин марҳилаҳоро дар бар гирифта, вазифаи асосии он ташаккули иттилооти пурра ва саҳеҳ дар бораи ҳолат ва ҳаракати дороиҳо, уҳдадориҳо ва сармояи худӣ, инчунин таъмини назорати истифодабарии воситаҳои худӣ ва ҷалбшудаи бонк мебошад.

Пешбурди баҳисобгирӣ дар ташкилотҳои соҳаҳои гуногун хусусияти хоси худро дорад. Дар навбати худ пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ дар бонкҳо низ дар муқоиса бо дигар ташкилотҳои тиҷоратӣ (истеҳсолӣ, иҷроӣ кор ва хизматрасонӣ) бо хусусиятҳои муайян фарқ мекунад, зеро раванди фаъолияти бонкҳо бо ҷалби амонату пасандозҳо ва додани қарз вобастагӣ дорад. Аз ин ҷо, ба андешаи мо, муайян намудан ва дарки хусусиятҳои баҳисобгирӣ дар бонкҳо барои ташкили дурусти баҳисобгирии амалиётҳо ва таҳияи ҳисоботи молиявӣ зарурат дорад.

Дар заминаи омӯзиши адабиёти илмӣ, арзёбии вазъи муносири низоми баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар бонкҳо, мушоҳидаҳо ва таҷрибаи амалӣ якҷанд хусусиятҳои ташкилию методии пешбурди баҳисобгирӣ ва таҳияи ҳисоботи молиявӣ дар бонкҳо муайян карда шуданд.

1) танзими пешбурди баҳисобгирӣ, таҳия ва пешниҳоди ҳисоботи молиявии бонкҳо аз тарафи БМТ. Мутобиқи талаботи қонунгузориҳои соҳаи бонкдорӣ бо мақсади танзиму назорати фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ қоидаҳои баҳисобгирӣ, тартиби таҳия ва пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ бо санадҳои меъёрии тасдиқнамудаи БМТ муқаррар карда мешавад. Аз ин ҷо дар асоси санадҳои меъёрии мазкур бонкҳо дар муҳлатҳои муқарраргардида ба танзимкунанда шаклҳои ҳисоботи молиявӣ пешниҳод мекунанд.

Мутобиқи банди 3-юм, моддаи 22-юми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» - ҳаҷм, шакл ва тартиби тайёр намудани ҳисоботи молиявии бонкҳо, ташкилотҳои қарзӣ ва молиявии хурдро Бонки миллии Тоҷикистон муайян менамояд⁷⁷.

Мақсади асосии танзими баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ аз ҷониби БМТ ин таъмини ягонагии ташкил ва пешбурди баҳисобгирӣ ва таҳияи ҳисоботи молиявӣ, баланд бардоштани саҳеҳияти иттилооти молиявӣ аз тарафи бонкҳо мебошад.

Тавре ки дар зербоби 1.2 танзими меъёрии низоми баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар ташкилотҳои қарзӣ баррасӣ карда шуд, БМТ санадҳои меъёрии сатҳи дуюм ва сеюмро қабул ва тасдиқ мекунад, ки асосан дастурамалҳо, тартибҳо, қоидаву феҳрастҳоро дар бар мегирад. Аз байни инҳо ҳуҷҷати асосии меъёрӣ доир ба ҳисоботи молиявӣ ин “Тартиби таҳия ва пешниҳоди ҳисоботи молиявии ташкилотҳои қарзӣ” мебошад, ки тартиби таҳия, муҳлати пешниҳоди ҳисобот, пур намудани шаклҳои ҳисоботи молиявӣ ва сохтори ҷадвалҳои онро барои ташкилотҳои қарзӣ муқаррар менамояд⁷⁸. Мазмуну мундариҷаи Тартиби мазкур ба таври мухтасар дар қисми назариявии диссертатсия тавсиф дода шудааст.

2) шакли автоматии баҳисобгирии муҳосибӣ ва ташкили ҳуҷҷатгардиш дар бонкҳо. Маълум аст, ки баҳисобгирӣ дар бонкҳо тибқи сиёсати баҳисобгирӣ роҳандозӣ шуда, аз феҳристи тавозунии аз тарафи БМТ тасдиқшуда истифода мебаранд. Бонкҳо амалиётҳои сершуморро анҷом медиҳанд ва баҳисобгирии тамоми равандҳои амалиётӣ бо истифода аз технологияҳои муосири иттилоотӣ сурат мегирад. Низоми баҳисобгирии муҳосибӣ пурра автоматӣ шуда, амалиётҳо сари вақт ба барномаи махсуси компютерӣ ворид карда мешавад ва ҳисоботи молиявӣ ба таври худкор

⁷⁷ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» аз 25 март соли 2011, № 702

⁷⁸ Тартиби таҳия ва пешниҳоди ҳисоботҳои молиявии ташкилотҳои қарзӣ. Бо қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон аз «22» декабри соли 2022, №148 тасдиқ шудааст.

тибқи талаботи БМТ ва СБҲМ таҳия карда мешавад. Истифодаи технологияҳои муосир ва рақамикунонии пурраи тамоми равандҳои баҳисобгирӣ дар бонкҳо барои баланд бардоштани аниқии ҳисобу китобҳои муҳосибӣ ва сари вақт таҳия намудани ҳисоботи молиявӣ мусоидат мекунад.

Чуноне ки дар зербоби 2.1 маълумот оварда шудааст, бонкҳои ватанӣ аз барномаҳо ва низомҳои гуногуни автоматикии бонкӣ васеъ истифода мебаранд. Аксарияти бонкҳо аз барномаи “ЦФТ-бонк” истифода мебаранд, ки баҳисобгирӣ ва коркарди ҳуҷҷатҳои муҳосибӣ, ташаккули феҳристҳо ва таҳияи ҳисоботи молиявӣ пурра тавассути технологияи информатсионӣ сурат мегирад. Амалиётҳои муҳосибиро кормандони шӯбаи амалиётӣ анҷом медиҳанд, ки барои қабул, барасмиятдарорӣ ва назорати ҳуҷҷатҳои ҳисоббаробаркунӣ, ҳазинавӣ ва дигар ҳуҷҷатҳо масъул мебошанд. Бо инъикоси амалиётҳои бонкӣ дар ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ кормандони шӯбаи ҳисобдорӣ машғуланд. Ҳамин тавр, кори кормандони шӯбаи амалиётӣ барои баҳисобгирии муҳосибӣ дар бонкҳо замина ба ҳисоб меравад.

Барои ташкили баҳисобгирӣ дар бонкҳо сармуҳосиб масъул буда, уҳдадории вазифавии кормандони муҳосиботро муайян мекунад ва бо фармони роҳбари бонк тасдиқ карда мешавад. Инчунин, ҷадвали ҳуҷҷатгардишро дар бонк сармуҳосиб тартиб медиҳад, ки гардиши ҳуҷҷатҳои муҳосибиро тавсиф медиҳад, дар он намуди ҳуҷҷатҳо, шахсони масъул, муҳлати коркард, роҳи гардиши ҳуҷҷатҳо ва тартиби нигоҳдории ҳуҷҷатҳо оварда мешавад.

Давомнокии рӯзи амалиётиро бонкҳо мустақилона муайян мекунанд. Рӯзи кории муҳосибони бонк чунин муайян карда мешавад, ки сари вақт барасмиятдарории ҳуҷҷатҳои муҳосибӣ таъмин гардад. Дар бонкҳо ҳуҷҷатҳои аввала ва ҳуҷҷатҳои мемориалӣ тартиб дода мешаванд. Ба ҳуҷҷатҳои мемориалӣ ҳуҷҷатҳои ҳисоббаробаркунӣ, ҳазинавӣ ва ордерҳои мемориалӣ дохил мешаванд, ки дар якҷоягӣ ҳуҷҷатҳои рӯз номида мешаванд.

3) пешбурди низоми баҳисобгирӣ мутобиқи феҳрасти алоҳидаи ҳисобҳо.

Бонкҳо барои пешбурди баҳисобгирӣ Нақша ё Феҳрасти алоҳидаи ҳисобҳоро истифода мебаранд, ки аз нақшаи ҳисобҳои ташкилотҳои дигари тиҷоратӣ фарқ мекунад. Феҳрасти ҳисобҳои тавозунӣ барои ташкилотҳои қарзӣ⁷⁹ соли 2010 бо Қарори Раёсати БМТ тасдиқ карда шуда, солҳои 2011, 2012 ва 2017 тағйиру иловаҳо дохил карда шудааст. Феҳрасти мазкур аз 6 қисм иборат буда, ҳар як қисм якчанд гурӯҳ ва ҳисобҳои тавозуниро дар бар мегирад (расми 2.2.2).

Расми 2.2.2. – Сохтори феҳрасти ҳисобҳои тавозунии ташкилоти қарзӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси Қоидаҳои ҳисобдорӣ муҳосибавӣ барои ташкилотҳои қарзӣ. Феҳрасти ҳисобҳои тавозунӣ. Бо Қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2010, №181 тасдиқ шудааст.

Чӣ тавре дар расми 2.2.2. омадааст, феҳрасти ҳисобҳо ба ҳисобҳои тавозунӣ ва ғайритавозунӣ тақсим мешавад. Ҳисобҳои қисмҳои 1-ум, 2-юм ва 3-юм ба ҳисобот дар бораи ҳолати молиявӣ (ҳисобҳои доимӣ), ҳисобҳои қисми 4-ум ва 5-ум ба ҳисобот дар бораи фоида ва зарар (ҳисобҳои муваққатӣ) дахл дорад. Ҳар як қисми феҳраст якчанд ҳисобҳои синтетикӣ (умумӣ) ва аналитикиро (таҳлилиро) дар бар мегиранд. Ҳисобҳо 5 рақам буда, аломати якум рақами қисм, ду аломати дигар рақами гурӯҳ ва ду

⁷⁹ Қоидаҳои ҳисобдорӣ муҳосибавӣ барои ташкилотҳои қарзӣ. Феҳрасти ҳисобҳои тавозунӣ. Бо Қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2010, №181 тасдиқ шудааст.

аломати охирин рақами ҳисобро нишон медиҳад. Бо ибораи дигар, се аломати аввал ин ҳисобҳои тартиби якум ва ду аломати дигар ҳисобҳои тартиби дуум мебошад. Масалан, 10900 “Қарзҳо” ҳисоби тартиби якум ва 10901 “Қарзҳо ба корхонаҳои тиҷоратӣ - пули милли” ҳисоби тартиби дуум мебошад, ки ба ин ҳисоби тартиби якум кушода шудааст.

Инчунин, қисми 6-уми феҳраст (90000) ин ҳисобҳои ғайритавозунӣ мебошанд, ки бевосита ба хусусияти фаъолияти ташкилоти қарзӣ вобаста мебошанд. Ҳисобҳои ғайритавозунӣ барои баҳисобгирии арзишҳо ва ҳуҷҷатҳои истифода мешаванд, ки ба дороиҳо ва уҳдадориҳои бонк таъсир намерасонанд.

Феҳрасти ҳисобҳо ба барномаи автоматизудай баҳисобгирӣ ворид карда шуда, ҳар як бонк амалиётҳоро тавассути ҳисобҳои мазкур инъикос намуда, ҳисоботи молиявиро мутобиқи талаботи СБҲМ ва БМТ таҳия мекунанд. Феҳрасти ҳисобҳо дар асоси таҷрибаи ҷаҳонии пешбурди баҳисобгирӣ таҳия шудааст ва ба талаботи СБҲМ мувофиқ аст.

4) тартиб додани варақай гардишии ҳаррӯза ва тавозуни ҳаррӯза. Яке аз хусусияти ба худ хоси пешбурди баҳисобгирӣ дар бонкҳо ин тартиб додани варақай гардишии ҳаррӯза ва тавозуни ҳаррӯза мебошад. Албатта, низоми автоматии баҳисобгирӣ имконият медиҳад, ки саривақт амалиётҳо дар ҳуҷҷатҳо ба қайд гирифта шуда, дар ҳисобҳо инъикос карда шаванд. Варақай гардишӣ ва тавозуни ҳаррӯза шаклҳои феҳристи баҳисобгирии синтетикӣ мебошанд.

Варақай гардишии ҳаррӯза бақияи аввала, гардиши дебетӣю кредитӣ ва бақияи охирини ҳисобҳои тавозунӣ ва ғайритавозуниро дарбар мегирад. Дар охири моҳи ҳисоботӣ ба санаи 1-ум варақай гардишӣ барои моҳи ҳисоботӣ, ба санаҳои семоҳа ва солона бо гардиши афзоянда аз аввали сол тартиб дода мешавад.

Тавозуни ҳаррӯза ҳолати воситаҳои худӣ ва ҷалбшудай бонкро тавсиф намуда, амалиётҳои иҷрошударо дар рӯзи корӣ инъикос мекунад. Тавозуни

ҳаррӯза барои рӯзи гузашта то соати 12 дар рӯзи кории оянда тартиб дода мешавад. Инчунин, тавозуни санчишии ҳаррӯза аз тарафи бонкҳо дар рӯзи кории оянда дар намуди электронӣ ба БМТ пешниҳод карда мешавад.

Ҳамин тавр, тартиб додани тавозуни ҳаррӯзаи бонк самаранокии пешбурди баҳисобгирии муҳосибиро дар бонкҳо нишон дода, дурустӣ ва саҳеҳияти иттилооти молиявиро таъмин менамояд.

Варақаи гардишӣ ва тавозуни ҳаррӯза баъд аз баррасӣ ва санчишу муқоиса аз тарафи роҳбар ва сармуҳосиби бонк имзо карда мешавад.

5) омода кардани ҳисоботи молиявӣ мутобиқи СБҲМ ва талаботи иловагии БМТ. Бонкҳо ҳамчун субъектҳои манфиати умум вазифадоранд, баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявиро мутобиқи талаботи СБҲМ амалӣ намоянд. Бонкҳо дорои шабакаи васеи филиалҳо ва намояндагиҳо, чамбиятҳои фаръӣ ва вобаста мебошанд, аз ин ҷо мувофиқан ҳисоботи молиявии алоҳида, чамбастӣ ва маҷмӯӣ таҳия мекунанд. Соли ҳисоботӣ аз 1 -уми январ то 31-уми декабри соли тақвимӣ мебошад. Ҳисоботи молиявӣ бо пули миллӣ тартиб дода мешавад.

Мутобиқи қонунгузори соҳаи бонкӣ нусхаи ҳисоботи молиявии солона, аз ҷумла ҳисоботи молиявии маҷмӯии солонаи аудитшудаи бонк ба БМТ пешниҳод карда мешавад. Инчунин, бонкҳо ҳисоботи молиявии солоноро дар рӯзномаи ҷумҳуриявӣ бояд нашр намоянд.

Ҳисоботи молиявии бонкҳо шаклҳои ягонаи муайянро бо шумораи зиёд ва тафсилоти гуногун дар бар мегирад. Айни замон бонкҳо ҳисоботҳои молиявиро бо тартиби муқарраршуда ва шаклҳои тасдиқшуда ба Департаменти назорати бонкии БМТ пешниҳод мекунанд. Ин шаклҳо дар Замимаи №1 ба Тартиби таҳия ва пешниҳоди ҳисоботҳои молиявии ташкилотҳои қарзӣ оварда шудааст ва нишондиҳандаҳои асосии ҳисоботи молиявии бонкро дар бар мегирад, ба монанди:

- 1) ҷадвали 01.01. Дороиҳо;
- 2) ҷадвали 01.02. Уҳдадорӣҳо;

- 3) ҷадвали 01.03. Сармоя;
- 4) ҷадвали 01.04. Ҳисобҳои ғайритавозунӣ;
- 5) ҷадвали 01.05. Шарҳи дигар дороиҳо ва уҳдадориҳо;
- 6) ҷадвали 02.01. Ҳисобот оид ба фоида ва зарар;
- 7) ҷадвали 03.01. Тағйирот дар сармоя⁸⁰.

Бояд қайд намуд, ки яке аз хусусияти ҷадвалҳои 01.01, 01.02, 01.03, 01.04 ва 01.05 дар он аст, ки дар сутуни нишондиҳандаҳо маблағи умумӣ бо асъори миллӣ, аз ҷумла бо асъори хориҷӣ низ оварда мешавад. Инчунин, шаклҳои номбаркардашудаи ҳисоботҳо ба БМТ дар муҳлати дахрӯза, моҳона ва солона пешниҳод карда мешавад.

Ҳисоботи молиявии маҷмуии бонкҳо мутобиқи талаботи қонунгузорӣ аудити ҳатмӣ қарор дода мешавад. Аудити ҳисоботи молиявии бонкҳо аз ҷониби ширкатҳои бонуфузи аудитории байналмилалӣ ва миллӣ гузаронида мешавад, ки аз тарафи БМТ иҷозатнома барои гузаронидани аудит дода шудааст. Ҳамзамон тибқи талаботи қонунгузории бонкӣ, бонкҳои, ки ширкатҳои фаръӣ ва вобаста доранд, вазифадоранд ҳисоботи молиявии маҷмуии аудитшударо ба БМТ ҳар сол пешниҳод намоянд.

Бонкҳо ҳисоботи молиявии фосилавиرو (асосан ҳисоботи тавозунӣ ва ҳисоботи фоида ва зарар) ба сомонаи расмӣ худ дар шабакаи интернет ҳар семоҳа нашр мекунад. Инчунин шаклҳои ҳисоботи молиявии маҷмуии солона бо хулосаи аудиторӣ ба сомона ҷойгир карда мешавад.

б) гузаронидани намудҳои гуногуни амалиётҳои ғайритавозунӣ. Бонкҳо намудҳои гуногуни амалиётҳои ғайритавозуниро анҷом медиҳанд, ки аз амалиётҳои дигар ташкилотҳои тиҷоратӣ ба таври кулӣ фарқ мекунад.

Чӣ тавре ки дар боло қайд карда шуд, дар қисми 6-уми феҳрасти ҳисобҳо 16 гурӯҳи ҳисобҳои ғайритавозунӣ мавҷуд аст, ки бонкҳо дар фаъолияти худ истифода мебаранд. Ҳисобҳои ғайритавозунӣ аз рӯйи мазмуни иқтисодӣ ба

⁸⁰ Замимаи №1 ба Тартиби таҳия ва пешниҳоди ҳисоботҳои молиявии ташкилотҳои қарзӣ аз 22 декабри соли 2022 // <https://nbt.tj/upload/iblock/2db/hexygmst502b1wdenhaxhko1cse9xrwn/Zamima.tj.pdf>

ҳисобҳои активӣ ва пассивӣ тақсим мешаванд. Ҳисобҳои ғайритавозунӣ барои баҳисобгирии арзишҳо, амалиётҳо ва ҳуҷҷатҳои, ки ба бонк барои нигоҳдорӣ ва инкассо ворид мешаванд.

Дар ҳисобҳои ғайритавозунӣ (90050-97103) сармояи эълоншуда, эътиборномаҳои додашуда, эътиборномаҳои гирифташуда, вексел барои инкассо, амалиётҳои форвардӣ, амалиёти СВОП-и асъорӣ, гарав, амонатҳо ва пардохтҳои дершуда ва ғайраҳо ба ҳисоб гирифта мешаванд.

7) ташкили захираҳо ва фонди махсус барои қарзҳои пешниҳодшуда. Маълум аст ки амалиёти асосии бонкҳо ин ҷалби воситаҳои қарзӣ ва ба муштариён пешниҳод кардани қарзҳои гуногун мебошад. Аз ин ҷо қарзҳо ин дороиҳои даромадовар мебошанд ва дар навбати худ дороиҳои хавфдор мебошанд. Яке аз унсурҳои калидӣ дар фаъолияти бонкҳо низоми идоракунии хавфҳо мебошад, ки аз самаранокии ба роҳ монда шудани ин низом фаъолияти пурраи бонк вобастагии калон дорад⁸¹. Сиёсати идоракунии хавфҳо аз тарафи Шурои нозирони бонк тасдиқ карда мешавад, ки мақсад, вазифаҳо, принципҳо ва унсурҳои идоракунии хавфҳо муайян карда мешавад.

Бонкҳо барои пӯшонидани талафоти эҳтимоли аз рӯи хавфҳои қарзии мувофиқи талаботи меъёри аз ҷониби БМТ муқарраршаванда ва талафоти имконпазир аз рӯи қарзҳо мутобиқи Дастурамали №215 захира ва фонди махсус ташкил мекунанд. Фонди махсус ин фонди пӯшонидани талафоти имконпазир (ФПТИ) аз рӯи дороиҳо номида мешавад, ки ба ҳар як гурӯҳи қарз тибқи меъёрҳои муқарраршуда ҳисоб карда мешавад.

Мутобиқи Дастурамали №215 қарзҳои бонкҳо ба панҷ гурӯҳ тасниф карда мешаванд: 1) қолабӣ; 2) зери назорат; 3) ғайриқолабӣ; 4) шубҳанок; 5) безътимод. Дар замимаи 2-юми Дастурамали мазкур барои ташкили ФПТИ талаботи ҳадди ақал вобаста ба гурӯҳи таснифоти қарзҳо бо пули миллӣ ва асъори хоричӣ оварда шудааст. Масалан, барои қарзҳои қолабӣ то 8 рӯз

⁸¹ Исоев, Д.Т. Таҳлили идоракунии хавфҳои молиявии ташкилотҳои қарзии Чумҳурии Тоҷикистон // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – № 5. – С. 92-98.

батаъхирафтода бо пули миллӣ ба андозаи на камтар аз 2% ва бо асъори хориҷӣ ба андозаи на камтар аз 3% муқаррар карда шудааст⁸².

Низоми автоматии бонкӣ имконияти таснифи ҳар як қарзи муштариро дошта, вобаста ба гурӯҳи хавфҳои қарзӣ фондро ташкил ва ҳисоб мекунад.

Ҳамин тариқ, ташкили захираҳо ва фондҳо дар бонкҳо аз тарафи БМТ муқаррар карда шудааст, дар ташкилотҳои дигари тиҷоратӣ бошад, захираҳо барои қарзҳои шубҳанок ташкил карда мешавад, ки ҳар як ташкилот вобаста ба хусусияти фаъолияти худ мустақилона муайян мекунад.

8) хусусиятҳои баҳисобгирии даромад, хароҷот ва натиҷаи молиявии бонк. Таркиб ва сохтори даромадҳо ва хароҷотҳои бонк бо ҳолати молиявии баҳши бонкӣ вобастагӣ дорад. Бонкҳо аз амалиётҳо ва хизматрасониҳои гуногун даромад мегиранд, ки асосан ба се намуд ҷудо кардан мумкин аст:

- ✓ даромадҳои фоизӣ;
- ✓ даромадҳои амалиётӣ (комиссионӣ, аз хизматрасониҳо);
- ✓ дигар даромадҳо.

Сарчашмаи асосии ташаккули даромади бонк ин даромадҳои фоизӣ мебошад, ки чунин намудҳои даромад дохил мешаванд: даромади фоизӣ аз БМТ (40202); аз суратҳисобҳои муросилотӣ (40204); аз иҷораи молиявӣ (40214); аз қарзҳои корхонаҳои тиҷоратӣ (40218); аз қарзҳои шахсони воқеӣ (40222); аз амалиёти РЕПО (40232) ва ғайраҳо.

Ба даромадҳои амалиётӣ бонк инҳо дохил мешаванд: даромад аз ҳаққи хизмати (комиссия) ташкилот (40402); даромади комиссионӣ аз интиқолҳо (40406); даромад аз хизматрасонии қарзҳо (40602); даромад аз амалиёт бо асъори хориҷӣ (42202); даромад аз амалиёти СВОП (42206) ва ғ.

Ба таркиби дигар даромадҳои бонк дохил мешаванд: даромад аз иҷораи амвол, аз фуруши гарав, аз амалиёти ғайритавазунӣ, аз барқарорсозии арзиши қарзҳо ва ғ.

⁸² Дастурамали №215 “Дар бораи тартиби ташкил ва истифодаи захира ва фонди пӯшонидани талафоти имконпазир аз рӯи дороиҳо”. Бо Қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон таҳти №50 аз 13 апрели соли 2016 тасдиқ шудааст (охирон тағйири иловаҳо аз 26 декабри соли 2019)

Хароҷотҳои бонк низ ба се намуд ҷудо мешаванд:

- ✓ хароҷотҳои фоизӣ;
- ✓ хароҷотҳои амалиётӣ (аз хизматрасониҳо, маъмури);
- ✓ дигар хароҷотҳо.

Натиҷаи молиявии бонк тавассути ҳисоби 31701 “Фоида/зарари соли ҷорӣ” муайян карда мешавад. Ба ин ҳисоб ҳамаи ҳисобҳои даромадҳо (навиштаҷоти Дт ҳисобҳои қисми 4-уми феҳраст - Даромад ва Кт31701) ва хароҷотҳо (навиштаҷоти Дт 31701 ва Кт ҳисобҳои қисми 5-уми феҳраст - Хароҷот) маҳкам карда (пӯшида) шуда, натиҷаи молиявӣ - фоида ба кредити ҳисоби 31701 ва зарар ба дебети ин ҳисоб инъикос карда мешавад. Ҳисоби ҷамъбасти 31701 дар таркиби сармояи худӣ оварда шудааст.

Илова бар ин, яке аз хусусияти бонкҳо ин мавҷудияти ҳиссаи зиёди сармояи қарзӣ ва ҳиссаи ками сармояи худӣ дар сохтори сармояи тавозуниро қайд кардан зарур аст. Масалан, мутобиқи маълумоти ҳисоботи молиявии маҷмуии ҶСК “Бонки Эсхата” дар соли 2022 вазни қиёсии сармояи қарзӣ ба 80,7 % ва сармояи худӣ ба 19,3 % баробар аст⁸³. Албатта, ин хусусияти соҳа аст, зеро намуди асосии фаъолияти бонк ин ҷалб кардани воситаҳои қарзӣ ва пешниҳод намудани қарзҳо бо мақсади гирифтани даромад мебошад. Сармояи худӣ бошад, мавқеи кафолату пардохти уҳдадориҳои бонкро дорад. Аз ин ҷо, ташкили сармояи худӣ дар бонкҳо нисбат ба дигар ташкилотҳои тиҷоратӣ фарқият дошта, таҳлили нишондиҳандаҳои молиявиро дар асоси иттилооти ҳисоботи молиявӣ тақозо мекунад. Инчунин, БМТ вобаста ба сармояи бонкҳо тибқи Дастурамали №176 ҳадди ақалли сармоя ва меъёрҳои кифоятии сармояро (К1-1., К1-2)⁸⁴ муқаррар кардааст.

Чӣ тавре ки дар боло муайян карда шуд, тартиби таҳия ва пешниҳоди ҳисоботи молиявии бонкҳо хусусияти хос дошта, мутобиқи талаботи СБҲМ ва талаботи иловагии БМТ омода карда мешавад. Бонкҳо ҳисоботи

⁸³ Сомонаи расмии ҶСК “Бонки Эсхата” // www.eskhata.com

⁸⁴ Дастурамали №176 «Дар бораи тартиби танзими фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ». Бо Қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон таҳти №304 аз 9 октябри соли 2009 тасдиқ шудааст

молиявиरो мутобиқи шаклҳои тасдиқшуда ба БМТ пешниҳод мекунанд, инчунин ҳисоботи молиявии алоҳида ва маҷмуии бонкҳо аудити ҳарсолаи ҳатмиро фаро мегирад. Ҳамзамон ҳисоботи молиявии фосилавӣ, асосан маълумоти ҳисобот дар бораи ҳолати молиявӣ (тавозун) ва ҳисобот дар бораи фоида ва зарарро ҳар семоҳа ба сомонаи расмии худ ҷойгир мекунанд. Доир ба таркибу сохтори ин шаклҳои ҳисобот талаботҳо муайян карда нашудааст ва онро ҳуди бонкҳо мустақилона муайян мекунанд.

Дар раванди таҳқиқот таркиб ва сохтори шаклҳои ҳисоботи молиявии фосилавии бонкҳо, ки мутобиқи талаботи БМТ таҳия ва ба сомонаи расмӣ ҷойгир карда мешавад, мавриди таҳлил ва муқоиса қарор дода шуд. Натиҷаҳои таҳлил нишон медиҳанд, ки:

➤ шаклҳои ҳисоботи молиявии фосилавии бонкҳо (асосан ҳисобот дар бораи ҳолати молиявӣ ва ҳисобот дар бораи фоида ва зарар) бо намуд ва шакли гуногун ҳар семоҳа нашр карда шудааст;

➤ дороиҳои ҳисобот дар бораи ҳолати молиявӣ бо принципи камшавии бозорگیرӣ ва уҳдадорихо бо принципи таъҷилии муҳлати пардохт оварда мешавад;

➤ дар ҳисоботҳо маълумоти муқоисавии давраи ҳисоботӣ бо давраи гузашта оварда нашудааст;

➤ иттилооти шаклҳои ҳисоботи молиявии дар сомона ҷойгиршаванда нопурра мебошанд.

Ба андешаи мо, ба сабабҳои гуногунии наشري шаклҳои ҳисоботи молиявии фосилавии бонкҳо омилҳои зерин таъсир мерасонанд:

- хусусияти фаъолияти бонк ва пешбурди баҳисобگیریи муҳосибӣ;
- сиёсати баҳисобگیرӣ ва нақшаи кории ҳисобҳо;
- истифодаи барномаҳои гуногуни автоматишудаи низоми баҳисобگیرӣ;
- сатҳи салоҳиятнокии касбии мутахассисони соҳа;
- сатҳи идоракунии корпоративӣ ва маданияти корпоративӣ.

Инчунин, ҳисоботи молиявии солонаи аудитшуда бо шакл ва сохтори гуногун аз тарафи ширкатҳои аудиторӣ пешниҳод карда мешавад. Албатта, ин аз хусусияти фаъолият ва таҷрибаи ширкатҳои аудиторӣ вобаста аст.

Мутобиқи СБҲМ (IAS) 34 “Ҳисоботи молиявии фосилавӣ” бояд ба таркиби ҳисоботи молиявии фосилавӣ ҳадди ақал шаклҳои зерин дохил шаванд:

- 1) ҳисоботи мухтасар дар бораи ҳолати молиявӣ;
- 2) ҳисоботи мухтасар дар бораи фоида ва зарар;
- 3) ҳисоботи мухтасар оид ба тағйирот дар сармоя;
- 4) ҳисоботи мухтасар дар бораи гардиши воситаҳои пулӣ;
- 5) тавзеҳоти интихобшуда.

Ҳамин тавр, ба андешаи мо, бонкҳо бояд иттилооти молиявие, ки талаботи истифодабарандагонро қонеъ мегардонанд, бо намуд ва шакли муайян пешниҳод кунанд ва ин сифати ҳисоботи молиявӣ ва шаффофияти онро тавсиф медиҳад. Аз ин рӯ, ба бонкҳо тавсия дода мешавад, ки ҳамаи шаклҳои дар боло номбаршудаи ҳисоботи молиявии фосилавиرو ҳар семоҳа дар сомонаи худ ҷойгир кунанд.

Бо дарназардошти гуногунии шаклҳои ҳисоботи молиявии фосилавии бонкҳо мутобиқи талаботи БМТ шакли ҳисоботи мухтасар дар бораи ҳолати молиявӣ ва ҳисоботи фоида ва зарарро таҳия намуда, ба бонкҳои анъанавӣ тавсия мекунем (ҷадвалҳои 2.2.1 ва 2.2.2.).

Ҷадвали 2.2.1. - Шакли тавсиявии ҳисоботи мухтасар дар бораи ҳолати молиявии бонк

Рақами сатр	Нишондиҳандаҳо	Давраи ҳисоботи чорӣ	Давраи ҳисоботи соли гузашта
	ДОРОИҲО		
1	Пули нақд ва дигар ҳуҷҷатҳои касса		
2	Барои гирифтани аз БМТ		
2.1	Суратҳисоби муросилотӣ дар БМТ		
2.2	Захираҳои ҳатмӣ дар БМТ		
3	Суратҳисобҳои муросилотӣ барои пардохт		
4	Қарзҳо ба муштарӣ		

Идомаи ҷадвали 2.2.1.

4.1	Қарзҳо ба шахсони ҳуқуқӣ		
4.2	Қарзҳо ба шахсони воқеӣ		
4.3	ФПТИ аз рӯи қарзҳои шахсони ҳуқуқӣ		
4.4	ФПТИ аз рӯи қарзҳои шахсони воқеӣ		
5	Сармоягузориҳо		
6	Воситаҳои асосӣ		
6.1	Фарсоиши ҷамъшудаи воситаҳои асосӣ		
7	Дороиҳои ғайримоддӣ		
7.1	Истеҳлоки дороиҳои ғайримоддӣ		
8	Дигар дороиҳо		
9	ҲАМАГӢ ДОРОИҲО		
	УҲДАДОРИҲО ВА САРМОЯ		
	УҲДАДОРИҲО		
10	Амонатҳои муштариён		
10.1	Амонатҳои дархостӣ		
10.2	Амонатҳои пасандозӣ		
10.3	Амонатҳои муҳлатнок		
11	Қарзҳои субординарӣ барои пардохт		
12	Барои пардохт ба Ҳукумат, БМТ ва дигар бонкҳо		
13	Суратҳисобҳои муросилотӣ, қарзҳои байнибонкӣ барои пардохт		
14	Ҷойҳои ҳисобшуда барои пардохт		
15	Дигар уҳдадориҳо		
16	ҲАМАГӢ УҲДАДОРИҲО		
	САРМОЯ		
17	Сармояи саҳомӣ		
18	Захираи умумӣ аз ғоида		
19	Дигар захираҳо		
20	Сармояи изофа		
21	Захираи азнавбаҳодихӣ		
22	Ғоидаи тақсимнашудаи солҳои гузашта		
23	Ғоида (зарари) соли ҷорӣ		
24	Қарзҳои субординарии муайяншуда		
25	ҲАМАГӢ САРМОЯ		
26	ҲАМАГӢ САРМОЯ ВА УҲДАДОРИҲО		

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Нишондиҳандаҳои дар шаклҳои ҳисоботҳо овардашуда бо феҳристи ҳисобҳои бонк мувофиқ аст ва маълумот ба давраи муқоисавӣ оварда мешавад. Бонкҳо метавонанд аз ин шаклҳои тавсияшуда истифода баранд ва дар он нишондиҳандаҳое, ки дар бонк мавҷуд нест, метавонанд ҳолӣ

гузоранд ва ё аломати сифр биёранд. Инчунин, бонкҳо метавонанд дар ҳолати пайдо шудани зарурият ба шакли ҳисоботҳо нишондиҳандаҳо илова намоянд.

Ҷадвали 2.2.2. - Шакли тавсиявии ҳисоботи мухтасар дар бораи фоида ва зарари бонкҳо

Рақам и сатр	Нишондиҳандаҳо	Давраи ҳисоботии ҷорӣ	Давраи ҳисоботии соли гузашта
1	Даромади фоизӣ		
2	Хароҷоти фоизӣ		
3	Даромади софи фоизӣ то ташаккули ФПТИ		
4	ФПТИ аз руи қарзҳо		
5	Даромади фоизии соф		
6	Даромади комиссияӣ ва аз хизматрасониҳо		
7	Хароҷоти молиявӣ ва ғайра		
8	Даромади соф аз амалиётҳо бо асъори хориҷӣ		
9	Дигар даромадҳо		
10	Даромади ғайрифоизии соф		
11	Ҳамагӣ даромади амалиётӣ		
12	Хароҷоти умумӣ ва маъмурӣ		
13	Фоида то андозбандӣ		
14	Андоз аз даромад		
15	Фоидаи соф		
16	Фоида ба як саҳмия		

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Ба андешаи мо, шаклҳои ҳисоботи мухтасар дар бораи ҳолати молиявӣ ва ҳисоботи мухтасар дар бораи фоида ва зарари таҳия ва пешниҳодшуда ҳамчун самти такмили низоми ҳисоботи молиявии бонкҳо ба ҳисоб рафта, барои таҳлилгарон ва истифодабарандагони гуногун маълумоти муфид мебошад. Дар навбати худ шаклҳои тавсияшуда, иттилоотнокӣ, шаффофият ва муқоисашавандагии маълумоти ҳисоботи молиявии фосилавии бонкҳоро таъмин намуда, барои таҳлили молиявӣ, бенчмаркинг, банақшагири ва пешгӯйикунии нишондиҳандаҳои молиявӣ замина мегузорад.

Раванди таҳияи ҳисоботи молиявии фосилавии бонкҳо мутобиқи талаботи БМТ марҳилаҳо ва расмиёти муайяно дар бар мегирад (расми 2.2.3).

Расми 2.2.3. – Раванди таҳияи ҳисоботи молиявии фосилавии бонкҳо

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Тавре ки аз расми 2.2.3. дида мешаванд, раванди таҳияи ҳисоботи молиявии бонкҳо марҳилаҳои аниқро дар бар мегирад ва ба як занҷираи ба ҳам вобаста монанд аст. Ҷадвали ҳуҷҷатгардиш, шаклҳои ҳуҷҷатҳои аввала, қоидаи таҳияи феҳристҳои баҳисобгирӣ ва шаклҳои ҳисоботи молиявӣ дар бонкҳо муайян ва тасдиқ карда шудааст, яъне стандартонӣ (standardization) карда шудааст. Пешбурди баҳисобгирӣ ва таҳияи ҳисоботи молиявӣ дар бонкҳо тавассути барномаи автоматишудаи бонкӣ сурат мегирад, ки муҳосибон метавонанд шаклҳои ҳисоботро аз системаи иттилоотӣ дастрас кунанд.

Аз нигоҳи ташкилию методӣ ва таҳлилию назоратӣ ба ҳуҷҷатҳои танзимкунандаи раванди таҳияи ҳисоботи молиявии бонкҳо инҳо дохил мешаванд:

- ✓ низомномаи ҳадамот ё шӯбаи муҳосибот;
- ✓ сиёсати баҳисобгирии бонк;
- ✓ нақшаи кории ҳисобҳо;
- ✓ ҷадвали ҳуҷҷатгардиш;
- ✓ тартиби таҳия ва пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ;
- ✓ дастурамали вазифавии кормандони муҳосибот;
- ✓ дигар қоидаҳо ва стандартҳои дохилӣ.

Ҳуҷҷатҳои ташкилию методии номбаршуда аз тарафи бонкҳо мустақилона таҳия карда шуда, аз тарафи Шурои нозирон ва роҳбарияти бонк тасдиқ карда мешавад.

Ҳамин тариқ, дар натиҷаи таҳқиқот аз ҷониби муаллиф якчанд хусусиятҳои пешбурди баҳисобгирӣ ва таҳияи ҳисоботи молиявии бонкҳо муайян карда шуданд, ки дар муқоиса бо дигар ташкилотҳои тиҷоратӣ бо хусусияти хоси ташкили кори муҳосибот ва инъикоси амалиётҳои муҳосибӣ, бо шаклу мазмуни ҳисоботи молиявӣ фарқият дорад. Инчунин шаклҳои ҳисоботи молиявии фосолавии бонкҳо (ҳисоботи мухтасар дар бораи ҳолати молиявӣ, ҳисоботи мухтасар дар бораи фоида ва зарар) таҳия ва пешниҳод карда шуда, раванди таҳияи ҳисоботи молиявии фосолавӣ баррасӣ карда шудааст.

2.3. Методикаи тартиб додани ҳисоботи молиявии маҷмуии бонкҳо тибқи СБҲМ

Таҳқиқот нишон дод, ки аз ҷониби олимони ватанӣ методикаи таҳияи ҳисоботи молиявии ҷамъбасти ва маҷмуии бонкҳо, мавриди таҳқиқи пурра қарор дода нашудааст. Айни ҳол бонкҳо дорои филиалу намояндагиҳои зиёд,

инчунин, дорои ҷамъиятҳои фаръии соҳаҳои фаъолиятҳои гуногун мебошанд. Онҳо тибқи санадҳои меъёрии дохилӣ ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ тартиб медиҳанд ва ҳатто аксарияти бонкҳои санадҳои дохилии тартиби таҳия надоранд.

Боиси қайд аст, ки бонкҳои ватанӣ асосан ташкилотҳои фаръиро дар дохили ҷумҳурӣ доранд, ки фаъолияти онҳо асосан суғурта, лизинг мебошад. Онҳо ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ омода мекунанд ва айни ҳол мутахассисони баландихтисоси омодакунандаи ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ намерасанд. Дар ин самт асосан аудиторони беруна кӯмак мерасонанд. Аз ин ҷо мушкилоти мавҷуд набудани механизми самараноки таъмини риояи талаботҳои СБҲМ дар раванди таҳия ва пешниҳоди ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ ҷой дорад.

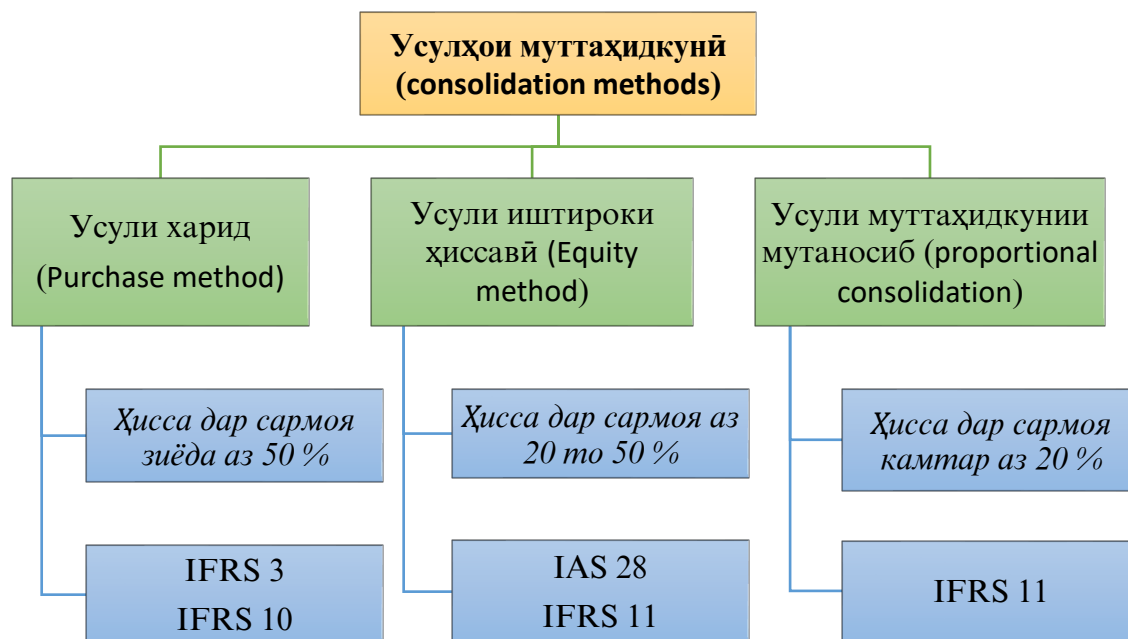
Ҳамин тавр, ба андешаи мо, мавҷуд набудани методикаи ягонаи таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ ба возеҳият ва муқоисашавандагии иттилооти пешниҳодшуда таъсир мерасонанд. Аз ин ҷо, таҳияи асосҳои методи ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ зарурат дорад.

Ба таркиби ҳисоботи молиявии маҷмӯии бонкҳои шаклҳои зерин дохил мешаванд:

- 1) ҳисоботи маҷмӯӣ дар бораи ҳолати молиявӣ;
- 2) ҳисоботи маҷмӯӣ дар бораи фоида ё зарар ва дигар даромади умумӣ;
- 3) ҳисоботи маҷмӯӣ дар бораи тағйирот дар сармояи худӣ;
- 4) ҳисоботи маҷмӯӣ дар бораи гардиши воситаҳои пулӣ;
- 5) эзоҳот (тавзеҳот) ба ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ.

Ҳамин тариқ, бонкҳои, ки ташкилоти модарӣ ба ҳисоб мераванд, шаклҳои номбаршудаи ҳисоботи молиявии маҷмӯии солоноро ба истифодабарандагон пешниҳод мекунанд. Инчунин, тибқи талаботи қонунгузорӣ баъди гирифтани хулосаи аудиторӣ дар сомонҳои расмии худ ҳисоботи молиявии маҷмӯиро ҷойгир мекунанд.

Дар СБҲМ усулҳои зерини таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ оварда шудааст (расми 2.3.1.).

Расми 2.3.1. – Усулҳои таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти Фонди СБҲМ (IFRS Foundation / IFRS Accounting Standards Navigator // <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/>)

Чӣ тавре аз расми 2.3.1. дида мешавад, тибқи СБҲМ асосан се усули муттаҳидкунӣ ҳисоботи молиявии ташкилоти модарӣ бо ташкилотҳои фаръӣ мавҷуд аст. Мутобиқи СБҲМ (IFRS) 3 “Муттаҳидкунӣ соҳибкорӣ” ҳар як муттаҳидкунӣ ташкилотҳо бо усули харид (ё муттаҳидкунӣ пурра) ба ҳисоб гирифта мешавад. Тибқи усули харид дороиҳои софи ташкилоти фаръӣ бо ташкилоти модарӣ якҷоя карда мешавад ва ҳама гуна ҳиссаи ғайриназоратӣ (non-controlling interest) дар объекти харидашуда эътироф карда мешавад.

Усули иштироки ҳиссаӣ дар СБҲМ (IAS) 28 “Сармоягузориҳо ба ширкати ассотсиатсия шуда ва корхонаҳои муштарак” оварда шудааст. Тибқи усули иштироки ҳиссаӣ ҳангоми эътирофи аввал сармоягузорӣ ба ширкати ассотсиатсия шуда ё корхонаи муштарак бо арзиши аслии эътироф карда мешавад ва арзиши тавозунӣ барои эътироф кардани ҳиссаи сармоягузор дар фоида ё зарари объекти сармоягузорӣ пас аз санаи ба даст

овардан зиёд ё кам карда мешавад. Ҳиссаи сармоягузор дар фоида ё зарари объекти сармоягузорӣ дар таркиби фоида ё зарари сармоягузор эътироф карда мешавад. Тақсимои аз объекти сармоягузорӣ гирифташуда арзиши тавозунии сармоягузорино кам мекунад.

Усули муттаҳидкунии мутаносиб мутобиқи СБҲМ (IFRS) 11 “Созишномаи муштарак” дар ҳолате истифода мешавад, ки агар якчанд ташкилотҳо бо фаъолияти муштарак якҷоя шуда бошанд. Тибқи усули мазкур ҳиссаи ғайриназоратӣ дар тавозун эътироф карда намешавад.

Ҳамин тариқ, интихоби усули муттаҳидкунӣ аз ҳиссаи ташкилот дар сармоягузорӣ, аз хусусияти гурӯҳи ташкилотҳо ва сатҳи назорати ташкилоти модарӣ вобастагӣ дорад. Ҳамзамон интихоби усули муттаҳидкунӣ моҳият ва хусусияти расмиёти муттаҳидкуниро муайян мекунад.

Дар СБҲМ (IFRS) 10 “Ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ” доир ба расмиёти муттаҳидкунӣ (consolidation procedures) талаботҳои зерин оварда шудааст:

а) муттаҳид намудани моддаҳои шабеҳи дороиҳо, уҳдадориҳо, сармояи худӣ, даромадҳо, хароҷотҳо ва гардиши пулии ширкати асосӣ (ташкилоти модарӣ) бо дороиҳои дахлдори ҷамъиятҳои фаръии он;

б) хориҷ кардани (элиминатсия, eliminate) арзиши тавозунии сармоягузори ташкилоти модарӣ дар ҳар як ҷамъияти фаръӣ ва ҳиссаи ташкилоти модарӣ дар сармояи ҳар як ҷамъияти фаръӣ (СБҲМ 3 тарзи баҳисобгирии ҳама гуна гудвили алоқамандро мефаҳмонад);

в) пурра хориҷ кардани дороиҳо ва уҳдадориҳои дохилигурӯҳӣ, сармояи худӣ, даромадҳо, хароҷотҳо ва гардиши воситаҳои пулӣ, ки ба амалиёти байни субъектҳои гурӯҳ алоқаманданд (даромад ё зараре, ки аз амалиёти дохилигурӯҳӣ бармеояд, ба монанди захираҳо ва воситаҳои асосӣ пурра хориҷ карда мешаванд)⁸⁵.

Омӯзиш ва таҳлили адабиёти илмӣ нишон дод, ки олимони дар асоси

⁸⁵ IFRS 10 Consolidated Financial Statements // <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ifrs-10-consolidated-financial-statements.html/content/dam/ifrs/publications/html-standards/english/2023/issued/ifrs10/>

талаботи СБХМ ва таҷрибаи амалӣ методикаи таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмуиро дар асарҳои худ таҳия ва пешниҳод кардаанд, ки марҳилаҳо ва расмиёти гуногунро дарбар мегирад.

Ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ, пеш аз ҳама, бо мақсади ба саҳомдорон ва қарздеҳон пешниҳод кардани натиҷаҳои фаъолият ва ҳолати молиявии ташкилоти модарӣ ва ҷамъиятҳои фаръии он ҳамчун гурӯҳи ягона таҳия карда мешавад. Ҳисоботи маҷмӯӣ дар асоси маълумоти ҳисоботи аъзоёни гурӯҳ бо истифодаи расмиёти махсуси баҳисобгирӣ тартиб дода мешавад. Аммо дар таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ на танҳо ҷамъ намудани нишондиҳандаҳои ҳисоботӣ, балки амалиёт ва тарзҳои махсуси баҳисобгирӣ истифода мешаванд.⁸⁶

Дар ҷадвали 2.3.2. шарҳи баъзе методикаҳои таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ, ки аз тарафи олимон пешниҳод шудааст, оварда шудааст.

Ҷадвали 2.3.2.- Шарҳи методикаҳои таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ

Муаллиф	Тавсифи методика
Соколов А.А. ⁸⁷	<p>Методикаи таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ 3 марҳила ва якчанд расмиётҳоро дарбар мегирад.</p> <p><i>1. Марҳилаи методологӣ:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - муайян кардани периметри муттаҳидкунӣ; - таҳия ва ҷорӣ намудани сиёсати ягонаи баҳисобгирӣ барои ҳамаи аъзоёни гурӯҳи ширкатҳо; - таҳия ва ҷорӣ намудани нақшаи ягонаи ҳисобҳо барои ҳамаи ширкатҳои гурӯҳ. <p><i>2. Марҳилаи ташкилӣ.</i> Интихоби усулҳои мувофиқи таҳияи ҳисобот тибқи СБХМ:</p> <ul style="list-style-type: none"> - ташкили баҳисобгирии мувозӣ (параллел); - истифодаи усули ҷадвалҳои трансформатсионӣ; - истифодаи таъминоти барномавии махсус. <p><i>3. Марҳилаи ҷамъбасти:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - ташаккули модели ҳисобот; - омодакунии дархостҳои иттилоотӣ; - ҷамъоварии маълумот; - тафтиши маълумот; - табдилдиҳии ҳисобот; - тартиб додани варианти ниҳони ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ; - аудити ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ.

⁸⁶ Плотников, В.С. Анализ теоретических основ концепции консолидированной финансовой отчетности / В.С. Плотников, О.В. Плотникова // Международный бухгалтерский учет. – 2017. – Т. 20, № 13. – С. 752 – 767. <https://doi.org/10.24891/ia.20.13.752> (с. 763)

⁸⁷ Соколов, А.А. Основные этапы формирования консолидированной финансовой отчетности группы компаний // Экономический анализ: теория и практика. – 2012. – №10. – С. 23-29. (с. 23-27)

<p>Лабинтсев, Н.Т.⁸⁸ Каретский А.Ю.⁸⁹</p>	<p>Методикаи таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ аз 4 модул иборат буда, расмиётҳои муайянро дарбар мегирад.</p> <p><i>1. Модули стратегӣ:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - муайян кардани мақсаду вазифаҳои таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ; - омодакунии регламенти раванди таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ. <p><i>2. Модули методӣ:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - истифодабарии принципҳои ягонаи баҳисобгирӣ; - ягонагӣ дар инъикоси амалиётҳои дохилигурӯҳӣ; - қоидаҳои иҷроӣ муттаҳидкунии маълумоти ширкатҳо. <p><i>3. Модули амалӣ:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - муайян намудани периметри муттаҳидкунӣ; - интихоби усули мувофиқи муттаҳидкунии маълумоти ҳисоботи молиявии ташкилотҳо; - тартиб додани варақаи гардишию бақиявӣ дар сатҳи маълумоти муттаҳидшуда тибқи СБҲМ. <p><i>4. Модули назоратӣ</i> маҷмуи якчанд чорабиниҳои назоратиро дарбар мегирад, ки ҳам дар марҳилаи таҳияи ҳисоботи молиявии ширкатҳои алоҳида ва ҳам дар марҳилаи таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ мутобики СБҲМ татбиқ мешаванд.</p>
---	---

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти овардашуда

Омӯзиши адабиётӣ илмӣ ва таҳлили амалияи таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки нуқтаи назарҳо ва равишҳои методии гуногун аз ҷониби олимони пешниҳод карда шудааст. Агар методикаҳоро муқоиса кунем, ҳар як методика хусусияти худро дорад, аммо бештар дар марҳилаҳо ва расмиётҳо монандиҳо мавҷуданд.

Таҳлилҳо ва таҷриба нишон медиҳад, ки методикаи таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмуии бонкҳо дар санадҳои меъёрӣ оварда нашудааст. Бонкҳо мустақилона методологияи онро тибқи талаботи СБҲМ бо истифода аз донишу таҷрибаи худ муайян карда, дар санадҳои меъёрии дохилӣ дарҷ кардаанд.

⁸⁸ Лабинцев, Н.Т. Проблемы трансформации и составления бухгалтерской (финансовой) отчетности в соответствии с требованиями МСФО / Н.Т. Лабинцев // Вестник РГЭУ РИНХ. – 2014. – №2 (46). – С. 184-189 (с. 188-189)

⁸⁹ Каретский, А.Ю. Принципы и подходы к формированию консолидированной финансовой отчетности в соответствии с требованиями МСФО / А.Ю. Каретский // Международный бухгалтерский учет. – 2013. – №14 (260). – С. 27–37. (с. 32)

Ба методикаҳои дар адабиёти илмӣ мавҷудбуда тақия намуда, алгоритми (марҳилаҳои) таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ пешниҳод карда мешавад, ки дар расми 2.3.2. оварда шудааст.

Расми 2.3.2. – Методикаи таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар заминаи методикаҳои мавҷудбуда, талаботи СБҲМ ва таҷрибаи андӯхташудаи амалӣ методикаи таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмуӣ аз ҷониби муаллиф таҳия ва пешниҳод карда шуд. Методикаи пешниҳодшуда чор марҳилаи асосӣ - *омодагӣ ва методӣ, амалӣ, ҷамъбасти, баҳодихӣ ва назоратро* дар бар гирифта, ба ҳар яки он якчанд расмиётҳои таҳлилию баҳисобгирӣ муайян карда шудааст. Ҳар як марҳила ба худ хусусияти хос дорад, дар навбати худ, марҳилаи дуюм қисми асосӣ ва муҳимтарин марҳила ба ҳисоб меравад.

Бояд қайд кард, ки низоми пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ дар бонкҳои ватанӣ, асосан ба талаботи СБҲМ мувофиқат мекунад. Дар пешбурди баҳисобгирии муҳосибии бонкҳо як тамоюли мусбиро қайд кардан ҷой дорад, ки ин ҳам нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирӣ имконият медиҳад, иттилоот тибқи талаботи СБҲМ инъикос карда шавад. Ин, албатта, раванди таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмуиро чандин маротиба осон намудааст ва ҳангоми таҳияи ҳисоботи молиявии алоҳидаи ташкилотҳо танҳо баъзе навиштаҷоти тасҳеҳӣ талаб карда мешавад.

Дар таҳқиқот бо мақсади дарки раванди таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмуии бонк баъзе ҷанбаҳои методӣ ва амалии расмиёти марҳилаи якум ва дуюмро баррасӣ мекунем.

Марҳилаи якуми методикаи (ва ё алгоритми) таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмуӣ, асосан расмиёти ташкилию методиро дар бар гирифта, аз муайян кардани периметри муттаҳидкунӣ оғоз мешавад, яъне таркиби гурӯҳи субъектҳои, ки ба ҳисобот дохил мешаванд, бояд муайян ва аниқ карда шаванд. Инчунин, яке аз расмиёти муҳим ин интихоби усули мувофиқи муттаҳидкунӣ мебошад, ки вобаста ба сатҳи таъсири бонки модарӣ ба ҷамъияти фаръӣ ва ё ассотсиатсия шуда, коэффитсиенти иштирок муайян карда мешавад. Коэффитсиенти иштирок ин ҳиссаи бонки модариро дар сармояи ҷамъиятҳои фаръӣ нишон медиҳад. Барои муттаҳидкунии ҷамъиятҳои фаръӣ усули харид истифода мешавад, зеро коэффитсиенти

иштирок аз 50 то 100 фоиз аст. Барои муттаҳидкунии ширкатҳои ассоциатсияшуда ва назорати муштарак усули иштироки ҳиссавӣ (ҳиссаи иштирок аз 20 то 50 фоиз) истифода бурда мешавад.

Дар натиҷаи марҳилаи якум **ҷадвали кории муттаҳидкунӣ** омода карда шуда, дар он нишондиҳандаҳои ҳисоботи молиявии аъзоёни гурӯҳ оварда мешавад. Ба андешаи муаллиф, ҷадвали кории муттаҳидкунӣ метавонад бо чунин шакл тартиб дода шавад (Замимаи 1).

Тавре ки дида мешавад, ҷадвали кории муттаҳидкунӣ якчанд сутунҳоро дар бар гирифта, аввал бақияи нишондиҳандаҳои ҳисоботи молиявии бонки модарӣ, баъд бақияи нишондиҳандаҳои ҳисоботи молиявии ҷамъиятҳои фаръӣ оварда мешаванд. Мутобиқи талаботи СБҲМ (IFRS) 10 нишондиҳандаҳои шабеҳ сатр ба сатр ҷамъ карда мешаванд. Дар сутунҳои минбаъда хориҷкунии (элиминатсияи) арзиши тавозунии сармоягузориҳо (инвеститсияҳо) ва амалиётҳои дохилигурӯҳӣ, ҳисоб кардани гудвил ва ҳиссаи иштироки ғайриназоратӣ оварда шудаанд. Бо назардошти ҷамъу тарҳи навиштаҷотҳои тасҳеҳӣ ҳисоботи маҷмӯӣ тартиб дода мешавад.

Бояд қайд кард, ки аини замон таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ тавассути барномаи MS Excel амалӣ карда мешавад. Бонкҳо аз барномаи бонкии ЦФТ-банк ва ҷамъиятҳои фаръӣ бошанд, аз барномаи 1С:Бухгалтерия истифода мебаранд. Аз ин рӯ, бо сабаби гуногунии барномаҳо истифодаи барномаи MS Excel ба мақсад мувофиқ аст.

Ба андешаи муаллиф, ҷадвали кории муттаҳидкунии пешниҳодшуда аз ҷониби муҳосибони бонк метавонад ҳамчун воситаи методӣ дар таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ истифода бурда шавад.

Намунаи ҷадвали кории пешниҳодшуда ду намуди асосии ҳисобот - ҳисоботи маҷмӯӣ дар бораи ҳолати молиявӣ ва ҳисоботи маҷмӯӣ дар бораи фоида ва зарарро дар бар мегирад. Маълум аст, ки ҳисоботи маҷмӯӣ дар бораи тағйирот дар сармоя дар асоси маълумоти қисми сармояи худии ҳисоботи маҷмӯӣ дар бораи ҳолати молиявӣ тартиб дода мешавад. Ҳисоботи

маҷмӯй дар бораи гардиши воситаҳои пулӣ бошад бештар бо усули ғайримустақим таҳия карда мешавад, ки дар он фоидаи соф бо назардошти маълумоти ҳисоботи маҷмӯй дар бораи ҳолати молиявӣ ва ҳисоботи маҷмӯй дар бораи фоида ва зарар тасҳеҳ карда мешавад.

Марҳилаи дуюм (қисми амалӣ) аз ворид кардани маълумоти ҳисоботи молиявии аъзоёни гурӯҳ ба ҷадвали кории муттаҳидкунӣ оғоз гардида, нишондиҳандаҳои шабеҳи ҳисоботи молиявии ташкилоти модарӣ бо нишондиҳандаҳои субъектҳои гурӯҳ мутобиқи талаботи СБҲМ (IFRS) 10 муттаҳид карда мешавад. Баъдан якчанд хориҷкуниҳо (элиминатсия) ва ҳисобкуниҳои муайян амалӣ карда шуда, навиштаҷоти тасҳеҳӣ тартиб дода мешаванд. Расмиётҳои мазкурро дар мисолҳо дида мебароем.

Хориҷ кардани (элиминатсия) арзиши тавозунӣ. Мутобиқи расмиёти муттаҳидкунӣ арзиши тавозунии сармоягузориҳои ташкилоти модарӣ (бонки модарӣ) ба ҳар як ҷамъияти фаръӣ бояд хориҷ карда шавад, ки мақсад аз он аз байн бурдани ҳисобкунии дубораи амалиётҳо ҳангоми ҷамъкунии нишондиҳандаҳои ҳисобот мебошад.

Мисоли 1. ҶСК “Бонки Эсхата” ҳамчун бонки модарӣ дорои ҷамъияти фаръии ҶДММ “Эсхата Лизинг” мебошад, ки соли 2018 таъсис ёфта, бо иҷораи молиявӣ машғул аст. Сармоягузориҳои бонки модарӣ ба ин ҷамъият 20 млн. сомонӣ ва ҳиссаи иштироки афзалиятнок 100 фоиз аст.⁹⁰ Аз ин ҷо ҶСК “Бонки Эсхата” муассиси ягонаи ҶДММ “Эсхата Лизинг” мебошад. Сармоягузорӣ ба ҷамъияти фаръӣ, ки дар ҳисоботи молиявии бонки модарӣ инъикос шудааст хориҷ карда шуда, навиштаҷоти зерин тартиб дода мешавад:

Дт Сармояи оинномавии ҷамъияти фаръӣ 20 млн. сомонӣ

Кт Сармоягузорӣ ба ҷамъияти фаръӣ 20 млн. сомонӣ

Ҳамин тавр, дар ҳисоботи маҷмӯй дар бораи ҳолати молиявӣ андозаи сармояи оинномавии бонки модарӣ бетағйир мемонад.

⁹⁰ Сомонаи расмии ҶСК “Бонки Эсхата” // www.eskhata.com

Хориҷ кардани (элиминатсия) амалиётҳои дохилигурӯҳӣ. Байни бонки модарӣ ва ҷамъиятҳои фаръӣ амалиётҳои пулиро молӣ ва қарзӣ ба амал бароварда мешавад, ки ҳамаҷун амалиётҳои дохилигурӯҳӣ ҳангоми муттаҳидкунии ҳисобот бояд хориҷ ё ихтисор карда шаванд. Одатан се намуди амалиётҳои дохилигурӯҳӣ мешаванд: 1) дороиҳо ва уҳдадориҳои байнигурӯҳӣ (додани қарз, гирифтани қарз); 2) даромадҳо ва хароҷотҳои байнигурӯҳӣ (хизматрасониҳо, фоизи қарз); 3) фоида ё зарари байнигурӯҳӣ (фурӯши воситаҳои асосӣ).

Мисоли 2. Бонки модарӣ ҚСҚ “Бонки Эсхата” аз ҷамъияти фаръӣ ҚДММ “Эсхата Лизинг” вомбаргҳои дарозмуддатро ба маблағи 10 млн. сомонӣ тибқи шартнома бо меъёри 12 фоизи солона харидааст. Дар тавозуни ҷамъияти фаръӣ ин вомбарг дар қисми қарзҳои дарозмуддат ва дар тавозуни бонки модарӣ бошад, ҳамаҷун сармоягузориҳо ба қоғазҳои қиматнок нишон дода мешавад. Ҳангоми таҳияи ҳисоботи маҷмӯӣ амалиёти мазкур хориҷ карда мешавад ва навиштаҷоти зерин тартиб дода мешавад:

Дт Қарзҳои дарозмуддат 10 млн. сомонӣ

Кт Сармоягузориҳо ба қоғазҳои қиматнок 10 млн. сомонӣ

Инчунин, даромади фоизи гирифташудаи бонки модарӣ ва хароҷоти фоизи пардохтшудаи ҷамъияти фаръӣ, ки бо вомбарг вобаста аст, аз ҳисоботи маҷмӯӣ хориҷ карда мешаванд.

Ҳисоб кардани гудвил (goodwill) ва ҳиссаи ғайриназоратӣ. Дар ҳолати харидани ширкат бо роҳи хариди саҳмияҳо ё ҳиссаи иштирок гудвил ба амал меояд, ки фарқи байни нархи бозории харид ва арзиши тавозунии сармояи худиро инъикос мекунад. Амалиёти хариди ширкатро дар СБҲМ муттаҳидкунии бизнес меноманд ва бо усули харид ба ҳисоб гирифта мешавад. Гудвил мусбӣ ё манфӣ шуда метавонад.

Гудвил дар ҳисоботи маҷмӯӣ дар бораи ҳолати молиявӣ дар қисми дороиҳои дарозмуддат инъикос карда мешавад. Беқурбшавии гудвил аз санаи харид мутаносибан ба ҳиссаи моликият байни ташкилоти модарӣ ва

ҳиссаи ғайриназоратӣ тақсим карда мешавад. Гудвил чунин ҳисоб карда мешавад:

1) Гудвил дар санаи харид = Сармоягузори ташкилоти модарӣ + Ҳиссаи ғайриназоратӣ дар санаи харид - Дороиҳои соф дар санаи харид

2) Гудвил дар санаи ҳисоботӣ = Гудвил дар санаи харид - Беқурбшавии гудвил аз санаи харид⁹¹.

Дар ҳолате ки ҳиссаи иштироки бонки модарӣ дар ҷамъияти фаръӣ аз 50 то 100 фоиз аст ё ин ки аз 100 фоиз кам аст, дар ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ ҳиссаи иштироки ғайриназоратӣ инъикос карда мешавад.

Мисоли 3. Бонки модарӣ 70 фоизи саҳмияҳои ҷамъияти фаръиро ба маблағи 10 млн. сомонӣ ба даст овард. Арзиши ҳақиқии дороиҳои ҷамъияти фаръӣ дар санаи харид ба 25 млн. сомонӣ, уҳдадориҳои ҷамъият ба 17 млн. сомонӣ баробар аст. Ҳисобу кардани гудвилро дар ҷадвали 2.3.3. меорем.

Ҷадвали 2.3.3. - Ҳисоб кардани гудвил бо усули мутаносиб ҳангоми муттаҳидкунии ҳисобот

№	Нишондиҳанда	Маблағ, ҳаз. сомонӣ	Тарзи ҳисоб кардан
1	Арзиши ҳақиқии дороиҳои ҷамъияти фаръӣ	25 000	
2	Уҳдадориҳои кӯтоҳмуддат ва дарозмуддат	17 000	
3	Дороиҳои софи ҷамъияти фаръӣ	8 000	25 000 - 17 000
4	Сармоягузорӣ ба ҷамъияти фаръӣ	10 000	
5	Ҳиссаи ғайриназоратӣ	2 400	8 000* 30 %
6	Гудвил	4 400	10 000 + 2 400 - 8 000

Сарчашма: ҳисоби муаллиф

Маврид ба зикр аст, ки методологияи таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ ба шумораи ками мутахассисони соҳаи бонкӣ маълум аст. Бархе аз бонкҳо бо доштани шабакаи васеи филиалу намояндагӣҳо, чанд ҷамъиятҳои фаръӣ ва вобаста вазифаи “мутахассиси СБҲМ”-ро ҷорӣ кардаанд, ки ба

⁹¹ Бобоев, М.У. Международные стандарты финансовой отчетности. Учебное пособие. – Душанбе: Изд-во «Ирфон», 2018. – 384 с.

департаменти молия итоат мекунад. Аммо то ҳол масъалаи кадрҳо яке аз мушкилоти мубрами низоми пешбурди баҳисобгирӣ ва таҳияи ҳисобот маҳсуб меёбад. Дар субъектҳои дорои манфиати умум мутахассисони соҳибтаҷриба, ки моҳият ва мазмуни СБҲМ-ро медонанд ва дарк мекунад, намерасанд. Барои ҳалли ин масъала зарур аст, ки барномаҳои омӯзишӣ оид ба амалияи татбиқи СБҲМ таҳия карда, семинарҳо, тренингҳо ва мизҳои мудаввар мунтазам бо ҷалби мутахассисон ва олимони ташкил карда шаванд, инчунин маводҳои таълимии амалӣ доир ба СБҲМ омода карда шаванд⁹².

Дар робита ба ин, қобили зикр аст, ки таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ раванди мураккаб ва дар навбати худ пайдарпай мебошад, аз ин рӯ, аз мутахассисон салоҳияти баланди касбиро талаб мекунад. Ба мутахассисони соҳаи бонкдорӣ таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ тибқи талаботи СБҲМ яке аз масъалаҳои муҳим арзёбӣ мегардад. Вобаста ба ин, мутахассисон дорои салоҳияти касбии муайян бояд бошанд.

Ҳамин тариқ, ба андешаи мо, омӯзиш ва истифодаи методикаи таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ дар амалияи бонкҳо то андозае барои баланд бардоштани самаранокии пешбурди баҳисобгирии молиявӣ дар бонкҳо, ҳамзамон барои такмили низоми таҳия ва пешниҳоди ҳисоботи молиявии бонкҳо мусоидат мекунад.

Хулосаи боби дуюм

1. Дар таҳқиқот динамикаи сохтори низоми бонкии кишвар ва нишондиҳандаҳои асосии молиявии бонкҳо барои солҳои 2013-2022 таҳлил карда шуда, рушди он нишон дода шудааст. Баҳисобгирии муҳосибӣ ҳамчун қисми таркибии низоми идоракунии фаъолияти бонкҳо буда, барои пешбурди он ва таҳияи ҳисоботи молиявӣ бонкҳо аз барномаҳои гуногуни автоматӣ истифода мебаранд. Дар асоси мушоҳида, пурсиш ва таҳлилҳо номгӯии маҳсулотҳои барномавие, ки истифода мешаванд, оварда шудааст.

⁹² Бобоев, М.У. Реформирование системы бухгалтерского учета по МСФО в Республике Таджикистан / М.У. Бобоев // Endless Light in Science. – 2023. – № 1-1. – С. 257-261. – DOI 10.24412/2709-1201-2023-257-261.

Ҳамчунин таҳлили вазъи ҷойгир намудани ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ дар сомонаи бонкҳо барои солҳои 2018-2022 оварда шуда, ошкор карда шуд, ки аз тарафи бонкҳо шаффофияти иттилооти ҳисоботи молиявӣ пурра таъмин карда намешавад, яъне маълумоти пурраи ҳисоботи молиявии маҷмуии аудитшуда, тибқи талаботи қонунгузорӣ нашр карда намешавад.

2. Муайян карда шуд, ки пешбурди баҳисобгирӣ дар ташкилотҳои соҳаҳои гуногун хусусияти хоси худро дорад ва муайян намудан ва дарки хусусиятҳои баҳисобгирӣ дар бонкҳо барои ташкили дурусти баҳисобгирии амалиётҳо ва таҳияи ҳисоботи молиявӣ зарурат дорад. Дар заминаи омӯзиши адабиёти илмӣ, арзёбии вазъи муосири низоми баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар бонкҳо, мушоҳидаҳо ва таҷрибаи амалӣ якҷанд хусусиятҳои ташкилию методии пешбурди баҳисобгирӣ ва таҳияи ҳисоботи молиявӣ дар бонкҳо пешниҳод карда шуданд.

3. Зимни таҳқиқот ошкор карда шуд, ки таркиб ва сохтори шаклҳои ҳисоботи молиявии фосилавии бонкҳо, ки мутобиқи талаботи БМТ таҳия ва ба сомонаи расмӣ ҷойгир карда мешавад, шаклҳои ҳисоботи молиявии фосилавии бонкҳо гуногун аст. Бо дарназардошти гуногунии шаклҳои ҳисоботи молиявии фосилавии бонкҳо мутобиқи талаботи БМТ шакли ҳисоботи мухтасар дар бораи ҳолати молиявӣ ва ҳисоботи фоида ва зарарро таҳия намуда, ба бонкҳои анъанавӣ тавсия карда шудааст, ки ин шаклҳои ҳисоботи мухтасари пешниҳодшуда ҳамчун самти такмили низоми ҳисоботи молиявии бонкҳо ба ҳисоб меравад. Раванди таҳияи ҳисоботи молиявии фосилавии бонкҳо мутобиқи талаботи БМТ марҳилаҳо ва расмиёти муайяно дар бар гирифта, дар он ҷадвали ҳуҷҷатгардиш, шаклҳои ҳуҷҷатҳои аввала, қоидаи таҳияи феҳристҳои баҳисобгирӣ ва шаклҳои ҳисоботи молиявӣ дар бонкҳо муайян ва тасдиқ карда шудааст, яъне стандартонӣ карда шудааст.

4. Дар диссертатсия усулҳои таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ мутобиқи СБҲМ шарҳ дода шуда, қайд шудааст, ки интиҳоби усули

муттаҳидкунӣ аз ҳиссаи ташкилот дар сармоягузорӣ, аз хусусияти гурӯҳи ташкилотҳо ва сатҳи назорати ташкилоти модарӣ вобаста мебошад. Дар раванди омӯзиш ва таҳлили адабиёти илмӣ исбот шуд, ки аз ҷониби олимони ватанӣ методикаи таҳияи ҳисоботи молиявии ҷамъбасти ва маҷмуии бонкҳо, мавриди таҳқиқи пурра қарор дода нашудааст. Аз ин лиҳоз, дар диссертатсия методикаи (алгоритми) таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмуӣ пешниҳод карда шудааст. Методикаи пешниҳодшуда, чор марҳилаи асосӣ - *омодагӣ ва методӣ, амалӣ, ҷамъбасти, баҳодиҳӣ ва назоратро* дар бар гирифта, ба ҳар яки он якчанд расмиётҳои таҳлилию баҳисобгирӣ муайян карда шудааст.

Ҳамин тариқ омӯзиш ва истифодаи методикаи таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмуӣ дар амалияи бонкҳо то андозае барои баланд бардоштани самаранокии пешбурди баҳисобгирии молиявӣ дар бонкҳо, ҳамзамон барои такмили низоми таҳия ва пешниҳоди ҳисоботи молиявии бонкҳо мусоидат мекунад. Инчунин, дар таҳқиқот бо мақсади дарки раванди таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмуии бонк намунаи ҷадвали кории муттаҳидкунӣ пешниҳод карда шуда, баъзе ҷанбаҳои методии расмиёти марҳилаи амалии муттаҳидкунӣ бо мисолҳои амалӣ мушаххас карда шудааст.

БОБИ 3. САМТҲОИ АСОСИИ РУШДИ ТАЪМИНОТИ ТАШКИЛИЮ МЕТОДИИ НИЗОМИ ҲИСОБОТИ МОЛИЯВИИ БОНКҲО

3.1. Такмили асосҳои ташкилию методии низоми ҳисоботи молиявии бонкҳо

Таҳқиқи масъалаҳои ташаккули ҳисоботи молиявии бонкҳои ватанӣ собит намуданд, ки дар ин самт мушкилот ва муаммоҳои ҳалталаб мавҷуданд ва дар таҳқиқоти диссертатсионӣ зербоби 2.1 муайян карда шуданд. Муаммоҳои номбаршуда бештар бо ҷанбаҳои ташкилию ҳуқуқӣ ва методии ташаккули ҳисоботи молиявии бонкҳо вобаста мебошанд, ки бояд такмил дода шаванд.

Дар адабиёти хориҷии илмӣ доир ба масъалаҳои такмили низоми ҳисоботи молиявӣ тибқи СБҲМ корҳои зиёди илмӣ нашр карда шудааст, ки хусусияти рушди низоми баҳисобгирии ҳар як давлатро фаро мегирад. Инчунин масъалаҳои номбаршуда аз ҷониби таҳқиқгарони ватанӣ низ мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор дода шудааст.

М. Шобеков ва С.Ф. Низомов барои рушди минбаъдаи баҳисобгирии муҳосибӣ чорабиниҳои зеринро пешниҳод кардаанд: “Таъмини талаботи қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ” чиҳати ташкил ва пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ аз ҷониби субъектҳои дорои манфиати умум тибқи СБҲМ; таҳияи стандартҳои содакардашудаи ҳисоботи молиявӣ барои субъектҳои соҳибкориҳои хурду миёна; фаългардонии иштироки ташкилотҳои ҷамъиятии касбӣ дар рушд ва танзими таҳассуси муҳосибӣ; такмили низоми омода кардан ва баланд бардоштани таҳассусмандии кадрҳои муҳосибӣ; васеъ намудани доираи назорат ба сифати ҳисоботи молиявӣ, ки мутобиқи СБҲМ таҳия шудааст...”⁹³.

⁹³ Низомов, С.Ф. Проблемы внедрения МСФО в Таджикистане и пути их преодоления / С.Ф. Низомов, М. Шобеков // Известия Иссык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. – 2015. – № 2-1(9). – С. 216-221.

Ба ақидаи А.А. Мирзоалиев "...соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ба инноватсияҳо ниёз дорад. Ҷорӣ намудани технологияи блокчейн аксар муаммоҳои соҳаи баҳисобгирии амалиётҳои хоҷагидориро ҳал мекунад. Дар шароити "иқтисоди рақамӣ" ва "иқтисоди донишҳо" имкониятҳои муҳосиб ва аудитор васеъ шуда, доираи салоҳиятҳои онҳо меафзоянд. Вобаста ба ин талаботи кордеҳон зарурияти тайёр кардани муҳосибонро барои ҳалли масъалаҳои мубрами баҳисобгирӣ, таҳлил ва аудит муайян мекунад. Дар макотиби олий ҷараёни таълим истифодаи навтарин дастовардҳои илми иқтисод, такмили мунтазами тахассус, инчунин риояи меъёрҳои одоби касбиро тақозо мекунад."⁹⁴.

А.А. Давлатов дар таҳқиқоти диссертатсионӣ якҷанд чораҳоро оид ба татбиқи самараноки СБҲМ дар фаъолияти бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод намудааст, аз ҷумла "равшан намудани принципҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар шароити бозор; таҳияи дастурҳои методӣ оид ба татбиқи СБҲМ дар баҳши бонкӣ; ҳамоҳангсозии меъёрҳои муқаррароти баҳисобгирии муҳосибӣ ва қонунгузориҳои андоз бо мақсади ташаккули модели оптималии муносибатҳои низоми андозбандӣ ва низоми баҳисобгирӣ; тайёркунии, бозомузӣ ва такмили ихтисоси мутахассисон дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ; гузаронидани фаъолияти, ки ба риояи одоби касбӣ нигаронида шудааст; ҳамкориҳои байналмилалӣ дар доираи созмонҳои байналмилалии тахассусии касбӣ; ворид намудани тағйирот ба санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки фаъолияти бонкиро танзим мекунанд."⁹⁵

Инчунин, А.А. Давлатов самтҳои асосии такмили сиёсати баҳисобгирии бонкҳоро таҳқиқ намуда, қайд мекунад, ки яке аз муҳимтарин масъалаи ташкили баҳисобгирӣ дар бонк ин ташаккули сиёсати баҳисобгирӣ мебошад

⁹⁴ Мирзоалиев, А.А. Бухгалтерский учет в эпоху цифровизации: перспективы и реалии / А.А. Мирзоалиев // Известия Иссык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. – 2020. – № 3(30). – С. 195-200. (с. 199)

⁹⁵ Давлатов, А.А. Инкишофи назария ва амалияи ошкорсозӣ ва пешниҳоди маълумоти молиявӣ дар соҳаи бонкӣ: автореферати диссертатсияи барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯи ихтисоси 6D05080100 – Баҳисобгирии муҳосибӣ, аудит / Душанбе, 2023. - 25 с. <https://tnu.tj/avtorefi/avtorefDavlatovAA.pdf> (санаи дастрасӣ: 10.06.2023)

ва низомномаи сиёсати баҳисобгирӣ принципҳои баҳодихӣ ва усулҳои баҳисобгирии объектҳои алоҳидаи ҳисоботро инъикос мекунад. Барои ташкили самараноки баҳисобгирии маҳсулотҳои бонкии инноватсионӣ бояд ба ҷанбаҳои ташкилӣ, методологӣ ва технологияи сиёсати баҳисобгирӣ диққати махсус дода шавад⁹⁶.

М.У. Бобоев доир ба рушди низоми баҳисобгирӣ ва ҳисобот чорабиниҳои зеринро пешниҳод кардааст: “такмили муқаррароти қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» бо ворид намудани тағйиру иловаҳо; баланд бардоштани талабот барои арзёбии салоҳияти касбии сармуҳосибони ташкилотҳо; рақамикунонии низоми баҳисобгирӣ ва ҳисобот; баланд бардоштани сатҳи касбии мутахассисон тавассути ташкил ва гузаронидани семинару тренингҳои амалӣ; такмили ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва шаклҳои ҳисоботи молиявӣ; рушди баҳисобгирии интегронидашуда, баҳисобгирии стратегӣ ва ҳисоботи стратегӣ; ташкили низоми самараноки назорат ва арзёбии сифати таҳияи ҳисоботи молиявӣ”⁹⁷.

С.И. Содиқов масъалаҳои ҷорӣ намудани СБҲМ таҳқиқ карда, самтҳои зерини афзалиятноки рушди низоми баҳисобгирӣ ва ҳисоботро муайян кардааст: тайёр кардани кадрҳои муҳосибӣ донандаи СБҲМ; барои табдилдиҳии ҳисоботи молиявӣ ҷалб намудани мутахассисони ширкатҳои бонуфузи аудиторию машваратдиҳӣ; ҷорӣ намудани технологияҳои пешқадам дар соҳаи коркарди иттилооти баҳисобгирӣ; ташкили семинару конференсияҳо дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва менечменти молиявӣ⁹⁸.

Инчунин ба масъалаҳои ҷорӣ намудани СБҲМ ва такмили ҳисоботи молиявӣ дар соҳаҳои алоҳида таҳқиқоти С.Ф. Низомов [134], Қ.Х.

⁹⁶ Давлатов, А.А. Учетная политика банков: вопросы совершенствования в условиях инновации / А.А. Давлатов // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2019. – № 4(29). – С. 193-199.

⁹⁷ Бобоев, М.У. Реформирование системы бухгалтерского учета по МСФО в Республике Таджикистан / М.У. Бобоев // Endless Light in Science. – 2023. – № 1-1. – С. 257-261. – DOI 10.24412/2709-1201-2023-257-261. (с. 260)

⁹⁸ Садыков, С.И. Проблемы внедрения МСФО и привлечения инвестиций в авиакомпании / С.И. Садыков // Известия Исык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. – 2015. – № 2-1(9). – С. 246-249.

Хушвахтзода [83], А.А. Мирзоалиев [131], М.У. Бобоев [90], З.Р. Шарифов [165], С.Х. Раҳимов [137], Г.Т. Қодирова [123] ва дигарон бахшида шудааст.

Аз шарҳи адабиёти илмии ватанӣ вобаста ба рушду такомули низоми баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ маълум гардид, ки аксар андешаҳои таҳқиқгарон ба ҳам мувофиқ мебошанд. Аз тарафи онҳо бештар масъалаҳои омода кардан ва такмили сатҳи тахассусмандии муҳосибон, назорати сифати ҳисоботи молиявӣ, истифодаи технологияҳои рақамӣ, такмили шаклҳои ҳисоботи молиявӣ, ворид намудани тағйирот ба санадҳои меъёрии соҳаи баҳисобгирӣ тавсияву пешниҳод гардидааст.

Ҳамин тавр, бояд қайд кард, олимони соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ масъалаҳои ташкил ва такмили низоми баҳисобгирӣ ва ҳисоботро таҳқиқ намуда, бо дарназардошти таҷрибаи хориҷа ва таҷрибаи амалии худ самтҳои такмили онро коркард ва пешниҳод намудаанд.

Яке аз механизмҳои институтсионалии танзими низоми баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар сатҳи байналмилалӣ ин баланд бардоштани сатҳи идоракунии корпоративӣ мебошад ва, дар навбати худ, ҳисоботи молиявӣ ба унсури низоми идоракунии корпоративӣ дохил мешавад.

Ба таҳқиқоти олимони соҳа така намуда, дар натиҷаи мушоҳида, таҳлил ва таҷрибаи амалӣ чорабиниҳои зеринро доир ба такмили низоми ҳисоботи молиявии бонкҳо пешниҳод мекунем (расми 3.1.1).

Дар поён мазмуни мундариҷаи чорабиниҳо доир ба такмили таъминоти ташкилию методии низоми ҳисоботи молиявии бонкҳоро баррасӣ мекунем.

1. Такмили заминаи меъёрию ҳуқуқии санадҳои соҳаи танзими самти баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ. Бояд қайд кард, ки дар ин самт корҳои зиёде анҷом дода шудаанд, аммо дар вобастагӣ бо рушди иқтисодиёт, бахши бонкӣ ва низоми баҳисобгирӣ заминаи меъёрию ҳуқуқӣ бояд такмил дода шаванд. Ба андешаи мо, ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ” ворид намудани тағйиру иловаҳои зерин ба мақсад мувофиқ аст (ҷадвали 3.1.1.).

1. Такмили заминаи меъёрию ҳуқуқии санадҳои соҳаи танзими самти баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ
2. Таҳияи тавсияҳои методӣ доир ба таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ
3. Ба таври доимӣ баланд бардоштани сатҳи касбият ва таҳассусмандии кормандони соҳаи ҳисобдорӣ ва аудит, таъмини риояи принципҳои рафтори касбӣ
4. Баланд бардоштани саводнокии молиявии саҳомон, кормандон ва мизочон
5. Дар сомонаи расмӣ бонк пурра ҷойгир намудани шаклҳои ҳисоботи молиявӣ ва тавзеҳномаи он, таҳлили молиявӣ бо овардани муқоисаи давраи ҷорӣ бо давраи пештара
6. Баланд бардоштани имкониятҳои таҳлилии ҳисоботи молиявӣ бо роҳи зиёд намудани таркиби нишондиҳандаҳои молиявӣ
7. Баланд бардоштани арзишнокии пешгӯишавандагии ҳисоботи молиявӣ
8. Ташкили низоми назорати сифати ҳисоботи молиявӣ
9. Беҳтар намудани фаъолияти хадамоти аудити дохилӣ
10. Такмили низоми омода кардани мутахассисон дар макотиби олӣ

Расми 3.1.1. – Чорабиниҳо доир ба такмили таъминоти ташкилию методии низоми ҳисоботи молиявии бонкҳо

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Инчунин, ба санадҳои меъёрии низоми баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ дохил намудани мафҳумҳои зерин тавсия дода мешавад: *ҳисоботи молиявии ташкилоти модарӣ; ҳисоботи молиявии ташкилоти фаръии ватанӣ; ҳисоботи молиявии ташкилоти фаръии хориҷӣ; ҳисоботи молиявии алоҳида; ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ.*

2. Таҳияи тавсияҳои методӣ доир ба таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ.

Омӯзиш ва таҳлили таркиби санадҳои меъёрии дохилии бонкҳо нишон дод, ки стандарт, регламент, тартиб ва ӯ методикаи таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ тибқи СБҲМ дар санадҳои меъёрӣ мавҷуд нест. Аз ин ҷо, бонкҳо бояд мустақилона раванд ва методологияи таҳияи ҳисоботро муайян мекунанд. Маълум аст, ки мутахассисони бонкҳо барои таҳияи ҳуҷҷатҳои меъёрии

дохилӣ аз маълумоти дастраси сомонаҳо ва таҷрибаи амалии худ истифода мебаранд.

Ҷадвали 3.1.1. - Тағйиру иловаҳо ба қонунгузори баҳисобгирии муҳосибӣ

№	Номи модда	Тағйиру иловаҳо
1	Моддаи 10	Ворид намудани як банди алоҳида бо номи объектҳои баҳисобгирии муҳосибӣ: <i>ба объектҳои баҳисобгирии муҳосибӣ инҳо дохил мешаванд: дороиҳо, уҳдадориҳо, сармояи худӣ, даромадҳо, хароҷотҳо, амалиёти хоҷагидорӣ.</i>
2	Моддаи 17	Ба ҷои калимаи “ҳисоботи муҳосибӣ” калимаи “ <i>ҳисоботи молиявӣ</i> ” оварда шавад.
3	Моддаи 17 банди 3	Номгӯии шаклҳои ҳисоботи молиявӣ, ки дар СБҶМ мавҷуд аст илова карда шавад: - <i>Ҳисобот дар бораи ҳолати молиявӣ</i> ; - <i>Ҳисобот дар бораи фоида ё зарар ва дигар даромади умумӣ</i> ; - <i>Ҳисобот дар бораи тағйирот дар сармояи худӣ</i> ; - <i>Ҳисобот дар бораи гардиши воситаҳои пулӣ</i> ; - <i>Тавзеҳот ба ҳисоботи молиявӣ.</i>
4	Моддаи 22	Банди зерин илова карда шавад: - <i>Ташкилотҳое, ки дорои ҷамъиятҳои фаръӣ мебошанд, вазифадоранд ҳисоботи молиявии маҷмуиро мутобиқи талаботи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва мутобиқи СБҶМ таҳия ва пешниҳод намоянд.</i>

Сарчашма: таҳияи муаллиф

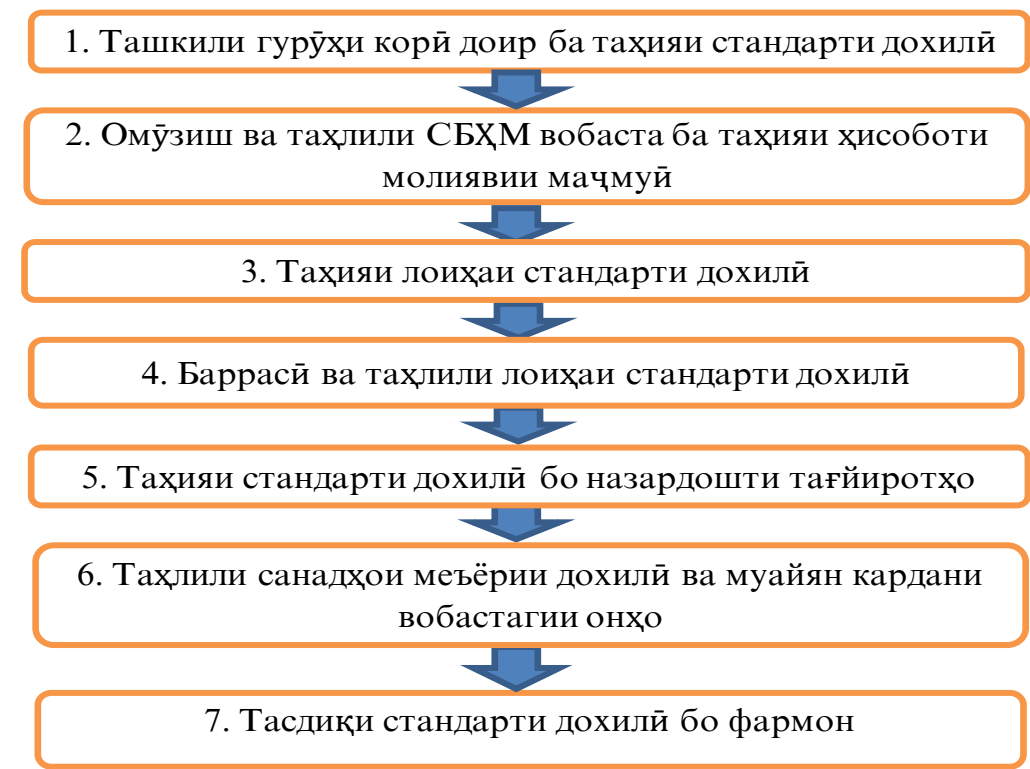
Маълум аст, ки барои таҳияи ягон санади дохилӣ аввал департамент ва ё шуъбаи бонк масъул аст. Барои ба танзим даровардани фаъолияти шуъбаи барои таҳияи ҳисоботи молиявӣ тибқи СБҶМ масъул таҳияи низомнома зарур аст, ки вазъи ҳуқуқӣ, мақсаду вазифаҳо, сохтор ва ташкили кор, ҳуқуқ ва ҷавобгарии онро муқаррар менамояд.

Ба андешаи мо, сохтори *Низомномаи шуъбаи таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмуӣ тибқи СБҶМ* чунин қисмҳоро бояд дар бар гирад: 1) Муқаррароти умумӣ. 2) Мақсаду вазифаҳо. 3) Ҳуқуқ ва уҳдадориҳо. 4) Масъулияти кормандон. 5) Сохтор ва ташкили кор.

Бо мақсади осон намудани фаъолияти шуъба дар ин самт алгоритми таҳияи стандарти дохилиро бо номи “*Тартиби таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмуии бонк*” пешниҳод мекунем (расми 3.1.2).

Марҳилаҳо ё алгоритми таҳияи стандарти дохилии тавсияшуда доир ба ҳисоботи молиявии маҷмуӣ фаъолияти кормандони муҳосиботро дар ин самт

то андозае осон гардонида, метавонад барои таҳияи дигар санадҳои меъёрии дохилӣ низ истифода гардад.

Расми 3.1.2. – Алгоритми таҳияи стандарти дохилӣ “Тартиби таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмӯии банк”

Сарчашма: таҳияи муаллиф

3. Ба таври доимӣ баланд бардоштани сатҳи касбият ва тахассусмандии кормандони соҳаи ҳисобдорӣ ва аудит, таъмини риояи принципҳои рафтори касбӣ. Чӣ тавре ки дар диссертатсия қайд карда шуд, норасоии мутахассисони баландихтисоси омодакунандаи ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ дар банкҳо яке аз омилҳои боздоранда дар низоми ҳисоботи молиявӣ ба ҳисоб меравад. Соҳаи баҳисобгирӣ сол ба сол рушд ёфта, тағйиротҳои зиёде ҷой доранд, ки бояд мунтазам мавриди омӯзиш қарор дода шаванд ва савияи дониши кормандон баланд бардошта шавад. Аз ин ҷо ба таври доимӣ баланд бардоштани сатҳи касбият ва тахассусмандии на танҳо муҳосибон ва сармуҳосибон, балки директорони молиявӣ, аудиторони дохилӣ, таҳлилгарони молиявӣ зарурат пайдо мешавад.

Дар таҷрибаи байналмилалӣ барномаҳои махсуси соҳавӣ мавҷуданд, ки кормандони хадамоти муҳосибот, шӯъбаи таҳлил ва банақшагирии молиявӣ ва хадамоти аудити дохилӣ омӯзонида мешаванд. Ба чунин барномаҳои байналмилалии сертификатсионӣ дохил мешаванд: CPA (Certified Public Accountant)⁹⁹, ACCA (the Association of Chartered Certified Accountants)¹⁰⁰, CIPA (Certified International Professional Accountant)¹⁰¹, CFA (Chartered Financial Analyst)¹⁰². CFA ин сертификати байналмилалии таҳлилгари молиявӣ, ки аз тарафи институти ИМА дода мешавад. Ҳоло аксар кормандони шӯъбаи муҳосибот ва аудити дохилии банкҳои ватанӣ соҳиби сертификати барномаи CIPA дараҷаи 1 CAP мебошанд.

Маврид ба зикр аст, ки бо ташкили шӯъбаи таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ тибқи СБҲМ барои омода кардани мутахассисон хароҷот кам мешавад. Ҳамчунин баъзе вазифаҳои мутахассисонро аз берун иҷро кардан имкон дорад, яъне истифодаи аутсорсинги хизматрасонӣ. Аммо, аз як тараф, барои иҷрои вазифаҳо мутахассисони соҳибкасб ҷалб мешаванд, ва аз тарафи дигар, шояд хавфи паст шудани сифати ҳисоботи молиявӣ низ пайдо шавад. Албатта, масъалаи охири омӯзиш ва таҳқиқи алоҳида талаб мекунад.

Барои муҳосибон принципҳои касбӣ аз тарафи Федератсияи байналмилалии муҳосибон дар Кодекси этикаи муҳосибони касбӣ муқаррар карда шудааст. Дар раванди фаъолияти худ муҳосибон принципҳои асосии зерини касбиро бояд риоя кунанд: (a) ростқавлӣ (Integrity); (b) холисона (Objectivity); (c) салоҳияти касбӣ ва диққати зарурӣ (Professional competence and due care); (d) махфият (Confidentiality); (e) рафтори касбӣ (Professional behavior)¹⁰³.

4. Баланс бардоштани саводнокии молиявии саҳомон, кормандон ва мизочон. Дар банкҳо бояд мунтазам саводнокии молиявии саҳомон,

⁹⁹ About AICPA & CIMA // <https://www.aicpa-cima.com/about/landing/about>

¹⁰⁰ ACCA accountancy qualifications // <https://www.accaglobal.com/gb/en/qualifications/glance.html>

¹⁰¹ Програма CIPA // <http://cipaprogram.org/>

¹⁰² CFA Institute / <https://www.cfainstitute.org/>

¹⁰³ Handbook contains the entire Code of Ethics for Professional Accountants //

<https://www.ethicsboard.org/publications/2015-handbook-code-ethics-professional-accountants-26>

кормандони бонк ва мизоҷон он ба роҳ монда шавад. Дар ин самт бештар саводнокии молиявии мизоҷони корпоративӣ тавассути гузаронидани семинару машваратҳо, вебинарҳо, мастер-классҳо доир ба масъалаҳои таҳияи дурусти ҳисоботи молиявӣ гузаронида шавад. Дар ин чорабиниҳо асосан роҳбари ташкилот, муҳосибон ва соҳикорони инфиродӣ ширкат меварзанд. Маврид ба зикр аст, ки баъзе бонкҳои ватанӣ, ба мисоли Алиф Бонк мунтазам бо саводнокии молиявӣ машғул аст.

Амалия нишон медиҳад, ки вақти пешниҳоди қарзҳои кӯтоҳмуддат ва дарозмуддат кормандони ҳуди бонкҳо ҳисоботи молиявии мизоҷонро таҳия мекунанд ва дар баъзе ҳолатҳо ба сохтакорӣ нишондиҳандаҳои молиявии мизоҷон низ роҳ дода мешавад. Онҳо ин корро ба хотири ҷалби мизоҷон анҷом медиҳанд ва доир ба нишондиҳандаҳои молиявӣ дар баъзе маврид маълумоти мизоҷонро пинҳон медоранд. Албатта, чунин ҳолатҳо ба баланд шудани хавфи қарзии бонк оварда расонида, мустақиман ба сифати ҳисоботи молиявии бонк низ таъсир мерасонад.

5. Дар сомонаи расмии бонк пурра ҷойгир намудани шаклҳои ҳисоботи молиявӣ ва тавзеҳномаи он, таҳлили молиявӣ бо овардани муқоисаи давраи ҷорӣ бо давраи пештара. Дар боби 2-юми диссертатсия таҳлилҳо нишон доданд, ки ба таври пурра аз тарафи бонкҳо шаклҳои ҳисоботи молиявӣ ва тавзеҳномаи он ба сомона ҷойгир карда намешавад. Аммо баъзе бонкҳо пурра шаклҳои ҳисоботи молиявиро ба сомона ҷойгир мекунанд, инчунин маълумот дар бораи меъёрҳои мақбул низ пешниҳод карда мешавад.

Таҳлили молиявии умумии фаъолияти бонк бо овардани муқоисаи давраи ҷорӣ бо давраи пештара мавҷуд нест. Ҳол он ки чунин таҷриба дар бонкҳои пешрафтаи хориҷи кишвар мавҷуд аст ва таҳти омӯзиш ва таҳлил бояд қарор дода шавад. На танҳо маълумоти молиявии асосан се соли охир дар муқоиса оварда мешавад, балки нишондиҳандаҳои пешгӯишаванда барои соли оянда низ пешниҳод карда мешавад.

Дастрас будани нишондиҳандаҳои ҳисоботи молиявии бонкҳо талаботи шаффофияти (ошкоро будани) иттилоотро (transparency of information) таъмин намуда, барои таҳлил ва муқоиса заминаи хубе мегузорад.

6. Баланд бардоштани имкониятҳои таҳлилии ҳисоботи молиявӣ бо роҳи зиёд намудани таркиби нишондиҳандаҳои молиявӣ. Бояд қайд кард, ки аз 1 январи соли 2020 инҷониб дар сомонаи БМТ нишондиҳандаҳои молиявии ташкилотҳои қарзии молиявӣ (бонкҳо, ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ, ТАҚХ) дар намуди файли MS Excel мунтазам нашр мешавад.¹⁰⁴ Аз як тараф, албатта, ин нишондиҳандаҳо барои истифодабарандагони гуногун иттилооти зарурӣ барои мақсадҳои таҳлил ва муқоиса мебошад, аммо аз тарафи дигар, ин нишондиҳандаҳо асосан маълумоти давраи гузаштаро дарбар мегирад. Аммо барои таҳқиқгарон ва таҳлилгарон маълумоти муфид маҳсуб ёфта, барои баҳодиҳии фаъолияти бонкҳо ва таҳлили муқоисавӣ истифода мешавад.

Нишондиҳандаҳои молиявии бонкҳо нишондиҳандаҳои тавозун (дороиҳо, уҳдадориҳо, сармояи тавозунӣ) ва нишондиҳандаҳои фаъолиятро (коэффитсиентҳои нисбӣ ва нишондиҳандаҳои миқдорӣ) дар бар мегиранд, ки ҳар сеоҳа ба БМТ пешниҳод карда мешаванд.

Ба андешаи мо, таркиби нишондиҳандаҳои молиявиро тавассути дохил намудани нишондиҳандаҳои ҳисобот дар бораи фоида ва зарар бояд зиёд гардонд. Инчунин, ба таркиби нишондиҳандаҳои фаъолият илова намудани индикаторҳои молиявӣ зарурат дорад.

Нишондиҳандаҳои молиявии бонкҳо барои бенчмаркинги молиявӣ ва муайян кардани рейтинги бонкҳо истифода бурда мешаванд. Дар зербоби 3.3-юми диссертатсия самти мазкур мавриди таҳқиқ қарор дода мешавад. Ҳамин тавр, ҳисоботи молиявии бонкҳо такмил ёфта, имкониятҳои таҳлилии он баланд мегардад.

¹⁰⁴ Бонки миллии Тоҷикистон / Нишондиҳандаҳои молиявии бонкҳо // https://nbt.tj/tj/banking_system/nishondihandaho/finance_bank_pokazatel.php

7. Баланд бардоштани арзишнокии пешгӯишавандагии ҳисоботи молиявӣ. Арзишнокии пешгӯишавандагии (predictive value) ҳисоботи молиявӣ яке аз тавсифи сифатии ҳисоботи молиявӣ мебошад, ки дар Асосҳои концептуалии ҳисоботи молиявӣ оварда шудааст¹⁰⁵. Иттилооти молиявӣ метавонад ба қарорҳо таъсир расонад, агар он арзиши пешгӯишаванда, арзиши тасдиқкунанда ё ҳардуро дошта бошад. Иттилооти молиявӣ арзиши пешгӯишавандагӣ дорад, агар онро истифодабарандагон ҳамчун маълумоти аввала барои пешгӯӣ намудани натиҷаҳои оянда истифода баранд. Иттилооти молиявии дорой арзиши пешгӯӣ аз ҷониби корбарон ҳангоми пешгӯии худ истифода мешавад. Арзиши пешгӯишавандагӣ ва арзиши тасдиқкунандаи иттилооти молиявӣ бо ҳам алоқаманд буда, маълумоте, ки арзиши пешгӯӣ дорад, аксар вақт арзиши тасдиқкунанда дорад.

Аксарияти тағйироти ба стандартҳои бо баҳисобгирии воситаҳои молиявӣ (financial instruments) вобаста воридкардаи Шӯрои СБҲМ ба баланд бардоштани арзиши пешгӯӣшавандагии иттилооти ҳисоботи молиявӣ нигаронида шудаанд. Чунин ислоҳотҳо бо ҷорӣ намудани СБҲМ (IFRS) 9 “Воситаҳои молиявӣ” вобастагӣ дорад. Навгониҳои асосӣ дар низоми СБҲМ қоидаҳои марбут ба хавфҳои қарзӣ ва дигар хавфҳои ширкатҳо ва вобаста ба ин зарурати ташкили уҳдадорихои баҳодихӣ оид ба беқурбшавии доройҳои молиявӣ аз рӯи маблағи талафоти эҳтимолии қарзӣ, инчунин, ифшои маълумот дар бораи хавфҳо дар ҳисоботи молиявӣ мебошад. Вақтҳои охир дар СБҲМ ба хавфҳои қарзӣ диққати махсус дода мешавад¹⁰⁶.

Илова бар ин, бояд қайд намуд, ки барои 2 симоҳаи оянда ва 1 соли оянда овардани нишондиҳандаҳои молиявии асосии пешгӯӣшавандаи ҳисоботи молиявии бонкҳо зарурат дорад, то ин ки барои сармоягузoron, қарздеҳон ва

¹⁰⁵ Conceptual Framework for Financial Reporting // <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/conceptual-framework.html/content/dam/ifrs/publications/html-standards/english/2023/issued/cf/>

¹⁰⁶ Гришкина, С.Н. Прогнозная ценность учетной информации: развитие требований МСФО для ее достижения / С.Н. Гришкина // Теория и практика финансово-хозяйственной деятельности предприятий различных отраслей: Сборник трудов I Национальной научно-практической конференции, Керчь, 07–08 ноября 2019 года. – Керчь: ФГБОУ ВО «Керченский государственный морской технологический университет», 2019. – С. 527-533.

таҳлилгарон муҳимтарин маълумот бошад. Албатта, ин раванд хусусияти хоси худро дошта, мавзуи алоҳидаи таҳқиқоти илмӣ ба ҳисоб меравад.

8. Ташкили низоми назорати сифати ҳисоботи молиявӣ. Сифати ҳисоботи молиявӣ ин хусусияти ҳисоботи молиявӣ мебошад, ки қобилияти қонё гардонидани талаботи истифодабарандагонро барои мақсадҳои қабули қарорҳо нишон медиҳад. Бо ибораи дигар, сифати ҳисоботи молиявӣ ин мутобиқат ба талаботҳо ва зарурият барои мақсадҳои муайянро мефаҳмонад.

Ба назари мо, сифати пасти иттилооти ҳисоботи молиявӣ ба яке аз сабабҳои ҷалб нашудани сармоягузори ва ё воситаҳои қарзӣ ба субъектҳои хоҷагидорӣ дохил мешавад. Вақте ки ҳисоботи молиявӣ ба сармоягузoron пешниҳод мешавад, онҳо ба ҳолати молиявии ташкилот баҳо дода, хавфҳои молиявии бо сармоягузори вобастаро муайян карда, барои сармоя гузоштан қарор қабул мекунанд¹⁰⁷.

Аз ин ҷо, низоми самараноки назорати сифати ҳисоботи молиявӣ бояд ташкил карда шавад, яке аз самтҳои он сари вақт муайян кардани хатогиҳо ва баҳодиҳӣ ба сифати ҳисобот мебошад. Дар таҷрибаи байналмилалӣ барои баҳодиҳии сифати ҳисоботи молиявӣ амсилаҳо ва усулҳои гуногун таҳия карда шуда, дар амалия истифода бурда мешаванд. Дар зербоби 3.2 баҳодиҳӣ ба саҳеҳият ва сифати ҳисоботи молиявӣ баррасӣ карда мешавад, ки яке аз муҳимтарин самти такмили низоми ҳисоботи молиявии бонкҳо ба ҳисоб меравад.

Баҳодиҳӣ ба сифати ҳисоботи молиявӣ яке аз муаммоҳои низоми баҳисобгирӣ маҳсуб ёфта, истифодаи таҷрибаи байналмилалӣ ва дар ин замина таҳия ва коркарди усулҳои баҳодиҳии миқдорӣ ва сифатии иттилооти ҳисоботи молиявӣ барои ташкилотҳои соҳаҳои гуногуни иқтисоди миллӣ зарурат дорад.

¹⁰⁷Исоев Д.Т. Доир ба масъалаҳои баланд бардоштани сифати ҳисоботи молиявӣ / М.У. Бобоев, Д.Т. Исоев // Маводи конфронси илмӣ-амалии байналмилалӣ бахшида ба 80-солагии Арбоби илм ва техникаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор Уроқов Д.У. дар мавзуи «Иқтисодиёт, молия, ҳисобгирӣ, таҳлил ва аудит: афзалиятҳои рушди стратегӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ» (Қисми 2) (21-23 юми майи соли 2022) / зери назари д.и.и., проф. Хушвахтзода Қ.Х. – Душанбе, матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2022.- 408 с. (с. 60-64).

9. Беҳтар намудани фаъолияти хадамоти аудити дохилӣ. Маълум аст, ки дар ҳар як бонк хадамот ва ё департаменти аудити дохилӣ мавҷуд буда, мақсади он таъмини риояи қонунгузорӣ ва фаъолияти самараноки бонк ба ҳисоб меравад. Аудити дохилӣ қисми ҷудонашавандаи низоми идоракунии корпоративии бонк буда, аз пешбурди самараноки он самаранокии фаъолияти бонк вобаста аст. Дар низоми бонкӣ аудиторони дохилӣ, асосан бо баҳодиҳии низоми назорати дохилӣ, беҳтаркунии бизнес-равандҳо, идоракунии хавфҳо, баҳодиҳӣ ба пешбурди баҳисобгирӣ ва сифати идоракунии, машваратдиҳӣ ба роҳбарият ва менечерон машғуланд.

Аудиторони дохилӣ дар раванди фаъолияти худ ба пешбурди дурусти низоми баҳисобгирӣ, риояи сиёсати баҳисобгирии бонк, риояи талаботи СБҲМ ҳангоми таҳияи ҳисоботи молиявӣ, сифати ҳисоботи молиявӣ баҳогузори менамоянд. Вобаста ба ин, аудиторон методологияи муайяноро таҳия кунанд, ки аз барномаҳо ва расмиёти аниқи аудиторӣ иборатанд. Инчунин, аудиторон бояд дорои сатҳи баланди касбият дошта бошанд ва ба таври доимӣ савияи дониши худро баланд бардоранд. Яке аз механизмҳои тасдиқи сатҳи касбияти аудиторони дохилӣ, ин доштани сертификатҳои байналмилалӣ ва таҷрибаи зиёди амалӣ мебошад.

Бо мақсади беҳтаркунии фаъолияти хадамоти аудити дохилӣ усулҳои баҳодиҳии сифати аудити дохилӣ дар ҳар як бонк бо истифодаи нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва сифатӣ бояд таҳия карда шаванд.

10. Такмили низоми омода кардани мутахассисон дар макотиби олии кишвар. Маълум аст, ки дар мактабҳои олии дар нақшаи таълими омода кардани мутахассисони соҳаи молия, ҳисобдорӣ ва аудит фанҳои тахассусӣ омӯзонида мешаванд, аммо мазмуну мундариҷаи фанҳо, методикаи таълим бояд такмил дода шавад. Дар фанҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, баҳисобгирӣ дар бонкҳо, стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ раванди таҳияи ҳисоботи молиявӣ омӯзонида мешавад, аммо мисолу масъалаҳои хусусияти амалӣ дошта камтар истифода мешаванд. Ҳамин тавр, ба нақшаи таълим

ворид намудан ва ташкили дарсҳо аз фанҳои тахассусӣ бо номи “Таҳия ва таҳлили ҳисоботи молиявӣ”, “Ҳисоботи молиявии бонкҳо”, “Таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ”, “Технологияҳои молиявӣ дар бонкҳо”, “Хавф-менечмент дар бонкҳо” мувофиқи мақсад аст. Метавон фанҳои тавсияшударо ба самти бакалавриатура ва магистратура вобаста ба курси ихтисос ва ҳолати азхудкунӣ тақсим кард.

Ба андешаи мо, фанҳои номбаршуда барои пайдо кардани салоҳиятҳои касбии мутахассис тавассути додани дониши назариявӣ, омӯзонидани хусусиятҳои истифодабарии СБҲМ, малакаи ташаккули мулоҳизаи касбӣ, малакаи таҳия намудани ҳисоботи молиявии ҷудоғона ва маҷмуии бонкҳо ба андозае мусоидат хоҳад кард.

Ҳамзамон, бояд қайд кард, ки дар донишгоҳу донишкадаҳо раванди таълим на он қадар барои ташаккули салоҳиятнокии касбии мутахассис равона карда шудааст ва дар ин самт бояд корҳои муайян анҷом дода шаванд. Инчунин, раванди тайёр кардани кадрҳо ва ҷалби мутахассисон ба бонкҳо низ бо назардошти талаботи замон бояд таҷдиди назар шавад.

Ба ҳамин тариқ, такмили асосҳои ташкилию методии низоми ҳисоботи молиявии бонкҳои тиҷоратӣ якҷанд чорабиниҳоро дар бар мегирад, ки амалисозии онҳо барои рушди фаъолияти бонкӣ ва низоми ҳисоботи молиявӣ мусоидат мекунад.

3.2. Амсилаҳои муосири баҳодиҳӣ ба саҳеҳият ва сифати ҳисоботи молиявии бонкҳо

Тавре ки маълум аст, яке аз тавсифи сифатии иттилооти баҳисобгирӣ мувофиқи талаботи СБҲМ ин *саҳеҳияти ҳисоботи молиявӣ* мебошад. Арзёбии саҳеҳияти ҳисоботи молиявӣ масъалаи мубрами илмӣ ба ҳисоб рафта, аз тарафи олимони хориҷа мунтазам мавриди таҳқиқ қарор дода мешавад.

Ба саҳеҳияти ҳисоботи молиявӣ таҳрифи иттилоот таъсири муайян мерасонад. *Таҳрифи ҳисоботи молиявӣ* ин инъикоси нодуруст ва пешниҳоди иттилооти баҳисобгирии муҳосибӣ бо сабаби риоя накардан ва ё вайрон кардани қоидаҳои пешбурди баҳисобгирӣ мебошад. Аз ин ҷо, сифати таҳияи ҳисоботи молиявӣ аз эҳтимолияти пайдоиши таҳриф дар баҳисобгирӣ вобастагӣ дорад.

Аз нуқтаи назари баҳисобгирии муҳосибӣ ба намудҳои таҳрифи ҳисоботи молиявӣ дохил мешаванд: *хатогӣ (error)*; *қаллобӣ (fraud)*; *сохтакорӣ (falsification)*; *манипулятсия (manipulation)*. *Хатогӣ* ин таҳрифи нохост ё надониста дар ҳисоботи молиявӣ, аз ҷумла инъикос накардани амалиётҳои хоҷагидорӣ ва ё ифшо накардани ягон маълумот мебошад. *Қаллобӣ, сохтакорӣ ва манипулятсия* бошад ин таҳрифи дидаю дониста мебошад. Дар адабиёти илмӣ бештар калимаи *сохтакории ҳисоботи молиявӣ (falsification of financial statements, fraudulent financial reporting)* истифода мешавад ва дар диссертатсия низ аз ин мафҳум истифода бурда шудааст.

Мафҳуми сохтакории ҳисоботи молиявиро Кумитаи ташкилотҳои сарпарастии Комиссияи Тредвей (COSO, Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission) чунин таъриф додааст: “Рафтори қасдан ё беэҳтиётна, хоҳ амал ё беамалие, ки боиси таҳрифи муҳими ҳисоботи молиявӣ мегардад”¹⁰⁸.

Сохтакории ҳисоботи молиявӣ ин амал ё беамалии дидаю дониста (барқасдона) бо мақсади таҳрифи ҳисоботи молиявӣ ё нишондиҳандаҳои алоҳидаи он мебошад, ки ба истифодабарандагони ҳисобот зарари муайян мерасонад¹⁰⁹. Сабаби асосии сохтакории ҳисоботи молиявӣ ин қаллобӣ мебошад.

Қаллобӣ (fraud) дар ҳисоботи молиявӣ ин таҳрифи қасдан ё ноҳиди гирифтани нишондиҳандаҳои тибқи қонунгузорӣ ва ё стандартҳои

¹⁰⁸ Report of the National Commission on Fraudulent Financial Reporting. October 1987 // <http://www.udentia-gestion.fr/COSO/NCFFR.pdf>

¹⁰⁹ Сафонова И.В., Сильченко А.Д. Фальсификация финансовой отчетности: понятие и инструменты выявления. Учет. Анализ. Аудит. 2018;5(6):37-49. DOI: 10.26794/2408-9303-2018-5-6-37-49

баҳисобгирӣ муқарраршуда ва ифшои маълумоти ҳисоботи молиявӣ аз ҷониби соҳибмулкони ва ё мутахассисони ташкилот бо мақсади гумроҳ кардани истифодабарандагони дохилӣ ва берунӣ иттилоот, инчунин, ба даст овардани манфиатҳои иқтисодӣ барои худ ва ё шахсони сеюм мебошад¹¹⁰.

Объекти сохтакории ҳисоботи молиявӣ ин маълумоти ҳуҷҷатҳои аввалия ва феҳристҳои баҳисобгирӣ, нишондиҳандаҳои ҳисоботи молиявии алоҳида ва маҷмуии бонк (асосан дороиҳо, сармоя, даромад ва хароҷот) шуда метавонад. Субъектҳои сохтакории ҳисобот ин соҳибмулкони, роҳбарон ва кормандони бонк ба ҳисоб мераванд. Сохтакорӣ ба эътимодноқӣ, саҳеҳият ва сифати ҳисоботи молиявӣ таъсир расонида, мустақилият ва беғаразии касби аудиториро ба хатар мегузорад.

Мутахассисон сохтакории ҳисоботи молиявиро ба ду намуд ҷудо мекунанд:

а) сохтакории идоракунии (“аз боло ба поён”), ки аз ҷониби муассисон ва роҳбарони ташкилот содир мешавад. Дар натиҷа сохтакории ҳисоботи молиявӣ ба қабули қарорҳои истифодабарандагони беруна таъсир мерасонад.

б) сохтакории ғайриидоракунии (“аз поён ба боло”), ки аз ҷониби кормандон содир мешавад. Дар натиҷа маълумоти ҳуҷҷатҳои аввалия баҳисобгирӣ сохтакорӣ карда мешавад, ки ба таҳрифи ҳисоботи молиявӣ оварда мерасонад.

Ба андешаи аксарияти таҳқиқгарон таҳрифи ҳисоботи молиявӣ бевосита аз сатҳи пасти идоракунӣ корпоративии бонк вобаста аст, яъне сатҳи пасти низоми назорати дохилӣ, салоҳиятнокии мутахассисони самти баҳисобгирӣ, таҳлил ва аудит, ваколати барзиёди вазифавии роҳбарони хадамотҳои бонк, сифати пасти аудити берунӣ, хатогиҳо дар пешбурди баҳисобгирӣ ва риоя

¹¹⁰ Сотникова Л.В. Мошенничество с финансовой отчетностью: выявление и предупреждение / Л.В. Сотникова. – М.: Издательство «Бухгалтерский учет», 2011. – 208 с. (с. 10)

накардани талаботи СБҲМ. Дарёфти хатогиҳо, қаллобӣ ва сохтакорӣ барои баланд бардоштани сифати ҳисоботи молиявӣ мусоидат мекунад.

Таҳрифи ҳисоботи молиявӣ ҳангоми тартибдиҳӣ ва пешниҳоди он дар амалия ҷой дорад. Барои ҳалли ин мушкилот, риояи талабот ва истифодаи СБҲМ фаҳмиши якхелаи иттилооти молиявиро аз ҷониби сармоягузoron таъмин мекунад. Таҳрифи ҳисоботи молиявӣ ба манфиатҳои иқтисодии саҳомон (муассисон), сармоягузoron, қарздеҳон ва қарзгирон таъсири манфӣ дорад.

Таҳияи ҳисоботи молиявӣ мутобиқи СБҲМ бевосита ба сифати ҳисоботи молиявии бонкҳо таъсир мерасонад. Ҳисоботи молиявии таҳрифшуда манбаи иттилооти саҳеҳ ва боэътимод шуда наметавонад, аз ин ҷо хавфи қабули қарорҳои нодурусти идоравӣ аз тарафи доираи васеи истифодабарандагони иттилооти молиявӣ пайдо мешавад. Мо тасдиқ мекунем, ки риояи талаботи СБҲМ ва истифодаи самараноки онҳо дар фаъолияти бонкҳо барои ҳалли мушкилот ва ислоҳи сохтакории ҳисоботи молиявӣ мусоидат мекунад.

Пеш аз он ки ба таҳқиқи тарзу усулҳои арзёбӣ ва муайян кардани сохтакории ҳисоботи молиявӣ гузарем, омилҳои ба сифати ҳисоботи молиявӣ ва сохтакории он таъсиррасонро баррасӣ мекунем.

Дар адабиёти хориҷа доир ба таъсири омилҳо ба сифати ҳисоботи молиявӣ таҳқиқоти зиёде аз ҷониби олимони гузаронида шудааст. Мо лозим донистем, ба таври мухтасар шарҳи баъзе адабиёти илмиро пешниҳод кунем.

Г. Иатридис (2010) дар мақолаи худ гузариш аз Амалияи баҳисобгирии муҳосибӣ дар Британияи Кабир (UK GAAP) ба СБҲМ (IFRS) ва таъсири он ба беҳтар шудани сифати нишондиҳандаҳои баҳисобгириро таҳқиқ намудааст. Ӯ тавассути омӯзиши нишондиҳандаҳои ширкатҳои, ки тибқи UK GAAP ва СБҲМ ҳисоботи молиявӣ пешниҳод мекунанд, ба хулоса омадааст, ки татбиқи СБҲМ умуман сифати баҳисобгирии муҳосибиро беҳтар мегардонад. Натиҷаҳо нишон медиҳанд, ки қабули СБҲМ қобилияти идоракунии фоидаҳо коҳиш дода, бо эътирофи саривақтии зарар алоқаманд

аст ва ба назорати муҳимтари баҳисобгирӣ оварда мерасонад. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки асимметрияи камтари иттилоот ва тақаллуби даромад боиси ифшои иттилооти босифати баҳисобгирии муҳосибӣ мегардад ва аз ин рӯ ба сармоягузoron дар қабули қарорҳои асоснок ва беғаразона кӯмак мерасонад¹¹¹.

Таҳқиқоти Ф. Чен, О.К. Хоуп, К. Ли ва Х. Ван (2011) нишон медиҳад, ки сифати ҳисоботи молиявӣ бо самаранокии сармоягузории ширкатҳои бузурги оммавии ИМА вобастагии мусбӣ дорад, аммо нақши сифати ҳисоботи молиявӣ дар ширкатҳои хусусии бозорҳои рӯ ба тараққӣ барои коҳиш додани бесамарии сармоягузорӣ камтар мусоидат мекунад. Ширкатҳои хусусӣ эҳтимол аз сабаби кам будани талаботи бозор ба иттилооти ҷамъиятӣ сифати ҳисоботи молиявии пасттар доранд. Сифати ҳисоботи молиявӣ дар кишварҳои пасттар аст, ки ҳимояи пасти сармоягузoron, низоми молиявии ба бонк нигаронидашуда ва риояи қатъии қоидаҳои андоз ва ҳисоботи молиявӣ мебошанд. Бо истифода аз маълумоти Бонки Ҷаҳонӣ онҳо ба хулоса омаданд, ки сифати ҳисоботи молиявӣ ба нишондиҳандаҳои сармоягузорӣ таъсири мусбат мерасонад. Инчунин, робитаи байни сифати ҳисоботи молиявӣ ва самаранокии сармоягузорӣ дар маблағгузории бонкҳо афзоиш ёфта, ҳавасмандӣ барои кам кардани даромадҳо барои мақсадҳои андозбандӣ камтар мешавад¹¹².

Д. Фредерика, В. Кристина ва А. Мунандар (2023) таъсири омилҳоро ба сифати ҳисоботи молиявӣ таҳқиқ намуда, ба чунин хулоса омаданд:

1) *низоми иттилоотии баҳисобгирии муҳосибӣ* ба сифати ҳисоботи молиявӣ таъсири мусбӣ мерасонад. Истифодаи низоми иттилоотии баҳисобгирии муҳосибӣ ба ташкилот на танҳо дар сабт ё нигоҳ доштани маълумот таъсири мусбӣ мерасонад, балки барои рушди дарозмуддати ташкилот низ муҳим аст.

¹¹¹ Iatridis, G. (2010). International Financial Reporting Standards and the quality of financial statement information. *International review of financial analysis*, 19(3), 193-204.

¹¹² Chen, F., Hope, O. K., Li, Q., & Wang, X. (2011). Financial reporting quality and investment efficiency of private firms in emerging markets. *The accounting review*, 86(4), 1255-1288.

2) *аудити дохилӣ* ба сифати ҳисоботи молиявӣ таъсири мусбӣ мерасонад. Аудиторони дохилӣ барои муайян кардани хатогиҳо дар ҳисоботи молиявӣ донишу малакаи муайяни касбӣ доранд.

3) *салоҳиятнокии захираҳои инсонӣ* ба сифати ҳисоботи молиявӣ таъсири мусбӣ мерасонад. Захираҳои инсонӣ (кормандон) ба этикаи касбӣ афзалият дода, қоидаҳо ва расмиёти таҳияи ҳисоботи молиявиро тибқи стандартҳои мекунанд¹¹³. Инчунин онҳо қайд мекунанд, ки барои оптимизатсияи истифодаи низомҳои иттилоотии баҳисобгирии муҳосибӣ, нақши аудиторони дохилӣ ва мавҷудияти кормандони босалоҳият муҳим аст. Кормандони босалоҳият аз ҷиҳати донишу малака, агар бо ахлоқи хуб мутавозин набошанд, сифати хуби ҳисоботи молиявиро кафолат намедиҳанд.

Н. Абхишек ва дигарон (2023) таъсири технологияи XBRL-ро ба сифати иттилооти молиявиро таҳқиқ намуда, технологияи мазкурро ҳамчун яке аз стандартҳои ҷаҳонии ҳисобот ва шакли мувофиқи маълумотдиҳию иртибот мешуморанд. Илова бар ин, он ба ташкилотҳо имкон медиҳад, ки дар бораи фаъолияти молиявӣ ва ғайримолиявии худ ба таври инфиродӣ гузориш диҳанд ва ирсол кунанд. Дар асоси амсилаи муодилаи сохторӣ муайян карданд, ки XBRL-формат ба ҷанбаҳои гуногуни ҳисоботи молиявӣ таъсири назаррас дорад. Ҳамзамон, ҷанбаҳои гуногуни ҳисоботи молиявӣ ба сифати ҳисоботи молиявӣ таъсири мусбат мерасонанд¹¹⁴.

Омилҳои ба сохтакорӣ ҳисоботи молиявӣ таъсиррасонро М.Ю. Брюханов ба ду гурӯҳ ҷудо кардааст: омилҳои макросатҳ ва омилҳои микросатҳ. Мавҷудияти омилҳои макросатҳ аз фаъолияти ширкат вобаста набуда, омилҳои микросатҳ бошад аз сохтори ташкилӣ ва нишондиҳандаҳои молиявӣ иқтисодии фаъолияти ташкилот вобаста аст. Ба омилҳои

¹¹³ Frederica, Diana, Cristina, Villery, & Munandar, Agus (2023). The Quality of Financial Statements with Human Resource Competence as Moderating Variables. *JIA (Jurnal Ilmiah Akuntansi)*, 8 (1), 91-105. // <https://doi.org/10.23887/jia.v8i1.57263>

¹¹⁴ Abhishek, N. et al. (2023). Impact of XBRL Technology on Quality of Financial Data: Mediating Through Various Reporting Aspects in India. In: Alareeni, B.A.M., Elgedawy, I. (eds) *Artificial Intelligence (AI) and Finance. Studies in Systems, Decision and Control*, vol 488. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-39158-3_21

макросатҳ инҳо дохил мешаванд: сиёсию иқтисодӣ, хусусиятҳои иҷтимоию фарҳангӣ ва хусусиятҳои соҳавии пешбурди бизнес. Ба омилҳои микросатҳ инҳо дохил мешаванд: низоми идоракунии корпоративӣ, сохтори ташкилии бизнес, низоми музди меҳнати роҳбарият, хусусияти ҳаёти кормандон, касбият ва эътибори роҳбарияти ширкат, идоракунии кадрҳо, хусусиятҳои молиявию иқтисодии фаъолият, хусусиятҳои истеҳсоли, ҳамкорӣ бо аудиторони беруна. Инчунин, ӯ қайд менамояд, ки азбаски роҳбарияти ҳар як ширкат барои таҳияи ҳисоботи молиявӣ ва пешгирии сохтакорӣ он бевосита масъул аст, аз ин ҷо тахассус, обрӯ ва сифатҳои ахлоқии роҳбарияти ширкат дар пешгирии сохтакорӣ ҳисоботи молиявӣ нақши асосӣ дорад¹¹⁵.

Ҳамин тавр, ба андешаи мо, омилҳои зерини ба сифати ҳисоботи молиявии бонкҳо таъсиррасонро илова кардан мумкин аст:

- 1) саводнокии молиявии саҳомон, кормандон ва мизоҷони бонк;
- 2) манфиатҳо ва ё мотивҳои шахсӣ ва корпоративии кормандон;
- 3) мавҷудияти шумораи зиёди шахсонӣ бо ҳам вобаста дар бонк, ки онҳо метавонанд иттилооти муайянро дар асоси созиши байни худ нишон надиҳанд ва ё ошкор насозанд.
- 4) фоизи баланди омадурафти директори молиявӣ, сармуҳосиб, аудиторони дохилӣ;
- 5) амалан қор накардани механизми ротатсияи кадрҳо;
- 6) риоя накардан ё вайрон кардани тартиби омода кардани ҳуҷҷатҳои аввалияи баҳисобгирӣ.

Мутахассисони бонк дар раванди фаъолияти худ принципҳои этикаи касбиро баъзан риоя намеkunанд ва дар мавридҳои муайян барои сохтакорӣ ҳисоботи молиявӣ онҳо бо дастури роҳбарони худ гунаҳкоранд. Аз ин ҷо, механизми аз берун гузаронидани аттестатсияи кормандони бонкҳо то

¹¹⁵ Брюханов М.Ю. Риск фальсификации финансовой отчетности: классификация и описание факторов и моделирование // Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. – 2007. – №. 11. – С. 30-38.

андозае барои паст кардани тахрифи ҳисоботи молиявӣ таъсири мусбӣ мерасонад.

Баланд бардоштани сатҳи касбият ва тахассусмандии муҳосибон ва аудиторони дохилии бонк барои баланд бардоштани сифати ҳисоботи молиявӣ мусоидат мекунад. Сатҳи идоракунии корпоративии бонк низ бо сифати ҳисоботи молиявӣ вобастагӣ дорад. Аз ин ҷо, дар бонкҳо мустақилияти аудиторони дохилӣ, риояи стандартҳои касбии аудити дохилӣ ва сатҳи баланди баргузори ҷаласаи шӯрои нозирон бояд таъмин карда шавад.

Мавриди қайд аст, ки асосан таҳқиқи масъалаи сохтакории ҳисоботи молиявӣ аз аввали солҳои 2000-ум оғоз ёфт ва бештар дар ИМА аз тарафи олимони таҳқиқ карда шудаанд. Сохтакории ҳисоботи молиявӣ аз тарафи ширкатҳои Enron (соли 2002), WorldCom (соли 2002) ва Rite Aid (соли 2003) ошкор карда шуданд, ки мавриди муҳокимаи ҷомеаи молиявии ҷаҳонӣ қарор гирифтанд.

Ҳамин тавр, баъд аз ин ҳолатҳо ба арзёбии сифати ҳисоботи молиявӣ таваҷҷуҳи мутахассисон зиёд гардид ва аз тарафи олимони таҳқиқотҳои арзишманде иҷро карда шуданд.

Дар таҷрибаи байналмилалӣ нишондиҳандаҳои интегралӣ (амсилаҳо ва усулҳои гуногун) арзёбии саҳеҳияти ҳисоботи молиявӣ ва ё муайян кардани сохтакории ҳисоботи молиявӣ аз тарафи олимони таҳқиқотҳои карда шудааст ва дар амалия бомуваффақият истифода мешавад. Аз ҷумла амсилаи Бенфорд, F-Score Д. Пиотровский, M-score М. Бениш, M-score М. Роксас, F-Score Слоан ва ғайраҳо. Олимони таҳқиқотҳои илмӣ тафсиру истифодаи амсилаҳоро оварда, афзалиятҳо ва камбудии онҳоро муайян кардаанд. Аз байни амсилаҳои номбаршуда M-score М. Бениш (амсилаи 8 омила) ва M-score М. Роксас (амсилаи 5 омила) бештар истифода бурда мешаванд.

Соли 1999 профессор Мессод Бениш (Messod D. Beneish) барои муайян кардани сохтакории ҳисоботи молиявӣ амсила таҳия намуд, ки бо номи

“картаи фарқиятҳои меъёрии индикаторҳои молиявӣ” маъмул аст. Дар натиҷаи таҳқиқи маълумоти 2400 ширкатҳои америкойи вобастагии байни эҳтимолияти сохтакорӣ ҳисобот ва якҷанд нишондиҳандаҳои молиявӣ муайян карда шуда, аз тарафи М. Бениш индекси интегралӣ “M-score” ҳисоб карда шуд¹¹⁶:

$$M\text{-score} = -4,84 + 0,920 \cdot DSRI + 0,528 \cdot GMI + 0,404 \cdot AQI + 0,892 \cdot SGI + 0,115 \cdot DEPI - 0,172 \cdot SGAI + 4,679 \cdot TATA - 0,327 \cdot LVGI \quad (3.1.)$$

Андоза ва ё бузургии меъёрии амсилаи M-score Бениш чунин муайян карда шуд:

- 1) агар индекс аз -2,22 кам бошад, он гоҳ ҳисобот таҳриф надорад;
- 2) агар индекс аз -2,22 зиёд бошад, он гоҳ ҳисобот таҳриф дорад.

Формулаи ҳисоб кардани нишондиҳандаҳо дар амсилаи M-score Бениш дар ҷадвали 3.2.1. оварда шудааст.

Ҷадвали 3.2.1. - Формулаи нишондиҳандаҳо дар амсилаи M-score Бениш

№	Индикаторҳо (тағйирёбандаҳо)	Формулаи ҳисоб кардан
1	Индекси гирдгардиши қарздории дебиторӣ (Days Sales in Receivables Index)	$DSRI = \frac{R_t / S_t}{R_{t-1} / S_{t-1}}$ <p>дар ин ҷо R – қарздории дебиторӣ; t – давра; S – даромад аз фурӯш</p>
2	Индекси маржаи умумӣ (Gross Margin Index)	$GMI = \frac{(S_{t-1} - COGS_{t-1}) / (S_t - COGS_t)}{S_{t-1} / S_t}$ <p>дар ин ҷо COGS – арзиши аслии фурӯш</p>
3	Индекси сифати дороиҳо (Asset Quality Index)	$AQI = \left(1 - \frac{CA_t + PPE_t}{TA_t}\right) / \left(1 - \frac{CA_{t-1} + PPE_{t-1}}{TA_{t-1}}\right)$ <p>дар ин ҷо CA – дороиҳои гардон; PPE – воситаҳои асосӣ; TA – дороиҳо</p>
4	Индекси афзоиши фурӯш (Sales Growth Index)	$SGI = \frac{S_t}{S_{t-1}}$

¹¹⁶ Beneish, M. D. (1999). The detection of earnings manipulation. Financial Analysts Journal, 55 (5), 24-36

Идомаи ҷадвали 3.2.1

5	Индекси фарсоиш (амортизатсия) (Depreciation Index)	$DEPI = \frac{D_{t-1} / D_t}{D_{t-1} + PPE_{t-1} / D_t + PPE_t}$ <p>дар ин ҷо D – фарсоиши воситаҳои асосӣ</p>
6	Индекси хароҷоти фурӯш, умумӣ ва маъмурӣ (Sales, General, and Administrative expenses Index)	$SGAI = \frac{SGA_t / SGA_{t-1}}{S_t / S_{t-1}}$ <p>дар ин ҷо SGA – хароҷоти фурӯш, умумӣ ва маъмурӣ</p>
7	Индекси левереҷи молиявӣ (Leverage Index)	$LVGI = \left(\frac{LTD_t + CL_t}{TA_t} \right) / \left(\frac{LTD_{t-1} + CL_{t-1}}{TA_{t-1}} \right)$ <p>дар ин ҷо LTD – уҳдадориҳои дарозмуддат; CL – уҳдадориҳои кӯтоҳмуддат</p>
8	Ҳисобкунии умумӣ ба ҳамагӣ дорониҳо (Total Accruals to Total Assets)	$TATA = (\Delta CA - \Delta C - (\Delta CL - \Delta CPLTD - \Delta ITP) - D\&A) / TA_t$ <p>дар ин ҷо C – воситаҳои пулӣ; CPLTD – қисми ҷорӣ уҳдадориҳои дарозмуддат; ITP – андозаи даромад; D&A – фарсоиши воситаҳои асосӣ ва истеҳлоки дорониҳои ғайримоддӣ</p>

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси: Beneish, M.D. (1999). The detection of earnings manipulation. *Financial Analysts Journal*, 55 (5), 24-36; Mehta, A., & Bhavani, G. (2017). Application of forensic tools to detect fraud: The case of Toshiba. *Journal of Forensic and Investigative Accounting*, 9(1), 692-710; Ферулева Н.В., Штефан М.А. Выявление фактов фальсификации финансовой отчетности в российских компаниях: анализ применимости моделей Бениша и Роксас // *Российский журнал менеджмента*. Том 14, № 3, 2016. С.49–70.

Дар асоси натиҷаҳои таҳқиқот М. Бениш ҳадди тағйирёбандаҳоро чунин муқаррар кардааст (ҷадвали 3.2.2).

Ҷадвали 3.2.2. - Андозаи меъёри индикаторҳои амсилаи M-score Бениш

№	Индикаторҳо	M (a)	N (b)
1	DSRI	1,465	1,031
2	GMI	1,193	1,014
3	AQI	1,254	1,039
4	SGI	1,607	1,134
5	DEPI	1,077	1,001
6	SGAI	1,041	1,054
7	LVGI	1,111	1,037
8	TATA	0,031	0,018

Эзоҳ. (a) M – average for manipulators; (b) N – average for non-manipulators

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси Beneish, M.D. (1999). The detection of earnings manipulation. *Financial Analysts Journal*, 55 (5), 24-36

Андозаи меъёрии индикаторҳо бо ҳарфи M (ҳисоби миёна барои ташкилоте ки ҳисоботи молиявиро сохтакорӣ мекунад) ва N (ҳисоби миёна барои ташкилоте ки ҳисоботи молиявиро сохтакорӣ намекунад) ишора карда шудааст. Масалан, ба ҳисоби миёна DSRI барои ташкилотҳое ки ҳисоботи молиявиро сохтакорӣ мекунанд ба 1,465 ва барои ташкилотҳое, ки сохтакорӣ намекунанд ба 1,031 баробар аст.

Аз тарафи M. Роксас соли 2011 амсилаи M-score Бениш дар асоси маълумоти 93 ширкати америкой дар давраи солҳои 1999-2008 тақмил ва аниқ карда шуда, амсилаи зерин пешниҳод карда шуд, ки панҷ омилро дарбар мегирад¹¹⁷:

$$\begin{aligned} M\text{-score} = & - 6,065 + 0,823*DSRI + 0,906*GMI + \\ & +0,593*AQI + 0,717*SGI + 0,107*DEPI \end{aligned} \quad (3.2.)$$

Агар бузургии M-score < -2,76 бошад, таҳрифи ҳисоботи молиявӣ аз эҳтимол дур аст, агар M-score > -2,76 бошад, он гоҳ эҳтимолияти таҳрифи ҳисоботи молиявӣ мавҷуд аст.

Дар амсилаи M-score Роксас индикаторҳои SGAI, TATA ва LVGI хориҷ карда шудаанд, зеро онҳо барои амсила ҳамчун ғайримухим қайд карда шудаанд.

Бояд қайд кард, ки олимони вобаста ба хусусияти ҳар як давлат амсилаи Бениш ва Роксасро модификатсия карда, амсилаи аниққардашударо барои ташкилотҳо таҳия ва пешниҳод намудаанд.

Дар таҳқиқоти диссертатсионӣ олими рус П.А. Кондрашев соли 2013 амсилаи M-score Бенишро ба шароити фаъолияти бонкӣ мутобиқ гардонда, амсиларо пешниҳод кардааст, ки ҳафт омилро дарбар мегирад:¹¹⁸

¹¹⁷ Roxas, M. (2011). Financial statement fraud detection using ratio and digital analysis. Journal of Leadership, Accountability and Ethics 8 (4): 56–66.

¹¹⁸ Кондрашев, П.А. Совершенствование формирования отчетности банков в соответствии с международными стандартами финансовой отчетности: специальность 08.00.12 "Бухгалтерский учет, статистика": автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук / Павел Анатольевич Кондрашев. – Москва, 2013. – 29 с. (с. 26-27)

$$M = 0,920*DSRI + 0,528*GMI + 0,404*AQI + 0,892*SGI - 0,172*SGAI + 4,679*TATA - 0,327*LI \quad (3.3.)$$

Ҳадди меъёрии амсилаи “М” дар натиҷаи таҳқиқот ба андозаи 1,52 муайян карда шудааст. Барои бонкхое, ки коэффитсиенти баланд доранд, маҷмуи 7 индикатори дар боло овардашуда, дараҷаи баланди сохтакории ҳисоботи молиявиро нишон медиҳад.

Олимони рус Н.В. Ферулева ва М.А. Штефан амсилаҳои Бениш ва Роксасро барои ташкилотҳои Россия мувофиқ гардонид, аз амсилаи Бениш хориҷ кардани индикаторҳои DEPI ва TATA -ро пешниҳод кардаанд. Онҳо чунин хориҷкуниро бо ифшо нашудани иттилооти ҳисоботи молиявӣ аз тарафи ташкилотҳо вобаста мекунанд.

Дар асоси таҳлили маълумоти 60 ширкат тасдиқ карда шудааст, ки истифодаи амсилаҳои Бениш ва Роксас имкон медиҳад, ки далелҳои мавҷудият ва ё набудани сохтакории ҳисоботи молиявӣ дар ширкатҳои Россия мутаносибан 62% ва 58% муайян карда шаванд. Амсилаҳои Бенишро бо шаш индикатор ва Роксасро бо чор индикатор пешниҳод кардаанд (ҷадвали 3.2.3).

Ҷадвали 3.2.3. - Формулаи амсилаҳои M-score Бениш ва Роксас

Амсила	Формула	Андозаи меъёрӣ
M-score Бениш	$-4,84 + 0,920*DSRI + 0,528*GMI + 0,404*AQI + 0,892*SGI - 0,172*SGAI - 0,327*LVGI$	-1,802
M-score Роксас	$-6,065 + 0,823*DSRI + 0,906*GMI + 0,593*AQI + 0,717*SGI$	-2,146

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси Ферулева Н.В., Штефан М.А. Выявление фактов фальсификации финансовой отчетности в российских компаниях: анализ применимости моделей Бениша и Роксас // Российский журнал менеджмента. Том 14, № 3, 2016. С.49–70

Инчунин, бо сабаби аз амсилаи Бениш хориҷ кардани индикаторҳои DEPI ва TATA, муаллифон андозаи меъёрии M-score Бениш ва M-score Роксасро аз нав ҳисоб карданд, ки мутаносибан ба -2,424 ва -2,965 баробар аст.

Андоза ва ё ҳадди меъёрии индикаторҳои молиявии амсилаи Бениш барои ширкатҳои русия чунин муайян карда шудааст (ҷадвали 3.2.4.).

Ҳамин тавр, бояд қайд кард, ки дар таҷрибаи байналмилалӣ амсилаҳои гуногуни муайян кардани сохтакорӣ ҳисоботи молиявӣ мавҷуд аст, ки ҳамаи онҳо ба амсилаи М. Бениш асос ёфтаанд ва вобаста ба хусусияти ҳар як давлат такмил дода шудааст.

Ҷадвали 3.2.4. - Андозаи меъёрии индикаторҳои амсилаи Бениш барои ширкатҳои русия

Индикаторҳо	<i>DSRI</i>	<i>GMI</i>	<i>AQI</i>	<i>SGI</i>	<i>SGAI</i>	<i>LVGI</i>
Андозаи меъёрӣ	1,408	1,260	1,186	1,280	1,025	1,119

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси Ферулева Н.В., Штефан М.А. Выявление фактов фальсификации финансовой отчетности в российских компаниях: анализ применимости моделей Бениша и Роксас // Российский журнал менеджмента. Том 14, № 3, 2016. С.49–70

Барои арзёбии саҳеҳияти ҳисоботи молиявии бонкҳои ватанӣ аз амсилаҳои Бениш ва Роксас истифода мебарем ва барои ин мақсад қадамҳои зеринро иҷро мекунем:

- а) ҷамъоварии маълумот аз ҳисоботи молиявии бонкҳо;
- б) ҳисоб кардани индекси тағйирёбандаҳо ва нишондиҳандаҳои M-score бо истифодаи барномаи MS Excel;
- в) баррасӣ ва таҳлили натиҷаҳо.

Барои ҳисобкунӣ аз ҳисоботи молиявии маҷмуии ҶСК “Бонки Эсхата”, ки дар сомонии расмӣ бонк дастрас аст, истифода мебарем. Дар ҷадвали 3.2.5. нишондиҳандаҳои молиявии ҶСК “Бонки Эсхата” оварда шудааст.

Ҷадвали 3.2.5. - Нишондиҳандаҳои молиявӣ барои ҳисоб кардани индикаторҳои амсилаи M-score Бениш ва Роксас

(бо ҳаз. сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	2022	2021
1. Даромадҳои фоизӣ	589 571	455 416
2. Даромади фоизиҳои холис	374 594	294 266
3. Харочоти амалиётӣ	307 110	276 403
4. Фарсоиши воситаҳои асосӣ	10 515	14 088
5. Фоидаи соф	330 333	100 938
6. Қарздорӣ дебиторӣ	2 522 404	2 076 233
7. Дороиҳои гардон	4 039 741	2 978 017

Идомаи ҷадвали 3.2.5.

8. Воситаҳои асосӣ	81 502	68 593
9. Қоғазҳои қиматнок	81 360	2 717
10. Ҳамагӣ дороиҳо	4 335 493	3 170 202
11. Уҳдадориҳои кӯтоҳмуддат	2 597 510	1 772 977
12. Уҳдадориҳои дарозмуддат	854 262	844 687
13. Ҷараёни софи пулӣ аз фаъолияти амалиётӣ	765 450	24 388

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси ҳисоботи молиявии ҶСК “Бонки Эсхата (Сомонаи расмии ҶСК “Бонки Эсхата” // https://eskhata.com/tj/about/reports/finance_report.php)

Бо мақсади муайян намудани аломатҳои сохтакорӣ ҳисоботи молиявӣ дар мисоли ҶСК “Бонки Эсхата” имконияти истифодаи амсилаҳои Бениш ва Роксасро дида мебароем. Барои ҳисоб кардани индикаторҳои молиявӣ аз барномаи MS Excel истифода мебарем. Натиҷаи ҳисобукитоби индикаторҳои молиявӣ дар ҷадвали 3.2.6. оварда шудааст.

Ҷадвали 3.2.6. - Ҳисоб кардани андозаи M-score Бениш ва Роксас (амсилаи америкой)

№	Индикаторҳо	Индексҳо	Андозаи меъёрӣ
1	DSRI	0,938	1,031
2	GMI	1,017	1,014
3	AQI	1,008	1,039
4	SGI	1,295	1,134
5	DEPI	1,491	1,001
6	SGAI	0,858	1,054
7	LVGI	0,964	1,037
8	TATA	-4,156	0,018
	M-score Бениш	-21,62	-2,22
	M-score Роксас	-2,69	-2,76

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси ҳисоботи молиявии ҶСК “Бонки Эсхата”

Аз ҳисобукитоби индикаторҳои молиявӣ дар ҷадвали 3.2.6. маълум гашт, ки аксарияти индексҳо ба ҳадди меъёрӣ мувофиқат мекунад, ба истиснои SGI ва DEPI, ки аз меъёр зиёданд, хусусан DEPI. Соли 2022 нисбати соли 2021 вазни қиёсии даромади фоизии ҳолис камтар паст шудааст, аммо индекси фарсоиш бошад, аз андозаи меъёрӣ фарқияти зиёд дорад. Тибқи амсилаи M-score Бениш ҳисоботи молиявӣ таҳриф надорад, аммо индекси M-score Роксас аз андозаи меъёрӣ камтар фарқ мекунад ва ба -2,69 баробар шудааст.

Акнун андозаи M-score Бениш ва Роксасро тибқи амсилаи русӣ, ки аз тарафи Н.В. Ферулева ва М.А. Штефан пешниҳод шудааст, ҳисоб мекунем (ҷадвали 3.2.7.).

**Ҷадвали 3.2.7. - Ҳисоб кардани андозаи M-score Бениш ва Роксас
(амсилаи русӣ)**

№	Индикаторҳо	Индексҳо	Андозаи меъёрӣ
1	DSRI	0,938	1,408
2	GMI	1,017	1,260
3	AQI	1,008	1,186
4	SGI	1,295	1,280
5	DEPI	-	-
6	SGAI	0,858	1,025
7	LVGI	0,964	1,119
8	TATA	-	-
	M-score Бениш	-2,341	-1,802
	M-score Роксас	-2,845	-2,146

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси ҳисоботи молиявии ҶСК “Бонки Эсхата”

Аз натиҷаи ҳисобукитоби индикаторҳои молиявӣ маълум гашт, ки ҳамаи индексҳо ба ҳадди меъёрӣ мувофиқат мекунад, аммо SGI камтар аз меъёр зиёд аст. Андозаи M-score Бениш ба -2,341 ва M-score Роксас ба -2,845 баробар шуд, ки аз андозаи паст аст. Аз ин ҷо дар ҳисоботи молиявии маҷмуии ҶСК “Бонки Эсхата” дар солҳои 2021 ва 2022 аломатҳои сохтакорӣ муайян карда нашуд.

Ҳамин тавр, истифодаи амсилаҳои арзёбии саҳеҳият ва сифати ҳисоботи молиявӣ дар мисоли яке аз банкҳои ватанӣ мавҷудияти аломатҳои сохтакорӣ ҳисоботи молиявиро тасдиқ намекунад, яъне дар ҳисоботи молиявии банк сохтакорӣ мавҷуд нест. Ба андешаи мо, истифодаи амсилаҳои M-score Бениш ва M-score Роксас (амсилаи русӣ) барои ошкор намудани сохтакорӣ ҳисоботи молиявии банкҳо мувофиқтар мебошад.

Ба андешаи мо, амсилаҳои M-score Бениш ва M-score Роксасро барои баҳодиҳии сифати ҳисоботи молиявии ҷамъиятҳои фаръӣ ва ҳисоботи молиявии мизочони корпоративии банк низ истифода бурдан мумкин аст.

Тавре ки дар зербоби 2.1 диссертатсия таҳлил карда шуд, ҷамъиятҳои фаръии бонкҳои ватанӣ, асосан дар соҳаи суғурта ва лизинг фаъолият мебаранд ва баҳисобгириро тибқи Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии субъектони хоҷагидорӣ ба роҳ монда, шаклҳои ҳисоботи молиявии аз тарафи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ қарда шуда таҳия мекунанд. Инчунин, мизоҷони корпоративии бонкҳо низ бештар дар соҳаи истеҳсолот, савдо ва хизматрасонӣ фаъолият доранд. Дар раванди пешниҳоди қарзҳо ба шахсони ҳуқуқӣ шубҳаҳои дахлдори бонк метавонанд ба саҳеҳияти ҳисоботи молиявии онҳо тавассути амсила ва усулҳои гуногуни таҳлили молиявӣ баҳо гузоранд ва бо ин васила метавон хавфҳои бонкиро паст гардонид.

Ҳамин тавр, амсилаҳои M-score Бениш ва M-score Роксасро дар умум барои муайян намудани сохтакорӣ ва арзёбии сифати ҳисоботи молиявии бонкҳои ватанӣ ва дигар ташкилотҳои тиҷоратӣ истифода бурдан имкон дорад. Ҳамзамон индикаторҳои (тағйирёбандаҳои) амсилаҳои мазкур вобаста ба хусусият иловатан бояд аниқтар оварда шуда, асоснок карда шаванд.

Дар навбати худ бояд қайд кард, ки муайян кардани сохтакории ҳисоботи молиявӣ вобаста ба низоми ҳисобдорӣ ҳар як давлат хусусиятҳои худро дорад ва раванди мураккаб аст. Амсилаҳои муайян кардани сохтакории ҳисоботи молиявӣ на он қадар ҳам механизми самаранок ба ҳисоб мераванд ва барои ин мақсад гузаронидани таҳлили молиявии ҳаматарафаи ҳисоботи молиявии бонкҳо зарур аст.

Ҳамчунин, ғайр аз истифодаи амсилаи Бениш ва дигар амсилаҳои аз тарафи олимон тавсияшуда, барои муайян кардани таҳрифи ҳисоботи молиявӣ, ба андешаи мо, амсилаҳои муайян кардани эҳтимолияти муфлисшавӣ, ба монанди амсилаи Алтман (2-омила ва 5-омила), Бивер, Фулмер, Лис, Таффлер, Спрингейтро метавон пешниҳод кард, ки дар таҷрибаи байналмилалӣ бомуваффақият истифода бурда мешаванд.

Муфлисшавии бонкҳо бо сохтакории ҳисоботи молиявӣ вобастагӣ дорад, зеро мақсади сохтакорӣ ин зиёд нишон додани даромад ва дороиҳо, кам нишон додани хароҷот ва уҳдадориҳо, пинҳон кардани натиҷаи молиявӣ мебошад. Бо ибораи дигар, сохтакории ҳисоботи молиявӣ ба муфлисшавии бонк оварда мерасонад.

Маълум аст, ки шахсони масъул барои ташкили раванди таҳия ва пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ сардори раёсати бонк, директори молиявӣ ва сармуҳосиб мебошанд. Ҳуқуқи уҳдадориҳои онҳо вобаста ба таъмини сифати таҳияи ҳисоботи молиявӣ дар дастурамали вазифавӣ муайян карда шудааст. Ҳамзамон барои ташкили *мониторинги раванди таҳияи ҳисоботи молиявӣ* зарурат ба миён меояд. Вазифаи асосии мониторинг ин таъмини сифати таҳияи ҳисоботи молиявӣ мебошад ва дар давоми сол ба таври доимӣ гузаронида мешавад.

Ба андешаи мо, бо мониторинги раванди таҳияи ҳисоботи молиявӣ ва баҳодиҳӣ ба сифати он дар бонкҳо, бояд аудиторони дохилӣ машғул шаванд, ки барои низоми назорати дохилӣ масъуланд. Барои ин мақсад барнома ва расмиёти таҳлилӣ барои гузаронидани мониторинги ҳисоботи молиявӣ бояд таҳия карда шавад ва ба андешаи мо иҷрои корҳои зерин амалӣ карда шаванд:

- ✓ санчиши тартиби сари вақт ҳуҷҷатигардонии амалиётҳо;
- ✓ назорати риояи тартиби воридкунии маълумот ба низоми автоматии баҳисобгирӣ:
- ✓ санчиши дурустии пур кардани шаклҳои ҳисоботи молиявӣ;
- ✓ назорати риояи муҳлати таҳия ва пешниҳоди ҳисобот;
- ✓ муайян кардани камбудӣ ва хатогиҳо дар таҳияи ҳисоботи молиявӣ, инчунин, баҳодиҳӣ ба муҳиммияти онҳо.

Тартиби пешбурди мониторинги ҳисоботи молиявии бонкро барои истифодаи ташкилотҳои соҳаҳои дигар низ истифода бурдан имкон дорад.

3.3. Баланд бардоштани имкониятҳои таҳлилии ҳисоботи молиявии бонкҳо

Ҳисоботи молиявӣ мутобиқи СБҲМ барои истифодабарандагони беруна муҳимтарин мавод барои қабули қарорҳои гуногуни идоравӣ ва сармоягузори маҳсуб меёбад. Тавассути ҳисоботи молиявӣ таҳлили ҳолати молиявӣ ва натиҷаҳои молиявии бонк гузаронида мешавад. Аз маълумоти ҳисоботи молиявӣ нишондиҳандаҳои гуногун ҳисоб карда мешаванд, ки саҳеҳият ва эътимоднокии ҳисоботи молиявӣ бояд таъмин карда шавад.

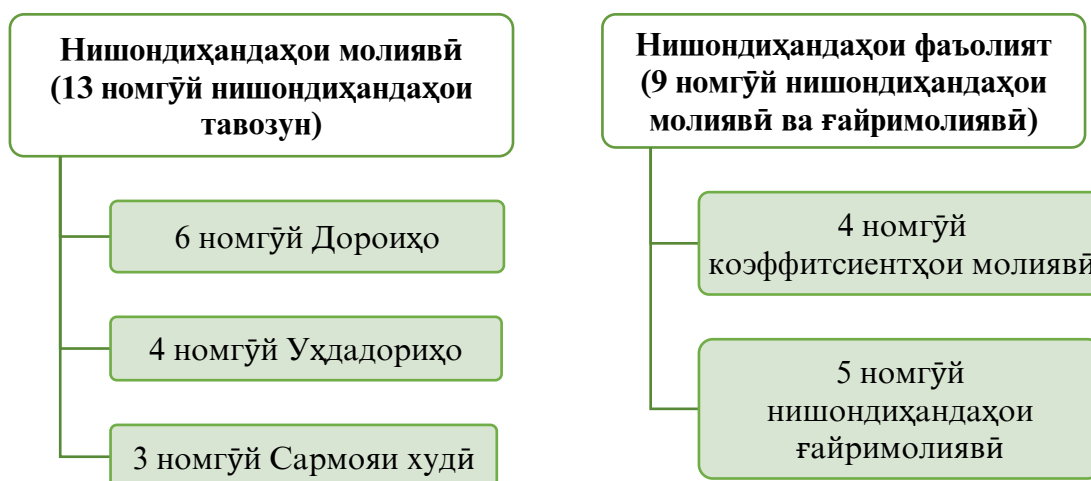
Ҳисоботи молиявии тибқи СБҲМ таҳияшудаи бонкҳо барои ҳисоб намудани коэффитсиентҳои молиявӣ манбаи муҳимтарин иттилоот ба ҳисоб меравад. Аз тарафи дигар, ҳисоботи молиявӣ мутобиқи СБҲМ имкониятҳои таҳлилии нишондиҳандаҳои молиявии бонкҳоро зиёд мегардонад.

Таҳлилгарон, сармоягузoron, қарздеҳон, амонатгузoron ва ҳама гуна истифодабарандагони манфиатдор метавонанд аз ҳисоботи молиявии бонкҳо истифода баранд, ки чунин маълумот дар сомонаи расмии бонкҳо, дар сомонаи расмии БМТ, дар маҷмуаи оморӣ ва дигар манбаъҳо мавҷуд аст ва дастрас мебошад. Таваҷҷуҳи бештари сармоягузoronу қарздеҳон ба иттилооти ҳисоботи молиявии маҷмуии аудитшуда зоҳир мегардад, зеро чунин иттилоотро саҳеҳ ва боэътимод шуморидан имконпазир аст.

Мавриди зикр аст, ки аз соли 2019 инҷониб ҳар семоҳа нишондиҳандаҳои молиявии ташкилотҳои қарзии молиявӣ, аз ҷумла бонкҳо ба БМТ дар намуди MS Excel пешниҳод карда мешавад ва дар сомонаи расмии БМТ ҷойгир карда мешавад. Нишондиҳандаҳои молиявии пешниҳодшуда (ё бо ибораи дигар индикаторҳои молиявӣ) ду гурӯҳи нишондиҳандаҳоро дар бар мегирад (расми 3.3.1.).

Нишондиҳандаҳои асосии молиявии мазкур барои таҳлили муқоисавӣ маълумоти муфид маҳсуб меёбад ва дар натиҷаи муқоиса метавон доир ба фаъолияти молиявии ин ё он бонк хулосаи зарурӣ бароварда шавад.

Ҳамчунин тавассути ин нишондиҳандаҳо метавон рейтингӣ бонкҳоро муайян кард.

Расми 3.3.1. – Таркиби нишондиҳандаҳои асосии молиявии бонкҳо

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси: Бонки миллии Тоҷикистон. Нишондиҳандаҳои молиявии бонкҳо // https://nbt.tj/tj/banking_system/nishondihandaho/finance_bank_pokazatel.php

Дар маҷаллаи “Бонкдорӣ. Тараққиёт. Ҷаҳонишавӣ”,¹¹⁹ ки ҳар семоҳа аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон нашр мешавад, рейтингӣ бонкҳо аз рӯйи нишондиҳандаҳои ҳисоботи бонкҳо - *дориҳо*, *уҳдадориҳо*, *сармоя*, *қарзҳо*, *пасандозҳо*, *фоида* муайян карда мешавад. Нишондиҳандаҳои мазкур дар муқоиса бо соли гузашта оварда мешаванд ва барои таҳлилгарон маводе хубе ба ҳисоб меравад. Гуфтан ҷоиз аст, ки дар 5 соли охир бонкҳои низомсоз - БДА ҶТ “Амонатбонк”, ҶСК “Ориёнбонк” ва ҶСК “Бонки Эсхата” дар се сатри аввали рейтингӣ нишондиҳандаҳо ҷойгиранд.

Нишондиҳандаҳои ҳисоботи молиявии бонкҳо тибқи талаботи БМТ омода карда шудааст ва ҳисоботи молиявии алоҳидаи бонкҳо дар бар мегирад. Ҳисоботи молиявии бонкҳо, ки ба БМТ пешниҳод карда мешавад, мутобиқи СБҲМ таҳия карда шудаанд. Нишондиҳандаҳои ҳисоботи молиявии маҷмуии аудитшудаи бонкҳо бошад, дар сомонии расмӣ бонкҳо ҷойгир карда шудааст.

¹¹⁹ Маҷаллаи БМТ “Бонкдорӣ. Тараққиёт. Ҷаҳонишавӣ” // <https://nbt.tj/tj/jurnal/bonkdor-dar-to-ikiston.php>

Аз нуқтаи назари таҳлил ва муқоисаи маълумоти ҳисоботи молиявии бонкҳо чунин андеша кардан зарур аст, ки нишондиҳандаҳои ҳисоботи молиявии маҷмуии бонкҳо он қадар муқоисашаванда нест, зеро бонкҳое, ки ҳисоботи маҷмуӣ пешниҳод мекунанд, дорой на танҳо бонкҳои фаръӣ, балки ташкилотҳои фаръии соҳаҳои гуногун (мисол, суғурта, лизинг, варзиш, хизматрасонии компютерӣ) мебошанд. Аз ин рӯ, барои муқоисаи ҳисоботи молиявии алоҳидаи онҳо, ки тибқи талаботи БМТ ва СБҲМ омода карда шудааст, маводи хубе ба ҳисоб меравад.

Маълум аст, ки дар таҷрибаи ҷаҳонӣ усулҳо ва воситаҳои гуногуни муқоисавӣ истифода бурда мешаванд ва яке аз инҳо бенчмаркинг мебошад. Мафҳуми *бенчмаркинг* (бо англисӣ *benchmarking*) дар адабиётҳо бо мазмуни *муқоисакунӣ, муайянкунии таҷрибаи пешқадам, беҳтаргардонӣ, такмилдиҳӣ* фаҳмида мешавад.

Ба андешаи Р. Кэмп бенчмаркинг ин дарёфти таҷрибаҳои пешқадами соҳа мебошад, ки татбиқи ин таҷрибаҳо дар ташкилотҳо ба натиҷаҳои беҳтарин оварда мерасонад¹²⁰. Таърифи мазкур дар аксарияти таҳқиқотҳо оварда шудааст, ки мазмуни асосии бенчмаркингро ифода мекунад.

Ба ақидаи А.З. Толстова дар таҷрибаи ҷаҳонӣ яке аз воситаҳои раванди муқоисаи эталонӣ бенчмаркинг ба ҳисоб меравад. Бенчмаркинг ин усули таҳқиқот, таҳлили муқоисавӣ ва ҷорӣ намудани таҷрибаи пешқадам барои пешбурди бизнес мебошад ва дар соҳаҳои гуногун, аз он ҷумла дар бахши бонкӣ татбиқ карда мешавад. Айни замон бенчмаркинг яке аз усули паҳншуда мебошад, ки бонкҳои азим дар фаъолияти худ истифода мебаранд. Намудҳои зерини бенчмаркинг мавҷуд аст: умумӣ; соҳавӣ; рақобатӣ; дохилӣ¹²¹.

¹²⁰ Camp, R.C., (1989). Benchmarking: the search for Industry best practices that lead to superior performance. American Society of Quality Control, Quality Press, Milwaukee, WI

¹²¹ Толстова, А.З. Бенчмаркинг как инструмент эффективности банковской деятельности / А.З. Толстова, А.В. Гетманова // Экономика: теория и практика. – 2015. – № 3(39). – С. 62-66.

Бенчмаркинг ҳамчун яке аз усулҳои алтернативии идоракунии стратегӣ, маҳсули рушди эволюсионии рақобатпазирӣ мебошад, ки муқоисаи маҳсулоти рақибро бо маҳсулоти ташкилот дар бар мегирад, ки дар натиҷаи он роҳҳои беҳтар намудани сифати маҳсулот таҳия мешавад ва ҳамзамон сатҳи рақобатпазирии он боло меравад. Ҳамин тавр, бенчмаркинг як усули идоракунии мебошад, ки ба баланд бардоштани сифат ва ноил шудан ба бартарӣ дар рақобат нигаронида шудааст¹²².

Тавре ки Л.Н. Кузнецова қайд мекунад, истифодаи усули бенчмаркинг барои тақмили раванди баҳисобгирӣ ва баланд бардоштани сифати ҳисоботи молиявӣ пешниҳод карда мешавад, ки на танҳо ба самаранокии ташкилотҳо, балки ба баланд шудани рақобатпазирии онҳо мусоидат мекунад. Инчунин, бенчмаркингро метавон барои модели самараноки рушди баҳисобгирии муҳосибӣ истифода бурд¹²³. Аз ин ҷо мо чунин андешаро тарафдорӣ намуда, қайд карданем, ки бенчмаркинг дар рушди низоми баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявии бонк яке аз воситаи самаранок маҳсуб меёбад.

Муҳаққиқон А.А. Мирзоалиев ва А.Д. Шаропов бенчмаркингро ҳамчун воситаи махсуси таҳлили ҳисоботи молиявӣ дар мисоли ду корхонаи саноати қаннодии ҷумҳурӣ дида баромада, қайд мекунад, ки барои гузаронидани бенчмаркинг молиявӣ маълумоти бештар дар ҳисоботи молиявӣ мавҷуд аст ва барои таҳлили муқоисавӣ дастраси умум аст. Таҳлили муқоисавии ин корхонаҳоро аз рӯи 35 номгӯи нишондиҳандаҳои самаранокӣ, аз қабилӣ даромад, фоида, коэффитсиентҳои гирдгардиш, даромаднокӣ, левереҷи молиявӣ барои ду сол муқоиса намуда, доир ба рақобатнокӣ, даромаднокӣ ва самаранокии фаъолияти онҳо хулосабардорӣ кардааст¹²⁴.

Бенчмаркинг дорои инструментҳои зиёд мебошад ва яке аз он ин таҳлили муқоисавӣ аст. Мутахассисон бенчмаркинг молиявиро ҷудо мекунанд, ки

¹²² Протасов, Д.В. Теория и практика применения технологии бенчмаркинга для улучшения качества деятельности организации: монография / Д.В. Протасов. – Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2009. – 80 с.

¹²³ Кузнецова Л.Н. Бенчмаркинг как инструмент повышения качества учетно-аналитической информации // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 5: Экономика. – 2011. – № 2. – С. 113-121.

¹²⁴ Мирзоалиев, А.А. Бенчмаркинг как особый инструмент анализа финансовой отчетности / А.А. Мирзоалиев, А.Д. Шаропов // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2021. – № 1(35). – С. 123-136.

муқоисаи берунӣ ва ё эталонӣ мебошад ва дар доираи он нишондиҳандаҳои натиҷавии раванд ва ё сохторҳо бо нишондиҳандаҳои монанди дигар ташкилотҳо муқоиса карда мешаванд. Аз ҷумла, нишондиҳандаҳои молиявии як бонкро бо бонки дигар ва ё нишондиҳандаҳои молиявии як филиали бонкро бо дигар филиал метавон муқоиса намуд. Ҳар як бонк метавонад методикаи таҳлил ва муқоисаро таҳия кунад ва дар ин самт яке аз масъалаи душвор ин интихоби нишондиҳандаҳо мебошад. Саҳеҳияти нишондиҳандаҳои муқоисашаванда муҳимтарин талабот дар интихоби нишондиҳандаҳо мебошад.

Ҳисоботи молиявии бонкҳо, ки тибқи талаботи СБҲМ омода шудааст, барои гузаронидани бенчмаркинги молиявии бонкҳо иттилооти бозътимод мебошад.

Бенчмаркинги нишондиҳандаҳои молиявии бонкро дар асоси маълумоти дастрас аз рӯйи самтҳои зерин мегузаронем (расми 3.3.2.).

Расми 3.3.2. – Самтҳои асосии бенчмаркинги молиявии бонкҳо дар асоси маълумоти дастрас

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Барои таҳлил аз маълумоти ба БМТ пешниҳоднамудаи бонкҳо нишондиҳандаҳои 3 бонки анъанавӣ барои солҳои 2020-2022 гирифта шудааст. Таҳлилгар метавонад маълумоти ҳама бонкҳои ватаниро барои муқоиса истифода барад, инчунин метавон барои якчанд солҳо таҳлил гузаронд.

1. Таҳлили динамикаи нишондиҳандаҳои ҷамъбасти тавозуни бонкҳо (ҷадвали 3.3.1.). Аз натиҷаи таҳлили динамикаи нишондиҳандаҳои ҷамъбасти тавозуни бонкҳо чунин хулоса кардан мумкин аст:

1) доройҳои ҚСК “Бонки Эсхата” дар соли 2021 нисбати соли 2020 ба 32,9% ва соли 2022 бошад ба 31,3% афзоиш ёфтааст. Уҳдадорӣҳои бонк соли 2022 ба андозаи 28,7% афзудааст. Сармояи худӣ бошад, соли 2021 нисбати соли гузашта ба 27,5% ва соли 2022 ба таври назаррас, яъне 43,2% афзудааст. Доройҳо ва сармояи бонк дар соли 2022 нисбати соли 2020 қариб 2 маротиба зиёд шудааст. Албатта, ин самаранокии амалиётҳои активӣ ва зиёдшавии фоидаи бонкро нишон медиҳад.

Ҷадвали 3.3.1. - Таҳлили динамикаи нишондиҳандаҳои ҷамъбасти тавозуни бонкҳо (бо млн. сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	2020	2021	Афзоиш дар с. 2021 нисбати с. 2020, %	2022	Афзоиш дар с. 2022 нисбати с. 2021, %
1	2	3	4 ((3-2)/2)	5	6 ((5-3)/3)
ҚСК “Бонки Эсхата”					
Доройҳо	2 444,00	3 248,90	32,9	4 264,50	31,3
Уҳдадорӣҳо	1 993,40	2 674,40	34,2	3 442,00	28,7
Сармояи худӣ	450,5	574,5	27,5	822,5	43,2
ҚСП “Аввалин бонки молиявии хурд”					
Доройҳо	991,3	1 122,90	13,3	1 132,10	0,8
Уҳдадорӣҳо	846,7	955,5	12,8	934,4	-2,2
Сармояи худӣ	144,6	167,4	15,8	197,7	18,1
ҚСП “Бонки Арванд”					
Доройҳо	566,2	766,2	35,3	1 005,40	31,2
Уҳдадорӣҳо	458,9	641,3	39,7	829,4	29,3
Сармояи худӣ	107,3	124,8	16,3	176	41,0

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси: Бонки миллии Тоҷикистон. Нишондиҳандаҳои молиявии бонкҳо // https://nbt.tj/tj/banking_system/nishondihandaho/finance_bank_pokozatel.php

2) дар ҚСП “Аввалин бонки молиявии хурд” афзоиши дороиҳо соли 2021 13,3% ва соли 2022 нисбати соли 2021 қариб бетағйир монда, ба 0,8% афзудааст. Уҳдадориҳо бошад, соли 2022 нисбати соли 2021 ба 2,2% кам шудааст. Сармояи худӣ ҳар сол тамоюли зиёдшавӣ дошта, соли 2022 нисбати соли 2021 ба 18,1% афзудааст.

3) Дороиҳои ҚСП “Бонки Арванд” соли 2021 нисбати соли гузашта ба 35,3% ва соли 2022 ба 31,2% афзудааст. Уҳдадориҳои бонк соли 2021 нисбати соли 2020 ба андозаи 39,7% ва сармояи худӣ соли 2022 нисбати соли 2021 ба андозаи 41% зиёд шудааст. Албатта, зиёдшавии сармоя бо афзоиши назарраси фоидаи софи бонк дар соли 2022 вобаста аст.

Ба ҳамин тариқ, аз натиҷаи таҳлил маълум шуд, ки аз рӯи афзоиши дороиҳо ва сармояи худӣ ҚСК “Бонки Эсхата” дар ҷойи аввал қарор дорад. Аз ин ҷо, бонки мазкур таҷрибаи хуби гузаронидани амалиётҳои активӣ ва ҷалби амонатҳоро нисбати дигар бонкҳо дорад.

2. Таҳлили сохтори ҳисобот дар бораи ҳолати молиявӣ. Дар ҷадвали 3.3.2. таҳлили сохтори ҳисобот дар бораи ҳолати молиявии бонкҳо оварда шудааст, ки дар он вазни қиёсии нишондиҳандаҳо ҳисоб карда шудааст.

Таҳлили сохтори ҳисобот дар бораи ҳолати молиявии бонкҳо нишон дод, ки вазни қиёсии сармояи худии ҚСК “Бонки Эсхата” дар ҷамъи дороиҳо соли 2020 ба 18,4%, соли 2021 ба 17,7% ва соли 2022 ба 19,3% баробар шудааст. Дар ҚСП “Аввалин бонки молиявии хурд” бошад, вазни қиёсии уҳдадориҳо дар давраи таҳлилшаванда кам шуда, ҳиссаи сармояи худии бонк афзуда, соли 2022 17,5 фоизи дороиҳоро ташкил додааст. Вазни қиёсии уҳдадориҳои ҚСП “Бонки Арванд” соли 2021 нисбат ба соли 2020 зиёд гашта, ба 83,7% баробар шудааст. Ҳиссаи сармояи худии бонки мазкур соли 2020 ба 19% ва соли 2022 ба 17,5% баробар шудааст.

Дар асоси таҳлили сохтори тавозуни бонкҳои муқоисашаванда ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки ҚСК “Бонки Эсхата” нисбати дигар бонкҳо сохтори оптималии сармоя дорад. Агар бонк сармояи худиро зиёд гардонад,

ин ба пастшавии хавфҳо ва зиёдшавии даромаднокии сармоя оварда мерасонад.

**Ҷадвали 3.3.2. - Таҳлили сохтории ҳисобот дар бораи ҳолати молиявии
банкҳо (бо млн. сомонӣ)**

Нишондиҳандаҳо	2020	Вазни қиёсӣ, %	2021	Вазни қиёсӣ, %	2022	Вазни қиёсӣ, %
ҶСК “Бонки Эсхата”						
Дороиҳо	2 444,00	100	3 248,90	100	4 264,50	100
Уҳдадориҳо	1 993,40	81,6	2 674,40	82,3	3 442,00	80,7
Сармояи худӣ	450,5	18,4	574,5	17,7	822,5	19,3
ҶСП “Аввалин бонки молиявии хурд”						
Дороиҳо	991,3	100	1 122,90	100	1 132,10	100
Уҳдадориҳо	846,7	85,4	955,5	85,1	934,4	82,5
Сармояи худӣ	144,6	14,6	167,4	14,9	197,7	17,5
ҶСП “Бонки Арванд”						
Дороиҳо	566,2	100	766,2	100	1 005,40	100
Уҳдадориҳо	458,9	81,0	641,3	83,7	829,4	82,5
Сармояи худӣ	107,3	19,0	124,8	16,3	176	17,5

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси: Бонки миллии Тоҷикистон. Нишондиҳандаҳои молиявии банкҳо // https://nbt.tj/tj/banking_system/nishondihandaho/finance_bank_pokazatel.php

Дар натиҷаи зиёдшавии ҳиссаи сармояи худӣ коэффитсиенти левереҷи молиявӣ паст мегардад, ва албатта, ин омили муҳимми устувории фаъолияти банк мебошад. Инчунин, меъёри кифоятии сармояи банк баланд мегардад, ки тибқи талаботи БМТ меъёри К-1.2 на камтар аз 10% муқаррар карда шудааст. Дар сомонаи расмӣ ҶСК “Бонки Эсхата” меъёри кифоятии сармоя оварда шудааст, ки ба ҳолати 31 марти соли 2023 коэффитсиенти К-1.2 ба 17,68% баробар аст.

3. Таҳлили муқоисавии нишондиҳандаҳои даромаднокӣ. Маълум аст, ки нишондиҳандаҳои даромаднокӣ самаранокии фаъолияти ҳар як ташкилотро

нишон медиҳад. Нишондиҳандаҳои даромаднокӣ маҳаки самаранокии фаъолияти бонк маҳсуб ёфта, рақобатпазирӣ ва беҳтар шудани ҷолибияти сармоягузорию бонкро тавсиф медиҳанд.

Бонкҳо ба БМТ асосан се нишондиҳандаҳои даромаднокиро пешниҳод мекунанд: *даромаднокии дороиҳо, даромаднокии сармоя ва даромади фоизии ҳолис*. Формулаи ҳисобкитоби ин нишондиҳандаҳо дар ҷадвали 3.3.3. оварда шудааст.

Даромаднокии дороиҳо (ROA) самаранокии истифодабарии дороиҳои бонкро тавсиф дода, андозаи фоидаро ба 1 сомонии дороиҳо нишон медиҳад.

Даромаднокии сармоя (ROE) самаранокии фаъолияти бонкро аз нуқтаи назари саҳомон тавсиф медиҳад ва фоида ба 1 сомонии сармоия гузошташударо нишон медиҳад.

Ҷадвали 3.3.3. - Формулаи ҳисоб кардани нишондиҳандаҳои даромаднокии бонкҳо

№	Нишондиҳанда	Формулаи ҳисоб кардан
1	Даромаднокии дороиҳо (ROA, Return on assets)	$\frac{\text{Фоидаи соф}}{\text{Арзиши миёнаи дороиҳо}} * 100 \%$
2	Даромаднокии сармоя (ROE, Return on equity)	$\frac{\text{Фоидаи соф}}{\text{Арзиши миёнаи сармоя}} * 100 \%$
3	Даромади (ё маржаи) фоизии ҳолис (NIM, Net Interest Margin)	$\frac{\text{Даромади фоизии ҳолис}}{\text{Арзиши миёнаи дороиҳои фоидаовар}} * 100 \%$

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси: Жарковская Е.П. Финансовый анализ деятельности коммерческого банка: учебник. – М. : Издательство «Омега-Л», 2010. – 325 с.; Ключников М.В. Анализ показателей, характеризующих финансовую деятельность коммерческих банков // Финансы и кредит. – 2003. – №. 20 (134). – С. 40-45.; Толчин К.В. Об оценке эффективности деятельности банков // Деньги и кредит. – 2007. – №. 9. – С. 58-62; Гиляровская Л.Т., Паневина С.Н. Комплексный анализ финансово-экономических результатов деятельности банка и его филиалов. – СПб.: Питер, 2007. – 342 с.; Шеремет А.Д., Щербакова Г.Н. Финансовый анализ в коммерческом банке. – М.: Издательство: Финансы и статистика, 2001. – 256 с.

Даромади фоизии ҳолис (NIM) самаранокии истифодабарии дороиҳоро вобаста ба арзиши маблағҳои ҷалбшудаи бонк тавсиф медиҳад.

Бонкҳо ба БМТ ҳар семоҳаи соли ҳисоботӣ нишондиҳандаҳои молиявӣ ва нишондиҳандаҳои фаъолиятро (дар таркиби онҳо ин се нишондиҳандаи

даромаднокӣ мавҷуд аст) пешниҳод мекунад ва дар сомонаи БМТ ҷойгир карда мешавад.

Бо истифода аз маълумоти ҳисоботи молиявии бонкҳо, ки дастрас аст, таҳлили муқоисавии нишондиҳандаҳои фоида ва даромаднокии бонкҳоро мегузаронем (ҷадвали 3.3.4.).

Ҷадвали 3.3.4. - Таҳлили муқоисавии нишондиҳандаҳои фоида ва даромаднокии бонкҳо

Нишондиҳандаҳо	2020	2021	2022
ҶСК “Бонки Эсхата”			
Даромаднокии дороиҳо (ROA, %)	3,5	3,8	7,4
Даромаднокии сармоя (ROE, %)	17,1	20,2	38,6
Даромади фоизии ҳолис (NIM, %)	15,1	13,7	15,2
Фоидаи соф (бо млн. сомонӣ)	77,2	116,0	317,2
ҶСП “Аввалин бонки молиявии ҳурд”			
Даромаднокии дороиҳо (ROA, %)	1,3	2,60	3,50
Даромаднокии сармоя (ROE, %)	8,8	17,4	19,9
Даромади фоизии ҳолис (NIM, %)	15,2	15,5	17,3
Фоидаи соф (бо млн. сомонӣ)	12,7	29,1	39,4
ҶСП “Бонки Арванд”			
Даромаднокии дороиҳо (ROA, %)	0,6	1,2	5,10
Даромаднокии сармоя (ROE, %)	3,1	7,2	29,3
Даромади фоизии ҳолис (NIM, %)	14,5	13,2	15,1
Фоидаи соф (бо млн. сомонӣ)	3,3	9,0	51,5

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси: Бонки миллии Тоҷикистон. Нишондиҳандаҳои молиявии бонкҳо // https://nbt.tj/tj/banking_system/nishondihandaho/finance_bank_pokazatel.php

Дар асоси муқоисаи нишондиҳандаҳои фоида ва даромаднокии бонкҳо ба чунин хулоса омадан мумкин аст:

1. Дар давраи солҳои 2020-2022 даромаднокии дороиҳо (ROA) дар ҶСК “Бонки Эсхата” нисбат ба дигар бонкҳо аз ҳама баланд аст. Соли 2022 ба 7,4% баробар шуд, ки нисбат ба солҳои пештара 2 маротиба зиёд аст. Ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки бонки мазкур дороиҳои худро самаранок истифода

мебарад. Даромаднокии дороиҳои ҶСП “Аввалин бонки молиявии хурд” ва ҶСП “Бонки Арванд” низ дар муқоиса бо солҳои пештара зиёд шудаанд. Агар дар соли 2020 даромаднокии дороиҳои ҶСП “Бонки Арванд” ба 0,6% бошад, соли 2021 ба 1,2% (ё 2 маротиба зиёд) ва соли 2022 ба 5,1% (ё нисбати соли 2021 зиёда аз 4 маротиба) баробар шудааст. Аз ин ҷо, дар ин бонкҳо низ сиёсати хуби идоракунии дороиҳо мавҷуд аст.

2. Аз рӯйи нишондиҳандаҳои даромаднокии сармоя (ROE) низ ҶСК “Бонки Эсхата” нисбат ба дигар бонкҳои муқоисашаванда пешсаф аст ва соли 2022 ба 38,6% баробар шуд. Ин маънои онро дорад, ки ба 1 сомони сармояи худӣ 38,6 дирам фоида рост меояд. Даромаднокии сармояи ду бонки дигар низ сол то сол зиёд шудаанд. Хусусан даромаднокии сармояи ҶСП “Бонки Арванд” соли 2022 ба 29,3% баробар шудааст, ки нисбати соли 2021 ба андозаи 22,1% зиёд аст ва ба ин, асосан афзоиши фоидаи софи бонк дар соли 2022 таъсир расондааст.

3. Нишондиҳандаи даромади фоизии холиси (NIM) ҶСП “Аввалин бонки молиявии хурд” нисбати дигар бонкҳои муқоисашаванда дар соли 2022 аз ҳама баланд буда, ба 17,3% баробар шудааст ва ҳар сол тамоюли зиёдшавӣ дорад. Ин самаранокии амалиётҳои активии бонки мазкурро нишон медиҳад. Дар ҶСК “Бонки Эсхата” ва ҶСП “Бонки Арванд” низ даромаднокии фоизии холис андозаи устувор дошта, дар давраи солҳои 2020-2022 аз 13 то 15 фоизро ташкил додаанд.

4. Барои афзоиши нишондиҳандаҳои даромаднокии ин бонкҳо, асосан зиёдшавии фоидаи соф таъсир расондааст. Агар ҶСК “Бонки Эсхата” соли 2020 ба маблағи 77,2 млн. сомонӣ фоида гирифта бошад, соли 2021 фоида ба 116 млн. сомонӣ ва соли 2022 ба 317,2 млн. сомонӣ (ё нисбати соли 2021 зиёда аз 2,7 маротиба) баробар шудааст. Афзоиши фоида дар бонкҳои дигар низ ба назар мерасад ва ҶСП “Бонки Арванд” соли 2022 ба маблағи 51,5 млн. сомонӣ фоида гирифтааст, ки ин нисбати соли 2021 ба маблағи 42,5 млн. сомонӣ ё 5,7 маротиба зиёд аст.

5. ҶСК “Бонки Эсхата” аз рӯйи даромаднокии дороиҳо ва сармоя дар солҳои муқоисашаванда дар ҷойи аввал аст, аз рӯйи даромади фоизии ҳолис бошад ҶСП ““Аввалин бонки молиявии хурд” дар ҷойи аввал аст.

Ҳамин тавр, таҳлили нишондиҳандаҳои даромаднокии бонкҳо нишон дод, ки андозаи нишондиҳандаҳо сол то сол тамоюли зиёдшавӣ доранд ва ин ҳолати молиявии устувори бонкҳои муқоисашавандаро муаррифӣ мекунад.

Ин ҷо маврид ба зикр аст, ки байни нишондиҳандаҳои даромаднокии дороиҳо (ROA) ва сармоя (ROE) вобастагӣ мавҷуд аст ва ин бо формулаи зерин ифода карда мешавад:

$$ROE = ROA * \frac{\text{Дороиҳо}}{\text{Сармояи худӣ}} \quad (3.4.)$$

Дар формулаи мазкур таносуби дороиҳо ва сармояи худӣ нишондиҳандаи мултипликатори сармояро (ё коэффитсиенти вобастагии молиявӣ) нишон медиҳад, ки паст шудани ин нишондиҳанда тамоюли мусбӣ арзёбӣ мегардад ва зиёдшавии ҳиссаи сармояи худии бонкро нишон медиҳад¹²⁵.

Афзоиши даромаднокии сармояи бонк барои саҳомон муҳимтарин маълумот ба ҳисоб меравад, ки дар натиҷаи муқоисаи андозаи он бо дигар бонкҳо онҳо метавонанд доир ба хариди саҳмияҳо ва ё гузоштани маблағ ба бонк қарори дахлдор қабул кунанд.

Андозаи меъёрии нишондиҳандаҳои даромаднокӣ аз тарафи БМТ барои бонкҳо муайян карда нашудааст. Дар таҷрибаи бонкҳои дигар давлатҳо андозаи меъёрии даромаднокӣ муайян карда шудааст, ки таҳлилгарон барои муқоиса истифода мекунанд.

Барои танзими фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ аз тарафи БМТ меъёрҳои мақбул истифода мешаванд, ки тибқи Дастурамали №176 «Дар бораи

¹²⁵ Рентабельность активов и капитала// https://finuslugi.ru/glossariy/rentabelnost_aktivov_i_kapitala

тартиби танзими фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ»¹²⁶ андозаи меъёри нишондиҳандаҳои кифоятии сармоя ва пардохтпазирӣ муайян карда шудаанд.

Дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ ва таҳлили нишондиҳандаҳои банкҳои ватанӣ меъёри даромаднокиро бо чунин андоза пешниҳод кардан мумкин аст:

- 1) *Даромаднокии дороиҳо (ROA) на камтар аз 2 %;*
- 2) *Даромаднокии сармоя (ROE) на камтар аз 10 %;*
- 3) *Даромади фоизии ҳолис (NIM) на камтар аз 15 %.*

4. Таҳлили муқоисавии меъёри пардохтпазирии ҷорӣ. Пардохтпазирии ҷорӣ қобилияти банк чиҳати сари вақт иҷро гардидани уҳдадориҳои он дар назди пасандоздорон ва қарздеҳонро нишон медиҳад. Дар Дастурамали №176 формулаи ҳисоб кардани он оварда шудааст:

$$K2 - 1 = \frac{ДП}{УК} * 100 \% \quad (3.5.)$$

Дар ин ҷо: ДП - дороиҳои пардохтпазир + дороиҳои муҳлаташ то 30 рӯз;
УК - амонатҳои дархостшаванда ва уҳдадориҳои кутоҳмуддат + уҳдадориҳои муҳлаташон то 30 рӯзи наздик.

Тибқи Дастурамали №176 андозаи меъёри пардохтпазирии ҷорӣ барои ташкилотҳои қарзии низомсоз на камтар аз 50% ва барои дигар ташкилотҳои қарзӣ на камтар аз 30% муқаррар карда шудааст. Ба банкҳои низомсоз ҶСК "Ориёнбанк", БДА ҶТ "Амонатбанк" ва ҶСК "Бонки Эсхата" дохил мешаванд.

Дар ҷадвали 3.3.5. таҳлили муқоисавии меъёри пардохтпазирии ҷории банкҳои ватаниро меорем.

Тавре аз нишондиҳандаҳои ҷадвали 3.3.5. маълум аст, андозаи ҳақиқии меъёри пардохтпазирии ҷории ҳамаи банкҳо ба андозаи меъерӣ мувофиқат мекунад ва ҳатто чанд маротиба зиёд аст. Меъёри пардохтпазирии ҷории

¹²⁶ Дастурамали №176 «Дар бораи тартиби танзими фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ». Бо Қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон таҳти №304 аз 9 октябри соли 2009 тасдиқ шудааст (охирон тағйиру иловаҳо 24 майи соли 2022) // <https://nbt.tj/tj/normative/>

бонкҳои низомсоз ҶСК "Ориёнбонк", БДА ҶТ "Амонатбонк" ва ҶСК "Бонки Эсхата" зиёда аз 50 фоиз буда, дар давраи таҳлилшаванда дар ҳадди устувор қарор дорад. Пардохтпазирии ҷорӣи ҶСК "Ориёнбонк" бошад, агар соли 2020 63 фоизро ташкил диҳад, соли 2021 ба 126 фоиз ва соли 2022 ба 132 фоиз баробар шудааст, ки аз андозаи меъерӣ зиёда 2,5 маротиба аст. Пардохтпазирии ҷорӣи ҶСП "Аввалин бонки молиявии хурд" соли 2020 ба 81 фоиз ва соли 2022 ба 74 фоиз баробар шудааст, яъне каме паст шудааст, аммо ин аз андозаи меъерии БМТ низ қариб 2,5 маротиба зиёд аст. Меъери пардохтпазирии ҶСП Бонки "Арванд" соли 2021 нисбат ба соли 2020 қариб 2 маротиба паст гардидааст ва соли 2022 бошад ба 211 фоиз баробар шудааст, ки аз меъер 7 маротиба зиёд аст.

Ҷадвали 3.3.5. - Таҳлили муқоисавии меъери пардохтпазирии ҷорӣи бонкҳо (К-2.1, бо фоиз)

№	Номи бонкҳо	Андозаи меъерӣ	2020	2021	2022
1	ҶСК "Ориёнбонк"	50	63	126	132
2	БДА ҶТ "Амонатбонк"	50	77	71	83
3	ҶСК "Бонки Эсхата"	50	68	64	79
4	ҶСК "Тавҳидбонк"	30	167	129	111
5	ҶСП "Аввалин бонки молиявии хурд"	30	81	69	74
6	Филиали бонки "Тиҷорат"-и ҶИЭ дар ш. Душанбе	30	110	123	119
7	ҶСП "Халиқ Бонк Тоҷикистон"	30	104	121	125
8	ҶСП Бонки "Арванд"	30	167	83	211
9	ҶСП "Спитамен Бонк"	30	83	74	104
10	ҶСП "Бонки байналмилалӣ Тоҷикистон"	30	105	94	104
11	ҶСК "Коммерсбонки Тоҷикистон"	30	110	167	123
12	ҶСК "Алиф Бонк"	30	42	64	83
13	ҶСП "Бонки рушди Тоҷикистон"	30	154	85	74
14	КВД БССТ "Саноатсодиротбонк"	30	88692	7524	646
15	ҶСП "Душанбе Сити Бонк"	30	-	-	77

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси: Бонки милли Тоҷикистон. Нишондиҳандаҳои молиявии бонкҳо // https://nbt.tj/tj/banking_system/nishondihandaho/finance_bank_pokazatel.php

Ҷамҷунин, пардохтпазирии ҷорӣи ҶСП "Халиқ Бонк Тоҷикистон", ҶСП "Спитамен Бонк", ҶСП "Бонки байналмилалӣ Тоҷикистон", ҶСК

"Коммерсбонки Тоҷикистон" ва ҶСК "Алиф Бонк" низ дар давраи муқоисашаванда тамоюли зиёдшавӣ доранд. Нишондиҳандаҳои КВД БССТ "Саноатсодиротбонк" бошад, дар муқоиса бо дигар бонкҳо аз ҳама зиёд буда, соли 2020 ба 88692 фоиз ва соли 2022 ба 646 фоиз баробар шудааст. Таҳлили таркиби нишондиҳандаҳои молиявии бонки мазкур нишон медиҳад, ки соли 2020 бонк дар тавозун маблағи ками уҳдадориҳои кутоҳмуддат дошт ва аз соли 2022 сар карда, амонатҳои дархостшаванда ҷалб карда шудааст.

Ҳамин тариқ, муқоисаи нишондиҳандаи пардохтпазирии ҷорӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки бонкҳои ватанӣ қобилияти сари вақт ва пурра иҷро намудани уҳдадориҳоро дар назди пасандоздорон ва қарздеҳон доранд. Яъне дороиҳои пардохтпазир ва дороиҳои муҳлаташ то 30 рӯзи бонкҳо барои пардохти амонатҳои дархостшаванда ва уҳдадориҳои муҳлаташон то 30 рӯз кифоя аст. Аз тарафи дигар, риоя гардидани андозаи меъёрии нишондиҳандаи пардохтпазирии ҷорӣ боварии мизоҷонро ба бонк зиёд гардонида, рушди устувори низоми бонкиро нишон медиҳад.

Натиҷаи бенчмаркинги молиявии бонкҳоро аз рӯйи чор самти дар боло овардашуда ҷамъбаст намуда, чунин хулосабардорӣ кардан мумкин аст, ки дар асоси маълумоти ба БМТ пешниҳоднамудаи бонкҳо на ҳамаи нишондиҳандаҳо ва ё индикаторҳои молиявиро ҳисоб кардан имкон дорад. Инчунин нишондиҳандаҳои мутлақи молиявии бонкҳо асосан иттилооти тавозуни муҳосибиро дарбар мегиранд. Аз ин ҷо барои мақсадҳои таҳлил ба бонк муроҷиат кардан зарур аст, аммо дар сомонаи расмӣ баъзе бонкҳо иттилооти молиявӣ пурра оварда нашудааст, ки барои гузаронидани таҳлил мушкилот ба амал меояд.

Бо дарназардошти таҳлили гузаронидашуда ва барои ягонагии маълумоти молиявӣ ба таркиби нишондиҳандаҳои молиявии ба БМТ пешниҳодшуда илова намудани нишондиҳандаҳо зарур мебошад, ки барои зиёд гардонидани имкониятҳои иттилоотӣ ва таҳлилии ҳисоботи молиявии бонкҳо мусоидат мекунад. Ҷӣ тавре ки дар боло қайд карда шуд, бонкҳо ба

БМТ нишондиҳандаҳои мутлақи тавозун - 6 номгӯй Дороиҳо, 4 номгӯй Уҳдадориҳо ва 3 номгӯй Сармояи тавозуниро пешниҳод мекунам. Барои мақсадҳои таҳлилу муқоиса ва ҳисоб кардани индикаторҳои молиявии дигар баъзе нишондиҳандаҳои мутлақи ҳисоботи фоида ва зарар намерасанд ва илова кардани онҳоро тавсия мекунам (ҷадвали 3.3.6).

Ба андешаи мо, ба таркиби номгӯии нишондиҳандаҳои молиявии бонкҳо илова намудани нишондиҳандаҳои ҳисоботи фоида ва зарар имкониятҳои таҳлилии ҳисоботи молиявии бонкҳо зиёд мегардонад. Ҳамин тавр, 7 нишондиҳандаи мутлақ илова карда шуда, номгӯии нишондиҳандаҳои молиявӣ аз 13 адад то ба 20 адад мерасанд.

Ҷадвали 3.3.6. - Нишондиҳандаҳои ҳисоботи фоида ва зарар (тавсиявӣ)

	Нишондиҳандаҳо	31/03/20...	30/06/20..	30/09/20...	31/12/20..
4	ДАРОМАДҲО ВА ХАРОҶОТ				
4.1	Даромади фоизӣ				
4.2	Хароҷоти фоизӣ				
4.3	Даромади холиси фоизӣ				
4.4	Даромади холиси ғайрифоиизӣ				
4.5	Даромади амалиётӣ				
4.6	Хароҷоти амалиётӣ				
4.7	Фоида то пардохти андоз аз даромад				

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар робита ба ин, ба таркиби нишондиҳандаҳои баҳодиҳии фаъолияти бонкҳо илова намудани индикаторҳои молиявиро тавсия мекунам, ки дар ҷадвали 3.3.7. оварда шудааст.

Ҳамин тавр, таркиби нишондиҳандаҳои нисбии (индикаторҳои) молиявии бонкҳо бо илова намудани нишондиҳандаҳои тавсияшуда зиёд гардида, барои арзёбии устувории молиявӣ ва таҳлилу муқоисавии бонкҳо замина мегузорад.

Таркиби нишондиҳандаҳои молиявии бонкҳо дар Замимаи 2 оварда шудааст.

**Ҷадвали 3.3.7. - Иловаи индикаторҳо барои мақсадҳои бенчмаркинги
молиявӣ (тавсиявӣ)**

№	Номи индикатори молиявӣ	Формулаи ҳисоб кардан	Тавсифи мазмуни индикатор
1	Даромаднокии сармоягузориҳо (ROI, Return on Investment)	(Ҷоидаи соф / Арзиши миёнаи сармоягузориҳо)*100 %	Сатҳи харҷбарории сармоягузориҳо нишон медиҳад
2	Таносуби даромад бар хароҷот (CIR, Cost income ratio)	(Хароҷоти амалиётӣ / Даромади амалиётӣ)*100 %	Самаранокии пешбурди бизнеси бонкро нишон медиҳад
3	Арзиши хавф (COR, cost of risk)	(Захираҳо / Арзиши миёнаи сандуқи қарзӣ)*100 %	Устувории молиявии бонкро муайян мекунад
4	Коэффитсиенти пойгоҳи мизоҷон (CBR, Client Base Ratio)	Андозаи мутлақи пойгоҳи мизоҷон / Дороиҳои соф	Мустақилияти бонкро аз манбаъҳои берунии маблағгузорӣ тавсиф медиҳад.
5	Мултипликатор D/E (Debt to Equity ratio)	Қарзҳо / Сармояи худӣ	Сатҳи хавфи молиявиро нишон медиҳад

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси: Фатуев В.А. Анализ прибыли и рентабельности банка / В.А. Фатуев, В.Л. Алхасов // Изв. Тульского гос. ун-та. Экон. и юрид. науки. – 2012. – № 1-1. – С. 608-628; Машнина, Е.Н. Практические аспекты финансового анализа эффективности деятельности банка / Е.Н. Машнина // Вестник Белорусского государственного экономического университета. - 2010. - N 6. - С. 87-93; Вострикова Л.А., Панина И.В. Анализ финансового состояния банка на основе открытых данных // Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Экономика и управление. 2020. № 2. С. 13–26. DOI: 10.17308/econ.2020.2/2898; Ткач, Н.Д. Анализ и оценка ресурсной базы коммерческого банка / Н.Д. Ткач, О.М. Ткач // Вестник Национального Института Бизнеса. – 2020. – № 39. – С. 220-234; Asqar, S., & Farhod, X. (2022). The profitability indicators of commercial banks in the republic of Uzbekistan and their modern state. World Economics and Finance Bulletin, 8, 141-148; Школа Инвестиционной оценки проектов, акций, бизнес / ТОП 15 финансовых показателей банка // https://finzz.ru/top-15-pokazatelej-bankov.html#google_vignette; В помощь инвестору: как анализировать отчетность банков // <https://bcs-express.ru/novosti-i-analitika/v-pomoshch-investoru-kak-analizirovat-otchetnost-bankov>

Аз сарчашмаҳо маълум гардид, ки дар таҷрибаи ҷаҳонӣ барои арзёбии рейтингҳои бонкҳо, устувории молиявӣ ва боэътимодии онҳо яқчанд амсила ва методикаҳо истифода бурда мешаванд. Дар қорҳои олимони К.О. Семенов [143], А.Г. Василева [95], О.А. Шихова ва М.Н. Селина [167], Е.А. Бибиқова ва дигарон [84] амсила ва методикаҳо шарҳ дода шуда, чунин гурӯҳбандӣ карда шудаанд:

- 1) амсилаҳои рейтингӣ: PATROL (Италиё, 1993), ORAP (Франса, 1997), CAMELS (ИМА, 1980);
- 2) низоми таҳлили коэффитсиенти ВАКИС (Олмон, 1997);

3) низоми комплексии арзёбии хавфҳои бонкӣ: RATE (Ҳолланд, 1999), RAST (Британияи Кабир, 1998);

4) амсилаҳои омории FIMS (ИМА, 1993), SAABA (Франса, 1997), SCOR (ИМА);

5) усулҳои арзёбии рейтингии аз тарафи муаллифон ва ошонсҳои ФР таҳияшуда, ба монанди методикаи В.С. Кромона, методикаи Бонки Россия, методикаи нашрияи “Коммерсант”, методикаи ошонсии “Эксперт”, методикаи “Оргбанк”, методикаи маркази иттилоотии “Рейтинг”.

Бояд қайд кард, ки амсилаҳо ва методикаҳои болозикр якчанд индикаторҳои молиявиро дар бар мегиранд ва дар асоси маълумоти кушоди ҳисоботи молиявии бонкҳо ҳисоб карда мешаванд. Ба андешаи мо, арзёбии муқоисавии рейтингии бонкҳо як мавзӯи алоҳидаи таҳқиқот ба ҳисоб рафта, мувофиқгардони методикаҳои рейтингии дар хориҷа истифодамешуда барои таҷрибаи бонкҳои ватанӣ дар оянда барои рушду такомули низоми баҳисобгирӣ-таҳлили баҳши бонкӣ нақши муҳим дорад.

Хулосаи боби сеюм

1. Зимни таҳқиқот якчанд чорабиниҳо доир ба такмили низоми ҳисоботи молиявии бонкҳо пешниҳод карда шуд, ки амалисозии онҳо барои рушди фаъолияти бонкӣ ва низоми ҳисоботи молиявӣ мусоидат мекунад. Дар таҳқиқот мазмуну мундариҷаи ҳар як чорабиниҳои пешниҳодшуда асоснок карда шудааст. Аз ҷониби муаллиф, бо мақсади осон намудани фаъолияти департаменти молия ва ҳисобдорӣ бонк алгоритми таҳияи стандарти дохилӣ “тартиби таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмуии бонк” таҳия карда шудааст, ки ҳамчун воситаи методӣ метавонад истифода шавад.

2. Муайян карда шуд, ки яке аз тавсифи сифатии иттилооти баҳисобгирӣ мувофиқи талаботи СБҲМ ин саҳеҳияти ҳисоботи молиявӣ мебошад. Ба саҳеҳияти ҳисоботи молиявӣ таҳрифи иттилоот таъсири муайян мерасонад. Зеро ҳисоботи молиявии таҳрифшуда манбаи иттилооти саҳеҳ ва боэътимод шуда наметавонад, аз ин ҷо, маҳз риояи талаботҳои СБҲМ ва истифодаи

самараноки онҳо дар фаъолияти бонкҳо барои ҳалли мушкилот ва ислоҳи сохтакорӣ ҳисоботи молиявӣ мусоидат мекунад. Ба сифати ҳисоботи молиявӣ омилҳои зиёде таъсир мерасонанд, ба монанди низоми баҳисобгирӣ, аудити дохилӣ, захираҳои инсонӣ, технологияи XBRL. Дар таҳқиқот омилҳои ба сифати ҳисоботи молиявии бонк таъсиррасон аз ҷониби муаллиф илова карда шудааст.

3. Дар таҷрибаи байналмилалӣ нишондиҳандаҳои интегралӣ арзёбии саҳеҳият ва ё муайян кардани сохтакорӣ ҳисоботи молиявӣ аз тарафи олимон таҳия карда шуда, аз байни онҳо амсилаи 8-омилаи M-score M. Бениш ва 5-омилаи M-score M. Роксас бештар маъмул аст. Бо мақсади муайян намудани аломатҳои сохтакорӣ ҳисоботи молиявӣ дар мисоли ҶСК “Бонки Эсхата” имконияти истифодаи амсилаҳои мазкур дида баромада шуда, маълум гашт, ки ҳамаи индексҳо ба ҳадди меъёрӣ мувофиқат мекунад ва дар ҳисоботи молиявии маҷмуии ҶСК “Бонки Эсхата” дар солҳои 2021 ва 2022 аломатҳои сохтакорӣ муайян карда нашуд. Ба андешаи муаллиф, барои ошкор кардани сохтакорӣ ҳисоботи молиявии бонкҳо аз амсилаи русии M-score Бениш ва M-score Роксас истифода бурдан мувофиқтар аст. Ҳамин тавр, омӯзиш ва истифодаи таҷрибаи хориҷӣ доир ба муайян кардани сохтакорӣ ҳисоботи молиявӣ ба рушди низоми баҳисобгирӣ муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ аз ҷиҳати илмӣ ва амалӣ мусоидат намуда, ба паст шудани хавфҳои муҳосибӣ ва баланд бардоштани сифати иттилооти ҳисоботи молиявии бонкҳо оварда мерасонад.

4. Дар раванди таҳқиқот муайян карда шуд, ки дар таҷрибаи ҷаҳонӣ усулҳо ва воситаҳои гуногуни муқоисавӣ истифода бурда мешаванд ва яке аз инҳо бенчмаркинг мебошад. Бенчмаркинг яке аз технологияи идоракунии барои рушди фаъолияти бонк, баланд бардоштани сатҳи хизматрасонӣ, оптимизатсияи бизнес-равандҳо, нигоҳдории рақобатпазирӣ, такмили низоми баҳисобгирӣ ва ҳисобот, беҳтар намудани нишондиҳандаҳои асосии молиявӣ афзалиятҳо дорад. Ҳисоботи молиявии бонкҳо, ки тибқи СБҲМ

таҳия мешаванд, барои гузаронидани бенчмаркинги молиявӣ муҳимтарин манбаи иттилоотӣ мебошанд. Бенчмаркинги нишондиҳандаҳои молиявии 3 бонки анъанавӣ дар асоси маълумоти дастрас аз рӯйи 4 самти муайяншуда гузаронида шуда, натиҷаҳои таҳлил нишон доданд, ки норасоии индикаторҳои молиявӣ мавҷуд аст. Барои мақсадҳои бенчмаркинги молиявӣ илова намудани нишондиҳандаҳои ҳисоботи фоида ва зарар, инчунин, панҷ индикатори молиявӣ пешниҳод карда шудааст. Ҳамин тариқ, бенчмаркинг ҳамчун воситаи такмили равандҳои баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ барои баланд бардоштани сифати иттилооти молиявӣ, тезонидани муҳлати таҳияи ҳисоботи молиявӣ, зиёд намудани имкониятҳои иттилоотӣ ва таҳлили ҳисоботи молиявии бонкҳо мусоидат мекунад.

ХУЛОСА ВА ТАВСИЯҶО

Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия

Дар рафти таҳқиқот натиҷаҳои зерини илмӣ гирифта шуданд:

1. Дар сатҳи байналмилалӣ ташаккули ҳисоботи молиявиро СБҶМ танзим мекунад, ки истифодаи он дар сатҳи ҷаҳон аз тарафи давлатҳо торафт меафзояд. Бонкҳо аввалин шуда, дар ҷумҳури ба истифодаи СБҶМ оғоз намуданд, ки сабаби истифодаи он таъмини саҳеҳияти иттилоот, талаботи сармоягузорону қарздеҳон, мусоидат барои беҳтар намудани муҳити сармоягузори ва сатҳи хизматрасонӣ мебошад. Дар натиҷаи таҳқиқот, муаллиф нақши СБҶМ дар рушди бонкҳо асоснок намуда, афзалиятҳои истифодаи онро дар бонкҳо муайян кардааст [2-М; 8-М; 11-М].

2. Таҳқиқи таркиби санадҳои меъерӣ ҳуқуқӣ дар соҳаи баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ нишон дод, ки норасоии баъзе санадҳои меъерӣ ҷой дошта, қабул ва тасдиқи онҳо барои такмили низоми баҳисобгирӣ ва ҳисоботи ташкилотҳои қарзӣ зарурат дорад. Сиёсати баҳисобгирӣ муҳимтарин ҳуҷҷати меъерӣ дохилии ҳар як ташкилот маҳсуб ёфта, аз ҷониби муаллиф марҳилаҳои таҳияи сиёсати баҳисобгирии бонк тибқи СБҶМ пешниҳод гардидааст. Такмили қонунгузори бонкӣ ва баҳисобгирӣ ҳамчун омили рушди маданияти бонкдорӣ, баланд бардоштани масъулияти роҳбарони ташкилоти қарзӣ ва сифати идоракунии корпоративӣ баромад мекунад [2-М; 7-М; 14-М].

3. Таҳия ва пешниҳоди ҳисоботи молиявиро тибқи СБҶМ таҳқиқ намуда, шарҳи муаллифии мафҳумҳои низоми ҳисоботи бонкҳо, ҳисоботи молиявӣ ҷамъбасти ва маҷмӯи пешниҳод карда шудааст. Ба ақидаи муаллиф, низоми ҳисоботи молиявӣ бонкҳо, ин маҷмӯи пурраи шаклҳои ҳисоботҳои молиявӣ мебошанд, ки дар асоси маълумоти баҳисобгирии муҳосибӣ омода гардида, амалиётҳои доир ба фаъолияти асосӣ (амалиётӣ), сармоягузори ва молиявӣ барои сана ва давраи муайян дар бар мегиранд. Ҳисоботи молиявӣ ҷамъбасти, ин маҷмӯи пурраи шаклҳои ҳисоботи молиявӣ бонки асосӣ буда,

дар натиҷаи якҷоя кардани маълумоти молиявии филиалу намояндагиҳои бонк, ки дар минтақаҳои ҷумҳури ва берун аз он фаъолият мебаранд, таҳия карда мешавад. Ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ, ин маҷмуи пурраи шаклҳои ҳисоботи молиявии гурӯҳ буда, дар натиҷаи муттаҳид кардани маълумоти молиявии ташкилоти модарӣ, бонкҳои фаръӣ, ҷамъиятҳои фаръӣ, ширкатҳои ассотсиатсия шуда ва корхонаҳои муштарак, ки дар минтақаҳои ҷумҳури ва берун аз он фаъолият мебаранд, таҳия карда мешавад. Муаллиф низоми ҳисоботи молиявии бонкҳоро аз рӯи якҷанд аломатҳо тасниф намудааст [2-М; 3-М; 9-М].

4. Арзёбии вазъи муосири пешбурди баҳисобгирӣ ва ҳисобот дар бонкҳо нишон доданд, ки дар самти таҳия ва пешниҳоди ҳисоботи молиявии бонкҳо якҷанд мушкилот ҷой дорад, аз ҷумла сатҳи нокифояи касбияти муҳосибони бонкҳо ва норасоии мутахассисони баландихтисос, мавҷуд набудани механизми самараноки таъмини риояи талаботи СБҲМ дар раванди таҳия ва пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ, шаффофияти нокифояи иттилооти ҳисоботи молиявӣ дар баъзе бонкҳо, норасоии маводҳои методӣ доир ба таҳияи сиёсати баҳисобгирии бонкҳо, мавҷуд набудани методикаи ягонаи таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ дар бонкҳо, мушкилот дар масъалаҳои муайян кардани арзиши одилонаи дороиҳо ва уҳдадориҳои молиявӣ, сатҳи пасти назорати сифати таҳияи ҳисоботи молиявии бонкҳо [2-М; 8-М; 16-М].

5. Хусусиятҳои пешбурди баҳисобгирӣ ва таҳияи ҳисоботи молиявӣ дар бонкҳо муайян карда шуданд, аз қабилӣ: танзими пешбурди баҳисобгирӣ, таҳия ва пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ аз тарафи БМТ; шакли автоматии баҳисобгирии муҳосибӣ ва ташкили ҳуҷҷатгардиш; пешбурди баҳисобгирӣ мутобиқи феҳрасти алоҳидаи ҳисобҳо; тартиб додани варақаи гардиши ҳаррӯза ва тавозуни ҳаррӯза; омода кардани ҳисоботи молиявӣ мутобиқи СБҲМ ва талаботи иловагии БМТ; гузаронидани намудҳои гуногуни амалиётҳои ғайритавозунӣ; ташкили захираҳо ва фонди махсус барои

қарзҳои пешниҳодшуда; баҳисобгирии даромад, хароҷот ва натиҷаи молиявӣ [2-М; 15-М; 16-М].

6. Дар заминаи методикаҳои мавҷудбудаи таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ, талаботи СБҲМ ва таҷрибаи андӯхташудаи амалӣ, дар диссертатсия методикаи таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмӯӣ таҳия ва пешниҳод карда шудааст. Методикаи пешниҳодшуда чор марҳилаи асосӣ - омодагӣ ва методӣ, амалӣ, ҷамъбасти, баҳодиҳӣ ва назоратро дарбар гирифта, ба ҳар яки он якчанд расмиёти ташкилӣ, таҳлилӣ ва баҳисобгирӣ муайян карда шудааст. Истифодаи методикаи мазкур дар амалияи бонкҳо то андозае барои баланд бардоштани самаранокии пешбурди баҳисобгирии молиявӣ дар бонкҳо, ҳамзамон барои такмили низоми таҳияи ҳисоботи молиявии бонкҳо мусоидат мекунад [3-М; 9-М].

7. Самтҳои асосии рушди таъминоти ташкилию методии низоми ҳисоботи молиявии бонкҳо коркард ва пешниҳод карда шуд, ки чорабиниҳои мушаххасро дар бар мегиранд. Муаллиф тасдиқ мекунад, ки таҳияи ҳисоботи молиявӣ мутобиқи СБҲМ воситаи баланд бардоштани сифати иттилооти молиявӣ ба ҳисоб рафта, барои пешгирии сохтакорӣ он мусоидат мекунад. Дар таҷрибаи байналмилалӣ барои арзёбии сифати ҳисоботи молиявӣ амсилаҳои гуногун таҳия карда шудаанд. Пешниҳодҳо барои рушди таъминоти методии ҳисоботи молиявии бонкҳо доир ба истифодаи амсилаҳои арзёбии саҳеҳияти ҳисоботи молиявӣ коркард шуданд, ки барои муайян намудани аломатҳои сохтакорӣ ҳисоботи молиявӣ истифода мешаванд. Дар таҳқиқот корбурди амсилаҳои америкой ва русии М-score Бениш ва М-score Роксас дар мисоли бонки анъанавӣ ҶСК “Бонки Эсхата” санҷида шудааст. Ҳисобукитобҳо собит намуданд, ки барои муайян намудани сохтакорӣ ҳисоботи молиявии бонкҳо амсилаи русии М-score Бениш ва М-score Роксас самаранок мебошад [4-М; 5-М; 11-М; 12-М; 13-М].

8. Бенчмаркинги молиявӣ ҳамчун воситаи такмили равандҳои баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ баррасӣ шудааст. Муаллиф гузаронидани

бенчмаркинги молиявии бонкҳоро дар асоси маълумоти дастрас аз рӯи чор самт тавсия намуда, қайд мекунад, ки дар натиҷаҳои таҳлили муқоисавӣ ба фаъолияти пурсамари бонкҳо баҳогузорӣ кардан имкон дорад. Барои мақсадҳои бенчмаркинги молиявӣ илова намудани якчанд нишондиҳандаҳои ҳисоботи фоида ва зарар, инчунин, индикаторҳои молиявӣ пешниҳод карда шудааст. Ба ақидаи муаллиф, бенчмаркинг барои баланд бардоштани сифати иттилооти молиявӣ, тезонидани муҳлати таҳияи ҳисоботи молиявӣ, зиёд намудани имкониятҳои иттилоотӣ ва таҳлили ҳисоботи молиявии бонкҳо мусоидат мекунад [1-М; 6-М; 10-М].

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот

Дар асоси таҳқиқоти илмӣ якчанд роҳҳои такмили таъминоти ташкилию методии низоми ҳисоботи молиявии бонкҳо пешниҳод гардидаанд, ки инҳо мебошанд:

1. Муаллиф тасдиқ мекунад, ки риояи талаботҳои СБҲМ ҳамчун яке аз воситаи муҳимми таъмини шаффофияти иттилооти молиявӣ ба ҳисоб меравад. Истифодаи СБҲМ дар бонкҳо сифати иттилооти молиявиро баланд бардошта, барои рушди низоми бонкӣ, рақобатпазирии бонкҳо, беҳтар намудани сифати хизматрасонӣ, боварӣ ба низоми бонкӣ мусоидат мекунад.

2. Дар таъминоти ташкилию методии ҳисоботи молиявии бонкҳо сиёсати баҳисобгирӣ ҳамчун ҳуҷҷати асосии ташкили пешбурди баҳисобгирӣ нақши муайян дорад. Дар диссертатсия барои таҳияи самараноки ҳуҷҷати мазкур раванди таҳияи сиёсати баҳисобгирии бонк мутобиқи СБҲМ пешниҳод шудааст, ки татбиқи амалии он кори мутахассисони муҳосиботи бонкро осон намуда, самаранокии истифодабариро зиёд мегардонад.

3. Дар таҳқиқот шаклҳои тавсиявии ҳисоботи молиявии фосилавии бонкҳо - ҳисоботи мухтасар дар бораи ҳолати молиявӣ ва ҳисоботи мухтасар дар бораи фоида ва зарар таҳия карда шудааст. Шаклҳои тавсияшуда ҳамчун самти такмили таъминоти ташкилию методии низоми ҳисоботи молиявии

бонкҳо ба ҳисоб рафта, иттилоотнокӣ, шаффофият ва муқоисашавандагии маълумоти молиявиро таъмин менамояд.

4. Ба ақидаи муаллиф, истифодаи марҳилаҳо ва расмиёти методикаи таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмуии бонк тибқи СБҲМ дар фаъолияти мутахассисони бонкҳо самаранокии таҳия ва пешниҳоди ҳисоботи молиявии маҷмуиро баланд бардошта, ҳамчун воситаи ташкилию методии ташаккули ҳисоботи молиявӣ баромад мекунад.

5. Яке аз самтҳои таъминоти ташкилию методии низоми ҳисоботи молиявии бонкҳо, ин таҳияи санадҳои меъёрии дохилӣ мебошад. Ба мутахассисони Департаменти молияи бонкҳо дар ҷараёни таҳияи низомнома, тартибҳо, регламентҳо ва стандартҳои дохилӣ истифода бурдани алгоритми таҳияи стандарти дохилӣ “Тартиби таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмуии бонк” тавсия дода мешавад.

6. Дар амалияи бонкҳо истифодаи таҷрибаи давлатҳои хориҷа оид ба арзёбии сифати ҳисоботи молиявӣ зарурат дорад. Аз ин ҷо, бо мақсади беҳтаргардонии таъминоти методии ҳисоботи молиявии бонкҳо корбурди амсилаҳои М. Бениш ва М. Роксас барои муайян кардани аломатҳои сохтакории ҳисоботи молиявии бонкҳои ватанӣ пешниҳод карда мешавад.

7. Баланд бардоштани имкониятҳои иттилоотӣ ва таҳлили ҳисоботи молиявии бонкҳо тавассути гузаронидани бенчмаркинги молиявӣ ба мақсад мувофиқ аст. Мутахассисони департаментҳои молия, хавфҳои бонкӣ ва аудити дохилии бонкҳо метавонанд аз рӯи самтҳои пешниҳодшуда бенчмаркинги молиявиро ҳар семоҳа гузаронида, самтҳои фаъолиятро ҳаматарафа баҳогузорӣ намуда, стратегияи рушди бонкро тарҳрезӣ намоянд.

8. Ба таркиби нишондиҳандаҳои молиявии бонкҳо илова намудани номгӯи нишондиҳандаҳои мутлақи ҳисоботи фоида ва зарар ва индикаторҳои молиявӣ ба Бонки миллии Тоҷикистон тавсия дода мешавад. Нишондиҳандаҳои тавсияшуда барои арзёбии устувории молиявӣ ва андешидани чораҳо баҳри пешбурди фаъолияти бонкҳо мусоидат мекунад.

РҶҶҲАТИ АДАБИЁТ

Санадҳои меърии ҳуқуқӣ

1. Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025. Бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 16 июни соли 2021, №441 тасдиқ шудааст. – Душанбе, 2021.

2. Дастурамал оиди тартиби таҳия намудани Шаклҳои ҳисоботи молиявӣ, ки мутобиқи Стандартҳои миллии ва байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ тартиб дода шудаанд. Фармоиши Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «27» майи соли 2011 № 42

3. Дастурамали №176 “Дар бораи тартиби танзими фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ”. Бо Қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон таҳти №304 аз 9 октябри соли 2009 тасдиқ шудааст (охирон тағйиру иловаҳо 24 майи соли 2022)

4. Дастурамали №215 “Дар бораи тартиби ташкил ва истифодаи захира ва фонди пушонидани талафоти имконпазир аз рӯи дороиҳо”. Бо Қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон таҳти №50 аз 13 апрели соли 2016 тасдиқ шудааст (охирон тағйиру иловаҳо аз 26 декабри соли 2019)

5. Дастурамали №242 “Дар бораи талабот ба нашри маълумот аз ҷониби ташкилотҳои қарзии молиявӣ”. Бо қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон таҳти №120 аз 10 сентябри соли 2020 тасдиқ шудааст.

6. Замимаи №1 ба Тартиби таҳия ва пешниҳоди ҳисоботҳои молиявӣ ташкилотҳои қарзӣ аз 22 декабри соли 2022 // <https://nbt.tj/upload/iblock/2db/hexygmsr502b1wdenhaxhko1cse9xrwn/Zamima.tj.pdf>

7. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, 23 декабри соли 2021, № 1844 // <https://www.andoz.tj/Legislation/TaxCode>

8. Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон (Қисми якум) аз 30 июни соли 1999, № 802 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - 1999. - № 6.

9. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи чораҳои иловагии танзими баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ” аз 3 апрели соли 2012 №154

10. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Оиди Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ” аз 4 ноябри соли 2002, № 428

11. Қоидаҳои ҳисобдорӣ муҳосибавӣ барои ташкилотҳои қарзӣ. Феҳристи ҳисобҳои тавозунӣ. Бо Қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2010, №181 тасдиқ шудааст

12. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» аз 25 мартӣ соли 2011, № 702

13. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон” аз 28 июни соли 2011, № 722

14. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти бонкӣ” аз 19 майи соли 2009, № 524

15. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҷамъиятҳои саҳомӣ” аз 5 мартӣ соли 2007, № 237

16. Нақшаи стратегияи солимгардонии фаъолияти Бонки миллии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2019. Бо Қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон аз 31.06.2015, №152 тасдиқ шудааст.

17. Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ-хоҷагии субъектҳои хоҷагидорӣ ва ва Нишондоди методӣ оиди татбиқи нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ-хоҷагии субъектҳои хоҷагидорӣ. Фармоиши Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «27» майи соли 2011 № 41

18. Нақшаи ҳисобҳои тавозунӣ барои Бонки миллии Тоҷикистон. Бо Қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон аз 29 декабри соли 2017, №176 тасдиқ шудааст.

19. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе, 2016

20. Тартиби таҳия ва пешниҳоди ҳисоботҳои молиявии ташкилотҳои қарзӣ. Бо қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон аз «22» декабри соли 2022, №148 тасдиқ шудааст.

Захираҳои электронӣ [Электронный ресурс]

21. About AICPA & CIMA // <https://www.aicpa-cima.com/about/landing/about>

22. ACCA accountancy qualifications // <https://www.accaglobal.com/gb/en/qualifications/glance.html>
23. CFA Institute / <https://www.cfainstitute.org/>
24. Conceptual Framework for Financial Reporting // <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/conceptual-framework.html/content/dam/ifrs/publications/html-standards/english/2023/issued/cf/>
25. Handbook contains the entire Code of Ethics for Professional Accountants // <https://www.ethicsboard.org/publications/2015-handbook-code-ethics-professional-accountants-26>
26. IAS 1 Presentation of Financial Statements // <https://www.ifrs.org/content/dam/ifrs/publications/pdfstandards/english/2022/issued/part-a/ias-1-presentation-of-financial-statements.pdf>
27. IAS 27 Separate Financial Statements // <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ias-27-separate-financial-statements.html/content/dam/ifrs/publications/html-standards/english/2023/issued/ias27/>
28. IAS 34 Interim Financial Reporting // <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ias-34-interim-financial-reporting.html/content/dam/ifrs/publications/html-standards/english/2023/issued/ias34/>
29. IAS 8 Accounting Policies, Changes in Accounting Estimates and Errors // <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ias-8-accounting-policies-changes-in-accounting-estimates-and-errors.html/content/dam/ifrs/publications/html-standards/english/2023/issued/ias8/>
30. IFRS 10 Consolidated Financial Statements // <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ifrs-10-consolidated-financial-statements.html/content/dam/ifrs/publications/html-standards/english/2023/issued/ifrs10/>
31. IFRS Foundation / Analysis of the IFRS Accounting jurisdiction profiles // <https://www.ifrs.org/use-around-the-world/use-of-ifrs-standards-by-jurisdiction/#analysis-of-the-168-profiles>
32. IFRS Foundation / IFRS Accounting Standards Navigator // <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/>

33. Report of the National Commission on Fraudulent Financial Reporting. October 1987 // <http://www.audentia-gestion.fr/COSO/NCFFR.pdf>

34. Базельский комитет по банковскому надзору. Руководство. Принципы корпоративного управления для банков. Июль 2015 года // http://www.cbr.ru/content/document/file/36687/basel_cgpb.pdf

35. Бонки миллии Тоҷикистон / Нишондиҳандаҳои молиявии бонкҳо // https://nbt.tj/tj/banking_system/nishondihandaho/finance_bank_pokazatel.php

36. Бонки миллии Тоҷикистон. Вазъи низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба санаи 30 сентябри соли 2023 // <https://nbt.tj/upload/iblock/bd5/75pi0vg31so93moxgoyr7ebipedz38pg/Vazi%20nizomi%20bonki%2030.09.2023.pdf>

37. Бюллетени омили бонкӣ. Интишори солҳои 2013-2022 // https://nbt.tj/tj/statistics/statistical_bulletin.php

38. В помощь инвестору: как анализировать отчетность банков // <https://bcs-express.ru/novosti-i-analitika/v-pomoshch-investoru-kak-analizirovat-otchetnost-bankov>

39. Маҷаллаи БМТ “Бонкдорӣ. Тараққиёт. Ҷаҳонишавӣ” // <https://nbt.tj/tj/jurnal/bonkdor-dar-to-ikiston.php>

40. Программа СІРА // <http://cipaprogram.org/>

41. Рентабельность активов и капитала // https://finuslugi.ru/glossariy/rentabelnost_aktivov_i_kapitala

42. Соғонаи расмии БДА ҶТ “Амонатбонк” // www.amonatbank.tj

43. Соғонаи расмии КВД БССТ “Саноатсодиротбонк” // www.ssb.tj

44. Соғонаи расмии ҶСК “Коммерсбонки Тоҷикистон” // www.cbt.tj

45. Соғонаи расмии ҶСК “Тавҳидбонк” // www.tawhidbank.tj

46. Соғонаи расмии ҶСК “Алиф Бонк” // www.alif.tj

47. Соғонаи расмии ҶСК “Бонки Эсхата” // www.eskhata.com

48. Соғонаи расмии ҶСК “Ориёнбонк” // www.orienbank.com

49. Соғонаи расмии ҶСП “Аввалин бонки молиявии хурд” // www.fmf.com.tj

50. Соғонаи расмии ҶСП “Душанбе Сити Бонк” // www.dc.tj

51. Сомотаи расмии ҚСП "Халиқ Бонк Тоҷикистон" // <https://halykbank.tj/tj/about-bank/financial-reports>(санаи мурочиат: 15.03.2023)

52. Сомотаи расмии ҚСП "Бонки Арванд"// www.arvand.tj

53. Сомотаи расмии ҚСП "Спитамен Бонк" // www.spitamenbank.tj

54. Сомотаи расмии ҚСП «Бонки байналмилалии Тоҷикистон» // www.ibt.tj

55. Центр Финансовых Технологий (ЦФТ) // https://www.cft.ru/solutions?lang=ru#_tab1

56. Школа Инвестиционной оценки проектов, акций, бизнес / ТОП 15 финансовых показателей банка // https://finzz.ru/top-15-pokazatelej-bankov.html#google_vignette

Монографияҳо, китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ:

57. Аверчев И.В. МСФО. 1000 примеров применения [Текст] / И.В. Аверчев. –М.: Рид Групп, 2011. – 992 с.

58. Ашуров Ғ.Д., Азизмуродов Ш.Ҳ. Баҳисобгирии амалиёт дар бонкҳои тичоратӣ. – Душанбе: «Комбинати полиграфии ш. Душанбе», 2009. – 305 с.

59. Банковское дело и банковские операции: учебник / под ред. М.С. Марамыгина, Е.Г. Шатковской; Министерство науки и высшего образования Российской Федерации, Уральский государственный экономический университет. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2021. – 567 с.

60. Бобоев, М.У. Международные стандарты финансовой отчетности. Учебное пособие. – Душанбе: Изд-во «Ирфон», 2018. – 384 с.

61. Бухгалтерский учет: Учебник для студентов вузов / Ю.А. Бабаев, И.П. Комиссарова, В.А. Бородин; Под ред. проф. ЮА Бабаева, проф. И.П. Комиссаровой. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – 527 с.

62. Вахрушина, М.А. Международные стандарты финансовой отчетности: учебник / М.А. Вахрушина, С.И. Пучкова. – Москва: КноРус, 2022. – 516 с.

63. Гиляровская Л.Т., Паневина С.Н. Комплексный анализ финансово-экономических результатов деятельности банка и его филиалов. – СПб.: Питер, 2007. – 342 с.

64. Гуляев, Н.С. Основные модели бухгалтерского учета и анализа в зарубежных странах: учебное пособие / Н.С. Гуляев, Л.Н. Ветрова. – Орел: Орловский государственный аграрный университет, 2013. – 203 с.

65. Диалектика развития учетно-аналитических и контрольных инструментов: тренды цифровой экономики / Р.П. Булыга, О.В. Рожнова, И.В. Сафонова [и др.]. – Душанбе: ООО "График Принт", 2020. – 310 с.

66. Жарковская Е.П. Финансовый анализ деятельности коммерческого банка: учебник. – М.: Издательство «Омега-Л», 2010. – 325 с.

67. Исоев Д.Т. Баҳисобгирӣ дар бонкҳо. Курси лексияҳо. – Хучанд: ДПДТТХ, 2017. – 116 с.

68. Казакова, Н.А. Методология формирования релевантной информации в условиях глобализации экономических процессов / Н.А. Казакова, Л.Б. Трофимова, Е.А. Федченко. – Москва: Общество с ограниченной ответственностью «Научно-издательский центр ИНФРА-М», 2013. – 248 с.

69. Корпоративная отчетность: проблемы и перспективы / Н.В. Малиновская, М.А. Гордова, М.Н. Ермакова [и др.]. – Москва: Общество с ограниченной ответственностью "Издательство "КноРус", 2021. – 182 с.

70. Международные стандарты финансовой отчетности / В.Г. Гетьман, О.В. Рожнова, С.Н. Гришкина [и др.]. – Москва: Общество с ограниченной ответственностью «Научно-издательский центр ИНФРА-М», 2018. – 624 с.

71. Мизиковский, Е.А. Методология формирования финансовой отчетности в системах российских и международных стандартов / Е.А. Мизиковский, Т.Ю. Дружиловская. – Нижний Новгород: Национальный исследовательский Нижегородский государственный университет им. Н.И. Лобачевского, 2013. – 336с.

72. МСФО и российские стандарты бухгалтерского учета в условиях трансформации современной экономики / Г.И. Алексеева, Е.Ю. Астахова, Г.А. Ахтамова [и др.]. – Москва: Общество с ограниченной ответственностью "Издательство "КноРус", 2021. – 266 с.

73. Плотников, В.С. Объединение бизнеса и консолидированная финансовая отчетность / В.С. Плотников, О.В. Плотникова. – Москва: Общество с ограниченной ответственностью «Научно-издательский центр ИНФРА-М», 2018. – 278 с.

74. Протасов, Д.В. Теория и практика применения технологии бенчмаркинга для улучшения качества деятельности организации: монография / Д.В. Протасов. – Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2009. – 80 с.

75. Современные тенденции развития отчетности хозяйствующих субъектов / Е.Н. Макаренко, Н.Т. Лабынцев, И.В. Алексеева [и др.]. – Ростов-на-Дону: Ростовский государственный экономический университет "РИНХ", 2019. – 514 с.

76. Соколов Я.В. Основы теории бухгалтерского учета. Монография. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 496 с.

77. Сотникова Л.В. Мошенничество с финансовой отчетностью: выявление и предупреждение / Л.В. Сотникова. – М.: Издательство «Бухгалтерский учет», 2011. – 208 с.

78. Хендриксен Э.С, Ван Бреда М.Ф. Теория бухгалтерского учета: Пер. с англ. / Под ред. проф. Я.В. Соколова. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 576 с.

79. Шеремет А.Д., Щербакова Г.Н. Финансовый анализ в коммерческом банке. – М.: Издательство: Финансы и статистика, 2001. – 256 с.

80. Шобеков, М.Ш. Ҳисобгирии молиявӣ. Китоби дарсӣ / М.Ш. Шобеков, М.У. Бобоев, Т.Т. Ҷонбеков. – Душанбе: ҚДММ «Дақиқӣ», 2014. – 400 с.

Мақолаҳо ва маърузаҳо:

81. Алексеева, И.В. Современные тенденции развития финансовой отчетности коммерческих организаций / И.В. Алексеева // Актуальные вопросы учета и управления в условиях информационной экономики: Материалы Всероссийской научно-практической конференции (сборник тезисов), Севастополь, 17–18 мая 2018 года. – Севастополь: ООО "Рибест", 2018. – С. 8-12.

82. Бабаева, З.Ш. Классификация моделей (систем) бухгалтерского учёта / З.Ш. Бабаева // Актуальные вопросы современной экономики. – 2014. – № 1. – С. 132-142.

83. Барфиев, Қ.Х. Такмилдиҳии ҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисобот мувофиқи СБҲМ дар сектори аграрии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон / Қ.Х. Барфиев, Н.М. Собиров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2013. – № 2/2(107). – С. 30-34.

84. Бибикова Е.А., Шекшуева С.В., Рахимуллина П.К. Оценка финансовой устойчивости и эффективности деятельности региональных банков в современной России // Известия высших учебных заведений. Серия: Экономика, финансы и управление производством. – 2019. – №. 4 (42). – С. 10-14.

85. Бобоев М.У., Гайбуллоева Д.А. Баҳисобгирии молиявӣ ҳамчун манбаи иттилоотии низоми менҷменти молиявӣ // Паёми Донишгоҳи технологии Тоҷикистон. – 2021. – №1(44). – С. 125-135.

86. Бобоев, М.У. Гузариш ба СБҲМ ва рушди низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / М.У. Бобоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – № 5. – С. 20-27.

87. Бобоев, М.У. Опыт применения МСФО в Республике Таджикистан / М.У. Бобоев // Перспективы развития бухгалтерского учета, анализа, аудита и налогообложения в условиях интернационализации экономики: Сборник статей VI Международной научно-практической конференции, Екатеринбург, 24 апреля 2015 года / ответственные за выпуск: Н.С. Нечеухина, Т.Ф. Шитова. – Екатеринбург: Уральский государственный экономический университет, 2015. – С. 126-133.

88. Бобоев, М.У. Оценка стоимости объектов учета в международных стандартах финансовой отчетности / М.У. Бобоев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2019. – № 9. – С. 181-185.

89. Бобоев, М.У. Реформирование системы бухгалтерского учета по МСФО в Республике Таджикистан / М.У. Бобоев // Endless Light in Science. – 2023. – № 1-1. – С. 257-261. – DOI 10.24412/2709-1201-2023-257-261.

90. Бобоев, М.У. Стандарты финансовой отчетности в государственном секторе Республики Таджикистан: современное состояние, проблемы, перспективы развития / М.У. Бобоев // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2017. – № 1-4(49). – С. 280-286.

91. Богатая И.Н., Евстафьева Е.М. Исследование современных тенденций развития бухгалтерского учета и отчетности в Российской Федерации // Бухгалтерский учет в издательстве и полиграфии. – 2013. – №. 5. – С. 2-16.

92. Богатая, И.Н. Влияние цифровизации экономики на развитие учетно-аналитического обеспечения управления коммерческой организацией / И.Н. Богатая, Е.М. Евстафьева // Учет и статистика. – 2019. – № 3(55). – С. 34-42.

93. Богатая, И.Н. Основные тенденции в развитии нормативно-правовой базы в области бухгалтерского учета и налогообложения в условиях цифровизации / И. Н. Богатая // Менеджмент предпринимательской деятельности: Материалы XVII международной научно-практической конференции преподавателей, докторантов, аспирантов и студентов, Симферополь, 18–19 апреля 2019 года. – Симферополь: ИП Зуева Т.В., 2019. – С. 284-287.

94. Брюханов М.Ю. Риск фальсификации финансовой отчетности: классификация и описание факторов и моделирование // Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. – 2007. – №. 11. – С. 30-38.

95. Васильева, А.Г. Управление надежностью региональных коммерческих банков: практика рейтингования / А.Г. Васильева, Н.В. Кузнецова // Экономика XXI века: новые реалии и перспективы развития / Под редакцией Э.Ю. Черкесовой. – Ставрополь: Центр научного знания "Логос", 2016. – С. 179-206.

96. Вахрушина, М.А. Содержание и процедуры составления консолидированной финансовой отчетности / М.А. Вахрушина // Международный бухгалтерский учет. – 2011. – № 13(163). – С. 15-21.

97. Ведерникова, Т.В. Информационные возможности отчетности для обеспечения управления финансовой устойчивостью коммерческого банка / Т.В. Ведерникова // Вопросы экономики и права. – 2013. – № 57. – С. 93-97.

98. Ветрова, И.Ф. Повышение качества финансовой отчетности: анализ мировых тенденций, роль фонда МСФО / И.Ф. Ветрова, А.О. Кривошеева // Инновационное развитие экономики. – 2019. – № 6(54). – С. 207-217.

99. Вострикова Л.А., Панина И.В. Анализ финансового состояния банка на основе открытых данных // Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Экономика и управление. 2020. № 2. С. 13–26. DOI: 10.17308/econ.2020.2/2898

100. Генералова, Н.В. Истоки и эволюция консолидированной финансовой отчетности в России / Н.В. Генералова, С.Н. Карельская // Вестник Санкт-Петербургского университета. Экономика. – 2015. – № 2. – С. 90-111.

101. Генералова, Н.В. Эволюция регулирования консолидированной финансовой отчетности в России / Н.В. Генералова, С.Н. Карельская // Международный бухгалтерский учет. – 2014. – № 29(323). – С. 13-28.

102. Герасимова, Л.Н. Современные тенденции формирования консолидированной отчетности группы компаний / Л.Н. Герасимова // Финансовая аналитика: проблемы и решения. – 2014. – №13(199). – С. 11-22.

103. Гришкина, С.Н. Прогнозная ценность учетной информации: развитие требований МСФО для ее достижения / С.Н. Гришкина // Теория и практика финансово-хозяйственной деятельности предприятий различных отраслей: Сборник трудов I Национальной научно-практической конференции, Керчь, 07–08 ноября 2019 года. – Керчь: ФГБОУ ВО «Керченский государственный морской технологический университет», 2019. – С. 527-533.

104. Давлатов, А.А. Учетная политика банков: вопросы совершенствования в условиях инновации / А.А. Давлатов // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2019. – № 4(29). – С. 193-199.

105. Давыдова О.А. Профессиональное суждение как элемент системы нормативного регулирования бухгалтерского учета // Дискуссия. 2017. №10 (84). с. 16-21. / URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/professionalnoe-suzhdenie-kak-element-sistemy-normativnogo-regulirovaniya-buhgalterskogo-ucheta>

106. Дадоматов, Д.Н. Таҳияи усули баҳисобгирии дороиҳои биологӣ дар соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқи СБХМ / Д.Н. Дадоматов, Б.М. Қўзибоева // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2022. – № 1-1(95). – С. 206-212.

107. Дадоматов, Д.Н. Таҷрибаи байналмилалӣ баҳисобгирии сармояи худӣ ва истифодабарии он дар низоми баҳисобгирии Тоҷикистон / Д.Н. Дадоматов, М.Д. Собирова // Номаи донишгоҳ. Силсилаи илмҳои табиатшиносӣ ва иқтисодӣ. – 2023. – Ҷ. 66, № 3. – С. 116-129.

108. Дадоматов, Д.Н. Ташкили назорати низоми ҳисобгирӣ дар шароитҳои таъбиқи Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ / Д.Н. Дадоматов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2021. – № 4-1(38). – С. 158-163.

109. Дарякин А.А. Особенности внедрения МСФО в российскую банковскую практику и их влияние на конкурентное развитие российских банков // Международный бухгалтерский учет. – 2008. – №. 3. – С. 57-63.

110. Дружиловская Т.Ю. Концептуальные основы МСФО: критический анализ новых подходов // Международный бухгалтерский учет. – 2017. – Т. 20. – №. 10 (424). – С. 596-610.

111. Дружиловская Т.Ю. Модернизация финансовой отчетности организаций в условиях цифровой экономики / Т.Ю. Дружиловская, Э.С. Дружиловская // Учет. Анализ. Аудит. – 2019. – № 6(1). – С. 50-61.

112. Исоев Д.Т. Доир ба масъалаҳои баланди бардоштани сифати ҳисоботи молиявӣ / М.У. Бобоев, Д.Т. Исоев // Маҷмаи конфронси илмӣ-амалии байналмилалӣ бахшида ба 80-солагии Арбоби илм ва техникаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор Уроқов Д.У. дар маҷмаи «Иқтисодиёт, молия, ҳисобгирӣ, таҳлил ва аудит: афзалиятҳои рушди стратегӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ» (Қисми 2) (21-23 юми майи соли 2022) / зери назари д.и.и., проф. Хушвахтзода Қ.Х. – Душанбе, матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2022. - 408 с. (с. 60-64).

113. Исоев Д.Т. Рекомендации по разработке учетной политики банка в соответствии с МСФО // Актуальные проблемы бухгалтерского учета, анализа, аудита и контроля в условиях открытой экономики / Материалы Международной научно-практической конференции, посвященной 70-летию известного ученого в области бухгалтерского учета и аудита Мирзобека Шобекова. Под ред. А. Х. Менгниева и А.А. Мирзоалиева – Душанбе: ОИПБА РТ, 2012. – 325 с. (с. 72-75).

114. Исоев Д.Т. Состояние и проблемы ведения бухгалтерского учета в коммерческих банках / Исоев Д.Т., М.У. Бобоев // Актуальные проблемы финансового менеджмента, бухгалтерского учета и аудита в условиях инновационного развития экономики / Материалы I международной научно-практической конференции (19-20 апреля 2013 года, г. Худжанд). – Худжанд: Ношир, 2013. - 252 с. (с. 121-123).

115. Исоев, Д.Т. Таҳлили идоракунии хавфҳои молиявии ташкилотҳои қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Д.Т. Исоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – № 5. – С. 92-98.

116. Карецкий А.Ю. Стандартизация бухгалтерского учета и ее влияние на принятие международных стандартов финансовой отчетности в России // Власть. – 2012. – №. 10. – С. 121-124.

117. Карецкий, А.Ю. Принципы и подходы к формированию консолидированной финансовой отчетности в соответствии с требованиями МСФО / А.Ю. Карецкий // Международный бухгалтерский учет. – 2013. – №14 (260). – С. 27-37.

118. Каримов, Б.Ҳ. Таъсири ҷаҳонишавӣ ба рушди низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ / Б.Ҳ. Каримов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. – №4. – С. 169-179.

119. Ключников М.В. Анализ показателей, характеризующих финансовую деятельность коммерческих банков // Финансы и кредит. – 2003. – №. 20 (134). – С. 40-45.

120. Королев О.Г. Тенденции развития финансовой отчетности российских коммерческих организаций // Учет. Анализ. Аудит. – 2016. – №. 4. – С. 7-14.

121. Костюкова, Е.И. Особенности формирования бухгалтерской отчетности в коммерческих банках / Е.И. Костюкова, А.В. Фролов // Материалы IX Международной научно-практической конференции: II Международный экономический учетно-аналитический форум, посвященный 90-летию экономического факультета Воронежского государственного университета. В 2-х частях, Воронеж, 10–11 апреля 2020 года / Под редакцией Д.А. Ендовицкого, Н.Г. Сапожниковой, Т.Н. Панковой (англ.). Том Часть 1. – Воронеж: Воронежский государственный университет, 2020. – С. 33-37.

122. Кузнецова Л.Н. Бенчмаркинг как инструмент повышения качества учетно-аналитической информации // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 5: Экономика. – 2011. – №. 2. – С. 113-121.

123. Қодирова, Г.Т. Заминаҳои рушди низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ дар шароити ҳамгирии иқтисодӣ / Г.Т. Қодирова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. – № 6. – С. 92-98.

124. Лабынцев, Н.Т. Проблемы трансформации и составления бухгалтерской (финансовой) отчетности в соответствии с требованиями МСФО / Н.Т. Лабынцев // Вестник РГЭУ РИНХ. –2014. –№2 (46). – С. 184-189

125. Лисовская, И.А. МСФО: анализ мирового опыта глобальной стандартизации учета / И.А. Лисовская, М.И. Сидорова, Е. В. Чипуренко // Международный бухгалтерский учет. – 2013. – № 40(286). – С. 2-14.

126. Маханько, Л.С. Актуальные направления развития финансовой отчетности предприятий в контексте моделирования прогнозных оценок их деятельности / Л.С. Маханько // Сборник научных статей международной научно-практической конференции, посвященной 55-летию университета, Гомель, 26–27 сентября 2019 года. – Гомель: Белорусский торгово-экономический университет потребительской кооперации, 2019. – С. 250-253.

127. Машнина, Е.Н. Практические аспекты финансового анализа эффективности деятельности банка / Е.Н. Машнина // Вестник Белорусского государственного экономического университета. - 2010. - № 6. - С. 87-93.

128. Мирзоалиев, А.А. Бенчмаркинг как особый инструмент анализа финансовой отчетности / А.А. Мирзоалиев, А.Д. Шаропов // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2021. – № 1(35). – С. 123-136.

129. Мирзоалиев, А.А. Бухгалтерский учет в эпоху цифровизации: перспективы и реалии / А.А. Мирзоалиев // Известия Иссик-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. – 2020. – № 3(30). – С. 195-200.

130. Мирзоалиев, А.А. Влияние МСФО на практику финансовой отчетности в Таджикистане / А.А. Мирзоалиев // Проблемы экономики и юридической практики. – 2019. – Т. 15, № 6. – С. 92-98.

131. Мирзоалиев, А.А. Оценка состояния и перспективы совершенствования бухгалтерского учета в Республики Таджикистан / А.А. Мирзоалиев // Современные направления теории и практики экономического анализа, бухгалтерского учёта, финансового менеджмента: Сборник материалов международной научной конференции, Новосибирск, 05–06 декабря 2017 года / Под редакцией Е.Н. Лищук, Е.И. Лерненко, Е.С. Еременко, В.А. Суровцевой, М.К. Чернякова, Л.П. Наговициной. Том Часть 1. – Новосибирск: Сибирский университет потребительской кооперации, 2017. – С. 126-132.

132. Миславская Н.А. Формирование моделей бухгалтерского учета в современных условиях // Актуальные вопросы экономических наук. – 2009. – №. 7. – С. 173-175.

133. Низомов, С.Ф. Проблемы внедрения МСФО в Таджикистане и пути их преодоления / С.Ф. Низомов, М. Шобеков // Известия Иссик-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. – 2015. – № 2-1(9). – С. 216-221.

134. Низомов, С.Ф. Реформа бухгалтерского учета в Республике Таджикистан: проблемы и перспективы развития / С.Ф. Низомов // Аудит и финансовый анализ. – 2010. – № 2. – С. 73-76.
135. Плотников, В.С. Анализ теоретических основ концепции консолидированной финансовой отчетности / В.С. Плотников, О.В. Плотникова // Международный бухгалтерский учет. – 2017. – Т. 20, № 13. – С. 752-767. <https://doi.org/10.24891/ia.20.13.752>
136. Пучкова, С.И. Объединение бизнеса и консолидированная финансовая отчетность в условиях перехода на МСФО / С.И. Пучкова // Бухгалтерский учет. – 2015. – № 5. – С. 26-29.
137. Рахимов, С.Х. Учетная политика на предприятиях туристической отрасли для целей бухгалтерского учета / С.Х. Рахимов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2020. – № 8. – С. 22-28.
138. Рожнова О.В. Современные тенденции развития финансовой отчетности // Учет. Анализ. Аудит. – 2018. – Т. 5, № 2. – С. 26-35.
139. Рожнова, О.В. Развитие МСФО: проблемы и пути их решения в условиях цифровизации / О.В. Рожнова // Экономика и управление: проблемы, решения. – 2019. – Т. 15, № 3. – С. 27-37.
140. Садыков, С.И. Проблемы внедрения МСФО и привлечения инвестиций в авиакомпании / С.И. Садыков // Известия Иссык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. – 2015. – № 2-1(9). – С. 246-249.
141. Сапожникова, Н.Г. Консолидированная финансовая отчетность корпораций / Н.Г. Сапожникова // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2014. – № 3-1. – С. 235-240.
142. Сафонова И.В., Сильченко А.Д. Фальсификация финансовой отчетности: понятие и инструменты выявления. Учет. Анализ. Аудит. 2018; 5(6):37-49. DOI: 10.26794/2408-9303-2018-5-6-37-49

143. Семенов К.О. Финансовая устойчивость коммерческих банков и ее оценка // Журнал прикладных исследований. – 2021. – Т. 1. – №. 1. – С. 32-37.
144. Соколов, А.А. Основные этапы формирования консолидированной финансовой отчетности группы компаний // Экономический анализ: теория и практика. – 2012. – №10. – С. 23-29.
145. Соловьева О.В. Международные стандарты финансовой отчетности (МСФО) как система // Аудит и финансовый анализ. – 2009. – №. 1. – С. 017-025.
146. Соловьева, О.В. Концептуальные основы подготовки и представления финансовой отчетности как основа системы международных стандартов финансовой отчетности // Аудит и финансовый анализ. 2008. – № 2. – С. 28–39.
147. Соловьева, О.В. Концептуальные основы финансовой отчетности в соответствии с МСФО последние изменения / О.В. Соловьева // Международный бухгалтерский учет. – 2011. – № 41(191). – С. 2-11.
148. Сорокина К.В. Глобальные стандарты учета: история вопроса. Часть 2 // Корпоративные финансы. – 2014. – Т. 8. – №. 1. – С. 108-118.
149. Стефанович, Л.И. Банковский бухгалтерский учет: отличительные особенности / Л.И. Стефанович // Банковский вестник. – 2011. – № 19(528). – С. 28-35.
150. Стефанович, Л.И. Бухгалтерский учет в банковской системе Республики Беларусь: генезис и этапы развития / Л.И. Стефанович // Деньги и кредит. – 2009. – № 12. – С. 51-61.
151. Стефанович, Л.И. Эволюция перехода банковской системы Республики Беларусь на МСФО / Л.И. Стефанович // Бухгалтерский учет и анализ. – 2020. – № 9(285). – С. 3-8.
152. Суворов А.В. Особенности перехода российского банковского сектора на МСФО // Международный бухгалтерский учет. – 2004. – №. 11. – С. 26-33.
153. Суворов А.В. Переход банковской системы на МСФО // Международный бухгалтерский учет. – 2008. – №. 1. – С. 56-61.

154. Ткач, Н.Д. Анализ и оценка ресурсной базы коммерческого банка / Н.Д. Ткач, О.М. Ткач // Вестник Национального Института Бизнеса. – 2020. – № 39. – С. 220-234.
155. Толстова, А.З. Бенчмаркинг как инструмент эффективности банковской деятельности / А.З. Толстова, А.В. Гетманова // Экономика: теория и практика. – 2015. – № 3(39). – С. 62-66.
156. Толчин К.В. Об оценке эффективности деятельности банков // Деньги и кредит. – 2007. – №. 9. – С. 58-62.
157. Трофимова Л.Б. Методика трансформации российской отчетности в отчетность, составленную в соответствии с требованиями МСФО // Международный бухгалтерский учет. – 2011. – №.17. – С. 2-7.
158. Трофимова, Л.Б. Применение техники консолидации при построении консолидированной финансовой отчетности в соответствии с требованиями МСФО / Л.Б. Трофимова // Международный бухгалтерский учет. – 2011. – № 11(161). – С. 2-11.
159. Трофимова, Л.Б. Техника построения и анализ консолидированной финансовой отчетности в условиях перехода на Международные стандарты финансовой отчетности / Л.Б. Трофимова // Международный бухгалтерский учет. – 2015. – № 11(353). – С. 28-42.
160. Фатуев В.А. Анализ прибыли и рентабельности банка / В.А. Фатуев, В.Л. Алхасов // Изв. Тульского гос. ун-та. Экон. и юрид. науки. – 2012. – № 1-1. – С. 608-628
161. Ферулева Н.В., Штефан М.А. Выявление фактов фальсификации финансовой отчетности в российских компаниях: анализ применимости моделей Бениша и Роксас // Российский журнал менеджмента. Том 14, № 3, 2016. С.49–70.
162. Финансовая отчетность коммерческого банка: особенности, методы анализа / А.В. Зверев, М.Ю. Мишина, О.Н. Кузнецова, И.М. Шестаков // Экономика и управление: проблемы, решения. – 2022. – Т. 2, № 6(126). – С. 125-131. – DOI 10.36871/ek.up.p.r.2022.06.02.017.

163. Фомина, О.Б. Современные тенденции развития корпоративной отчетности / О.Б. Фомина, М.В. Фомин // Вестник Тверского государственного университета. Серия: Экономика и управление. – 2014. – № 1. – С. 148-160.

164. Хамидуллина, З.Ч. Международные модели бухгалтерского учета / З.Ч. Хамидуллина // Труд и социальные отношения. – 2014. – Т. 25, № 10. – С. 92-100.

165. Шарифов, З.Р. Такмили низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар шароити рушди иқтисоди рақамӣ / З.Р. Шарифов, С.А. Талбаков // Паёми молия ва иқтисод. – 2021. – № 2(26). – С. 21-27.

166. Шеремет, А.Д. Проблемы применения Международных стандартов финансовой отчетности: анализ международного опыта / А.Д. Шеремет, О.В. Соловьева // Аудит и финансовый анализ. – 2009. – № 1. – С. 031-036.

167. Шихова О.А., Селина М.Н. Методологические подходы к сравнительной оценке надежности коммерческих банков // Статистика и Экономика. 2019. Т. 16, № 2. С. 45–56. DOI: <https://doi.org/10.21686/2500-3925-2019-2-45-56>.

168. Шогенцукова, З.Х. Международные стандарты финансовой отчетности (МСФО) как инструмент формирования информации о деятельности российских банков / З.Х. Шогенцукова, Л.А. Кокова // Вектор экономики. – 2018. – № 5(23). – С. 18.

Диссертация ва авторефератҳо:

169. Ведерникова, Т.В. Развитие отчетности коммерческого банка, трансформированной в соответствии с международными стандартами: специальность 08.00.12 "Бухгалтерский учет, статистика": автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук / Ведерникова Татьяна Васильевна. – Йошкар-Ола, 2007. – 19 с.

170. Гордеева, А.А. Методика выявления искажений в бухгалтерской (финансовой) отчетности: специальность 08.00.12 "Бухгалтерский учет, статистика": диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук / Гордеева Александра Александровна. – Москва, 2014. – 200 с.

171. Давлатов, А.А. Инкишофи назария ва амалияи ошкорсозӣ ва пешниҳоди маълумоти молиявӣ дар соҳаи бонкӣ: автореферати диссертатсияи барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯйи ихтисоси 6D05080100 – Баҳисобгирии муҳосибӣ, аудит / Душанбе, 2023. – 25 с. <https://tnu.tj/avtorefi/avtorefDavlatovAA.pdf> (санаи дастрасӣ: 10.06.2023)

172. Дарякин, А.А. Международные стандарты финансовой отчетности деятельности российских коммерческих банков: специальность 08.00.10 "Финансы, денежное обращение и кредит": автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук / Дарякин Адель Александрович. – Казань, 2010. – 24 с.

173. Долгая, С.А. Трансформация банковской деятельности и финансовой отчетности в соответствии с международными стандартами: специальность 08.00.10 "Финансы, денежное обращение и кредит" и 08.00.12 "Бухгалтерский учет, статистика": автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук / Долгая Светлана Анатольевна. – Новосибирск, 2004. – 24 с.

174. Карецкий, А.Ю. Развитие методики формирования бухгалтерской (финансовой) отчетности организации в соответствии с требованиями МСФО: специальность 08.00.12 "Бухгалтерский учет, статистика": автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук / Карецкий Алексей Юрьевич. – Ростов-на-Дону, 2014. – 25 с.

175. Кондрашев, П.А. Совершенствование формирования отчетности банков в соответствии с международными стандартами финансовой отчетности: специальность 08.00.12 "Бухгалтерский учет, статистика": автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук / Кондрашев Павел Анатольевич. – Москва, 2013. – 29 с.

176. Неверова, О.С. Система финансовой отчетности кредитных организаций в условиях неопределенности: специальность 08.00.12 "Бухгалтерский учет, статистика": автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук / Неверова Ольга Сергеевна. – Екатеринбург, 2010. – 25 с.

177. Соловьева, О.В. Теоретические основы международных стандартов финансовой отчетности как системы: специальность 08.00.12 "Бухгалтерский учет, статистика": автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук / Соловьева Ольга Витальевна. – Москва, 2009. – 50 с.

Маводҳои илмӣ бо забони хориҷӣ:

178. Abhishek, N. et al. (2023). Impact of XBRL Technology on Quality of Financial Data: Mediating Through Various Reporting Aspects in India. In: Alareeni, B.A.M., Elgedawy, I. (eds) Artificial Intelligence (AI) and Finance. Studies in Systems, Decision and Control, vol 488. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-39158-3_21

179. Asqar, C., & Farhod, X. (2022). The profitability indicators of commercial banks in the republic of Uzbekistan and their modern state. World Economics and Finance Bulletin, 8, 141-148.

180. Beneish, M. D. (1999). The detection of earnings manipulation. Financial Analysts Journal, 55 (5), 24-36

181. Camp, R.C., (1989). Benchmarking: the search for Industry best practices that lead to superior performance. American Society of Quality Control, Quality Press, Milwaukee, WI

182. Chen, F., Hope, O. K., Li, Q., & Wang, X. (2011). Financial reporting quality and investment efficiency of private firms in emerging markets. The accounting review, 86(4), 1255-1288.

183. Doolin, Bill, and Indrit Troshani. "Organizational adoption of XBRL." Electronic Markets 17.3 (2007): 199-209.

184. Frederica, Diana, Cristina, Villery, & Munandar, Agus (2023). The Quality of Financial Statements with Human Resource Competence as Moderating Variables. JIA (Jurnal Ilmiah Akuntansi), 8 (1), 91-105. // <https://doi.org/10.23887/jia.v8i1.57263>

185. Iatridis, G. (2010). International Financial Reporting Standards and the quality of financial statement information. International review of financial analysis, 19(3), 193-204.

186. Mehta, A., & Bhavani, G. (2017). Application of forensic tools to detect fraud: The case of Toshiba. *Journal of Forensic and Investigative Accounting*, 9(1), 692-710

187. Roxas, M. (2011). Financial statement fraud detection using ratio and digital analysis. *Journal of Leadership, Accountability and Ethics* 8 (4): 56–66.

ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТ АЗ РҶӢИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

Мақолаҳо дар маҷаллаҳои тақризшаванда:

[1-М] Исоев Д.Т. Таҳлили идоракунии хавфҳои молиявии ташкилотҳои карзии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Д.Т. Исоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – № 5. – С. 92-98. ISSN 2413-5151

[2-М] Исоев Д.Т. Ҷанбаҳои назариявии ташаккули ҳисоботи молиявии банҳои тижоратӣ дар шароити муосир / Д.Т. Исоев // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. – 2023. – № 2-2(47). – С. 68-76. ISSN 2308-054X

[3-М] Исоев Д.Т. Методикаи таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмуии банҳои мутобиқи СБҲМ / Д.Т. Исоев // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – №2(36). – С. 258-270. ISSN 2663-0389

[4-М] Исоев Д.Т. Низомии ҳисоботи молиявии банҳои тақмили асосҳои ташкилию ҳуқуқӣ ва методӣ / Д.Т. Исоев // Номаи донишгоҳ. Силсилаи илмҳои табиатшиносӣ ва иқтисодӣ. – 2023. – Ҷ. 67, № 4. – С. 122-131. ISSN 2077-4974

[5-М] Исоев Д.Т. Применение моделей Бениша и Роксаса для оценки достоверности финансовой отчетности банков / Д.Т. Исоев // Российский экономический интернет-журнал. – 2024. – № 1. URL: <https://www.e-rej.ru/upload/iblock/2ad/0elanxptar21j7mkcbla6mnji3s57qoa.pdf> eISSN: 2218-5402

[6-М] Исоев Д.Т. Бенчмаркинг молиявӣ ҳамчун воситаи тақмили ҳисоботи молиявии банҳои / М.У. Бобоев, Д.Т. Исоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. – № 2. – С. 167-176. ISSN 2413-5151

Мақолаҳо дар дигар нашрияҳо:

[7-М] Исоев Д.Т. Рекомендации по разработке учетной политики банка в соответствии с МСФО / Д.Т. Исоев // Актуальные проблемы бухгалтерского учета, анализа, аудита и контроля в условиях открытой экономики / Материалы Международной научно-практической конференции, посвященной 70-летию известного ученого в области бухгалтерского учета и аудита Мирзобека

Шобекова. Под ред. А.Х. Менгниева и А.А. Мирзоалиева – Душанбе: ОИПБА РТ, 2012. – 325 с. (с. 72-75)

[8-М] Исоев Д.Т. Состояние и проблемы ведения бухгалтерского учета в коммерческих банках / М.У. Бобоев, Д.Т. Исоев // Актуальные проблемы финансового менеджмента, бухгалтерского учета и аудита в условиях инновационного развития экономики / Материалы I международной научно-практической конференции (19-20 апреля 2013 года, г. Худжанд). – Худжанд: Ношир, 2013. - 248 с. (с. 121-123). ISBN 978-99947-965-2-6

[9-М] Исоев Д.Т. Методика составления консолидированной финансовой отчетности в коммерческих банках / Д.Т. Исоев // Актуальные проблемы финансового менеджмента, бухгалтерского учета и аудита в условиях инновационного развития экономики / Материалы I международной научно-практической конференции (19-20 апреля 2013 года, г. Худжанд). – Худжанд: Ношир, 2013. - 248 с. (с. 162-168). ISBN 978-99947-965-2-6

[10-М] Исоев Д.Т. Анализ капитала коммерческого банка по требованиям международных стандартов / Д.Т. Исоев // Повышение конкурентоспособности национальной экономики Республики Таджикистан в условиях глобализации // Материалы международной научно-практической конференции (7-8 июня 2019 г., г. Худжанд). Под общей редакцией к.э.н. Олими Р.Л., Худжанд: “Ношир“, 2019. – 386 с. (с. 30-34). ББК – 65.011 М - 57 ISBN 978-99975-68-50-2

[11-М] Исоев Д.Т. Пути совершенствования формирования финансовой отчетности по МСФО кредитных организаций Республики Таджикистан / Д.Т. Исоев // Экономика и социум. – 2020. – № 6(73). – С. 677-680. ISSN 2225-1545

[12-М] Исоев Д.Т. Расчёт и анализ вероятности банкротства (на примере ООО МДО "Матин") / Д.Т. Исоев // Синергия Наук. – 2021. – № 60. – С. 279-286. ISSN 2500-0950

[13-М] Исоев Д.Т. Доир ба масъалаҳои баланд бардоштани сифати ҳисоботи молиявӣ / М.У. Бобоев, Д.Т. Исоев // Маводи конфронси илмӣ-амалии байналмилалӣ бахшида ба 80-солагии Арбоби илм ва техникаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор Уроқов Д.У. дар мавзӯи

«Иқтисодиёт, молия, ҳисобгирӣ, таҳлил ва аудит: афзалиятҳои рушди стратегӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ» (Қисми 2) (21-23 юми майи соли 2022) / зери назари д.и.и., проф. Хушвахтзода Қ.Х. – Душанбе, матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2022.- 408 с. (с. 60-64). ISBN: 978-99985-73-92-5

[14-М] Исоев Д.Т. Танзими меъёри ташаккули ҳисоботи молиявии ташкилотҳои қарзӣ / Д.Т. Исоев // Масъалаҳои мубрами баҳисобгирии муҳосибӣ, таҳлил ва аудит дар шароити муосир / Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ (ш. Душанбе, 28 март соли 2023). – Душанбе: ДБССТ, 2023. – 275 с. (с. 30-32)

[15-М] Исоев Д.Т. Особенности составления финансовой отчетности в банках Республики Таджикистан / Д.Т. Исоев // Проблемы внедрения цифровых технологий в различные сферы деятельности: Материалы VI Международной научно-практической конференции, Екатеринбург, 25 апреля 2023 года / Редколлегия: С.Ю. Шашкин, Т.Ф. Шитова, С.Ф. Молодецкая. – Екатеринбург: Уральский институт управления - филиал Федерального государственного бюджетного образовательного учреждения высшего образования "Российская академия народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации", 2023. – С. 32-36. ISBN 978-5-8056-0465-3

[16-М] Исоев Д.Т. Вазъи муосири таҳия ва пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ дар бонкҳо / Д.Т. Исоев // Масъалаҳои мубрами низоми молиявӣ дар шароити гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ // Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ (ш. Хучанд, 3 майи соли 2023). – Хучанд: Хучанд: СИ Файзибоев М.М. “Меъроҷ”, 2023. – 200 с. (с. 108-113) ТКБ 65.9 (5 Т) ТДУ 33 (575.3) М-36 ISBN 978-99985-78-17-3

ЗАМИМАҶО

Замимаи 1

Ҷадвали корӣ барои таҳияи ҳисоботи молиявии маҷмуии бонки модарӣ

Нишондиҳандаҳо	Бонки модарӣ		Ҷамъияти фаръӣ		Ҷамъакунӣ		Хориҷкунӣ сармоягузориҳо		Хориҷкунӣ амалиётҳои дохилигурӯҳӣ		Гудвил		Ҳиссаи ғайриназоратӣ		Ҳисоботи маҷмӯӣ		
	Дт	Кт	Дт	Кт	Дт	Кт	Дт	Кт	Дт	Кт	Дт	Кт	Дт	Кт	Дт	Кт	
Ҳисоботи маҷмӯӣ дар бораи ҳолати молиявӣ																	
ДОРОИҶО																	
Воситаҳои пулӣ																	
Суратҳисобҳо дар бонкҳо ва дигар институтҳои молиявӣ																	
Қарзҳои пешниҳодшуда																	
Сармоягузориҳо																	
Воситаҳои асосӣ																	
Дороиҳои ғайримоддӣ																	
.....																	
ҶАМАГӢ ДОРОИҶО																	
УҶДАДОРИҶО ВА САРМОЯ																	
Уҳдадориҳо																	
Суратҳисобҳои бонкҳо ва дигар институтҳои молиявӣ																	
Амонатҳои муштариён																	
Қоғазҳои қиматноки қарзӣ																	
.....																	
Ҷамъи уҳдадориҳо																	
САРМОЯ																	
Сармояи саҳомӣ																	
Сармояи иловагӣ																	
Фоидаи тақсимнашуда																	
Захираҳо																	
.....																	
Ҷамъи сармоя																	
ҶАМАГӢ САРМОЯ ВА УҶДАДОРИҶО																	
.....																	

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси: Трофимова, Л.Б. Техника построения и анализ консолидированной финансовой отчетности в условиях перехода на Международные стандарты финансовой отчетности / Л.Б. Трофимова // Международный бухгалтерский учет. – 2015. – № 11(353). – С. 28-42.

Таркиби нишондиҳандаҳои молиявӣ бонкҳо (тавсиявӣ)

№	Нишондиҳандаҳо	31/03/20xx	30/06/20xx	30/09/20xx	31/12/20xx
1	ДОРОИҶО				
1.1	Нақдина				
1.2	Барои гирифтани аз БМТ ва ташкилотҳои қарзии молиявӣ				
1.3	Қоғазҳои қиматнок ва сармоягузори				
1.4	Қарзҳо, иҷораи молиявӣ ва овердрафт				
1.5	Воситаҳои асосӣ ва дороиҳои ғайримоддӣ				
1.6	Дигар дороиҳо				
2	УҶДАДОРИҶО				
2.1	Барои пардохт ба БМТ ва ташкилотҳои қарзии молиявӣ				
2.2	Амонатҳо				
2.3	Қоғазҳои қиматноки баровардашуда				
2.4	Дигар уҳдадориҳо				
3	САРМОЯИ ТАВОЗУНӢ				
3.1	Сармояи пардохташуда				
3.2	Захираҳо				
3.3	Ҷоидаи соли ҷорӣ				
	УҶДАДОРИӢ ВА САРМОЯ				
4	ДАРОМАДҶО ВА ХАРОҶОТ				
4.1	Даромади ғоизӣ				
4.2	Хароҷоти ғоизӣ				
4.3	Даромади ҳолиси ғоизӣ				
4.4	Даромади ҳолиси ғайриғоизӣ				
4.5	Даромади амалиётӣ				
4.6	Хароҷоти амалиётӣ				
4.7	Ҷоида то пардохти андоз аз даромад				
	НИШОНДИҶАНДАҶОИ ҶАЪОЛИЯТ				
	<i>Индикаторҳои молиявӣ</i>				
5.1	Даромаднокии дороиҳо (ROA, %)				
5.2	Даромаднокии сармоя (ROE, %)				
5.3	Даромади ғоизии ҳолис (NIM, %)				
5.4	Меъёри пардохтпазирии ҷорӣ (K-2.1, %)				
5.5	Даромаднокии сармоягузориҳо (ROI, %)				
5.6	Таносуби даромад бар хароҷот (CIR, %)				
5.7	Арзиши ҳавф (COR, %)				
5.8	Кoeffитсиенти пойгоҳи мизоҷон (CBR)				
5.9	Мултипликатор D/E				

Идомаи замиаи 2

	<i>Индикаторҳои ғайримолиявӣ</i>				
5.10	Миқдори филиалҳо (адад)				
5.11	Марказҳои хизматрасонии бонкӣ (адад)				
5.12	Миқдори бонкаматҳо (адад)				
5.13	Шумораи терминалҳои электронӣ дар нуқтаҳои савдою хизматрасонӣ (адад)				
5.14	Миқдори қортҳои бонкӣ (адад)				

Сарчашма: таҳияи муаллиф